

Institutt for forsvarsstudier (IFS) Tollbugt. 10, 0152 Oslo 1, Norge

INSTITUTT FOR FORSVARSSTUDIER - IFS - (tidligere Forsvarshistorisk forskningssenter) er en faglig uavhengig institusjon som driver forskning med et samtidshistorisk perspektiv innenfor områdene norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk, Russland-studier og strategiske studier. IFS er administrativt tilknyttet Forsvarets høyskole, og virksomheten står under tilsyn av Rådet for forsvarsstudier med representasjon fra Forsvarets overkommando, Forsvarsdepartementet, Forsvarets høyskole og universitetet i Oslo.

Forskningsjef: professor Olav Riste.

FORSVARSSSTUDIER tar sikte på å være et forum for forskningsarbeider innenfor institusjonens arbeidsområder. De synspunkter som kommer til uttrykk i Forsvarsstudier står for forfatterens egen regning. Hel eller delevis gjengivelse av innholdet kan bare skje med forfatterens samtykke.

Redaktør: Rolf Tamnes

INSTITUTT FOR FORSVARSSTUDIER - IFS - NORWEGIAN INSTITUTE FOR DEFENCE STUDIES (former Forsvarshistorisk forskningssenter - Research Centre for Defence History) conducts independent research from a contemporary history perspective on defence and security issues, Russian studies and strategic studies. IFS is administratively attached to the National Defence College, and its activities are supervised by the Council for Defence Studies, composed of representatives from the Defence Command, the Ministry of Defence, the National Defence College and the University of Oslo.

Director: Professor Olav Riste, D. Phil. (Oxon)

FORSVARSSSTUDIER - Defence Studies - aims to provide a forum for research papers within the field of activities of the Norwegian Institute for Defence Studies. The viewpoints expressed are those of the authors. The author's permission is required for any reproduction, wholly or in part, of the contents.

Editor: Rolf Tamnes

Trykk: Hamtrykk A/S. Distribuert gjennom Forsvarets overkommando
Distribusjonssentralen.

ISSN 0333-3981

Forsvarsstudier 3/1993

Konflikt eller partnerskap

De militære og den politiske makt i Sovjet

Knut Aarhus

Innhold

INNLEDNING	3
Tilnærming og kildegrunnlag	6
SIVIL-MILITÆR STABILITET I SOVJETUNIONEN	8
Innledning	9
De politiske kontrollorganene	10
Arven fra tsar-regimet: offiserene	10
Det politiske hoveddirektoratet og politiske offiserer	11
Partimedlemsskap	13
KGB's spesielle seksjoner	14
Teori I : Permanent parti-militær konflikt og politisk kontroll	16
Sjukov-affæren	18
Teori II: Parti-militær integrasjon og gjensidig avhengighet	24
"Paradoksalt militarisme"	27
Kontrollorganenes endrede funksjon	29
Militær vs. politisk offiser	30
Politisk utdanning	31
Partimedlemsskap	32
Evne og mulighet til politisk overvåking	33
Sjukov-affæren II	34

Motiv og mulighet til militær politisk intervensjon	37
Muligheter	37
Motiver	40
Nasjonal interesse	42
Sosial klasseinteresse	43
Militæres egeninteresse	44
Oppsummering	47
1985-91: POLITISERINGEN AV DE VÆPNEDE STYRKER	50
Innledning	51
Økonomisk perestroika	53
Perestroikaens imperativ: nedrustning og ny doktrin4	51
1987: Reformene kommer til Forsvaret	58
Glasnost	60
Medienes nye rolle	61
Konkurrerende forsvarspolitisk ekspertise	63
Fra ord til handling	65
Militær skepsis og motstand	66
Harmoni	69

1989: Forsvaret blir taperen	71
Dedovstsjina	71
Studenter og militærtjeneste	73
Etnisk uro, opprør i periferien	74
Forsvarsutgiftene	76
Militær-reform	77
Overføring av makt og demokratisering av de politiske institusjoner	80
De politiske organenes rolle	81
Nedrustningsutspill	82
Status 1989	83
1990: Forsvar og motoffensiv	86
Militær-reform	87
Omveltningene i Øst-Europa	89
Militæres sosiale kår	90
Militær motoffensiv	92
Tilnærming	97
Konservativt mellomspill og konfrontasjon	101

DET FEILSLÅTTE KUPPFORSØKET	108
Nasjonale interesser	109
Militæres egeninteresse	111
Legitimitetsvurdering	114
Militær splittelse	118
 KONKLUSJON	 125
De militæres framtidige politiske rolle	129
 ENGLISH SUMMARY	 134
NOTER	136

Innledning

Russlands politiske system er i støpeskjeen. Dette gjelder også forholdet mellom landets politiske ledelse og de væpnede styrker, selv om de væpnede styrker også nå er underlagt den sivile politiske ledelsen. Formelen for forholdet mellom sivile og militære myndigheter må likevel være av en annen art enn under ett-parti-perioden. Alle formler for *stabil* militær underordning er resultat av langvarige prosesser. Siden besitter overlegne fysiske maktmidler, krever stabil militær underordning at offiserene selv anser denne underordningen som et ubrytelig prinsipp. Ubrytelige prinsipper bygger på verdier som er "internalisert", og verdier blir ikke internalisert på kort tid. Dette er en av utfordringene et demokratisk Russland vil stå overfor i årene framover.

Sivil kontroll over de væpnede styrker i morgendagens Russland (og andre republikker i den tidligere Sovjetunionen) vil altså måtte baseres på nye mekanismer og nye verdier. Samtidig er det ikke urimelig å anta at fortida vil fortsette å prege aspekter ved forholdet mellom sivile og militære myndigheter. En studie av sivil-militære forhold og de militæres politiske rolle i Sovjetunionen vil dermed også ha dagsaktuell relevans.

Militær underordning i kommunistiske stater har innen studiet av "sivil-militære relasjoner" vært ansett for å være resultat av *partiets* spesielle forhold til . Partiet gjennomsyret ved bl.a. et svært nettverk av politiske offiserer (kommissærer), partigrupper i militære enheter, politisk propaganda og agenter for det hemmelige politiet. Dette sikret offiserenes ideologisk rett-troenhet og ble regnet for å være en effektiv forsikring mot at offiserskorpset skulle utgjøre noen trussel mot partiledelsens maktposisjon.

Uenighet eksisterte imidlertid omkring disse mekanismenes karakter etter sovjetregimets konsolidering. Reflekterte de fortsatt partiets frykt for militær bonapartisme, eller måtte de heller ses som uttrykk for en symbiose mellom partiet og Forsvaret hvor *begge* anså mekanismene som hensiktsmessige for å øke integreringen av politisk og militær ledelse og som et bidrag til økt militær effektivitet?

Kapittel 2 tar for seg de viktigste forklaringene på hvorfor man i Sovjetunionen lenge hadde et så stabilt forhold mellom parti og forsvar og hvorfor offiserskorpset spilte en relativt tilbake-trukket politisk rolle.

I løpet av Gorbatsjovs tid som leder i Sovjetunionen rykket imidlertid forsvarsledelsen spesielt, og offiserene generelt, fram mot en mer synlig og aktiv rolle på den politiske arena. *Kapittel 3* forsøker å identifisere årsakene til dette og til den voksende konflikten mellom sivil og militære ledelse under Gorbatsjovs tid som generalsekretær i SUKP og president i Sovjetunionen.

Fra 1985 gjennomgikk Sovjetunionen tre prosesser som *hver for seg* har resultert i militære maktovertakelser i mange andre land:

1. Militærpolitiske reformer. Gorbatsjov-styret innebar internasjonale avtaler om demontering av atomvåpen og massiv tilbaketrekking og reduksjoner av personell og materiell. Militærdoktrinen ble lagt radikalt om, og politiske virkemidler fikk forrang framfor militære i utenrikspolitikken. Den sivile produksjonen fikk eksplisitt høyere politisk prioritet enn den militære. Offiserene mistet både sin nasjonale heltestatus og sitt monopol på militærpolitisk ekspertise og rådgivning.

2. Politisk regimeomveltning. En liberaliseringsprosess ble etterfulgt av at partiet i 1990 mistet sitt grunnlovsfestede monopol på politisk makt, etter kuppfiaskoen mistet det også

retten til å eksistere. Den eksisterende samfunnsordenen brøt sammen.

3. Statens geografiske oppløsning. Tapet av etterkrigstidas sikkerhetsmessige erobringer, nemlig buffersonen i Øst-Europa, ble etterfulgt av at det mest dyrebare av alt, "fedrelandet", gikk i oppløsning.

At disse endringsprosessene har kunnet finne sted *samtidig* uten at de utløste en vellykket militær intervensjon, er oppsiktsvekkende ut fra et sammenlignende perspektiv. Det er også oppsiktsvekkende hvis vi tar utgangspunkt i teorien om at partiet og Forsvaret var i samme politiske båt: kunne takke nettopp partiet for at Sovjetunionen i løpet av 70 år var blitt en av verdens sterkeste militærmakter. Dets identitet og eksistens var knyttet til staten som territoriell enhet (Sovjetunionen) og til denne statens politiske regime (ett-parti-styret). Denne studien munner ut i et forsøk på å gi noen svar på hvordan så fundamentale endringer har kunnet skje uten at den militære ledelsen har maktet å gjøre noe med det. *Kapittel 4* skal derfor ta for seg kuppforsøket i 1991 og hvorfor det mislyktes.

I *kapittel 5* trekkes trådene sammen ved kort å vurdere de ulike perspektivene på sivil-militære forhold i Sovjetunionen i lys av utviklingen fram t.o.m. kuppforsøket. Helt til slutt spekuleres det over hvilken plass de væpnede styrker vil innta i det russiske politiske system i overskuelig tid framover. Russlands væpnede styrker vil i kraft av sin egen tyngde fortsatt være en sentral aktør som enhver framtidig politisk ledelse vil måtte ta hensyn til. Uansett hvilken plass de inntar i det politiske system, vil det påvirke utviklingen både i Russland og i det større internasjonale samfunn.

Tilnærming og kildegrunnlag

I forsøket på å besvare problemstillingene skissert ovenfor, skal jeg benytte meg både av litteratur som har vært inspirert av Sovjet som eget "case" og av litteratur som forsøker å utarbeide modeller/skjemaer som kan anvendes for å forklare militæres politiske atferd i et større spektrum av stater. Sentrale variable er her hva som påvirker/endrer de militæres *motiver for og muligheter til* å spille en aktiv rolle på den politiske arenaen. Denne tilnærmingen har vist seg fruktbar i studiet av militæres politiske atferd i andre land. Den skiller seg fra mer strukturorienterte forklaringer hvor de militæres politiske atferd ses som resultat av grunnleggende samfunnsmessige endringsprosesser som industrialisering, urbanisering, endret utdanningsnivå, m.m.. Fokuseringen på "motiv-forklaringer" har sammenheng med at strukturorienterte tilnærminger i for stor grad bygger på antakelser om hensikter som ikke undersøkes spesielt. I stedet må vi fokusere *direkte* på de militæres motiver eller beveggrunner og på mulighetene til å oversette motiver til praktisk handling.

Kildegrunnlaget for dette arbeidet har hovedsaklig vært den omfattende engelsk-språklige sekundærlitteratur i form av bøker og tidsskriftsartikler (*International Security, World Politics, Problems of Communism, Jane's Intelligence Review, Orbis, Survival, etc.*) som omhandler emnet. For perioden 1985-91 har jeg gjort utstrakt bruk av den løpende dekningen i den ukentlige *Report on the USSR* (t.o.m. 1988 kalt *Radio Liberty Research Bulletin*). Språk- og tidsbegrensninger la rammer for kildegrunnlagets omfang. Dette skaper problemer, f.eks. ved at man blir henvist til andres teksttolkninger. Disse blir ofte spekulative og sprikende, noe som kan skyldes at åpne sovjetiske kilder i særlig grad var av en implisitt karakter. Dette var noe av bakgrunnen for spesialiseringen mot "sovjetologi"/"kremlologi". Til tross for de begrensninger kildematerialet setter på en slik studie, burde den rike og mangfoldige sekundærlitteraturen

kunne hjelpe oss et godt stykke på vei til å forstå utviklingen mellom sivile og militære i Sovjetunionen og dens viktigste etterfølger, Russland.

Sivil-militær stabilitet i Sovjetunionen

Innledning

Den stadig mer synlige militære deltakelsen på den politiske arena under Gorbatsjov sto i kontrast til den i alle fall tilsynelatende beskjedne politiske rollen offiserene til da hadde hatt i Sovjetunionen (Sovjet/USSR). Den tiltakende politiseringen av offiserskorpset under Gorbatsjovs styre kulminerte med kuppforsøket i august 1991. Kuppforsøket ble sett som ekstraordinært i sovjetisk historisk sammenheng fordi man i Russland/Sovjet ikke hadde noen tradisjon for direkte militær politisk intervensjon.

I denne delen skal jeg se på hvordan det stabile forholdet mellom parti og væpnede styrker før 1985 er forklart i litteraturen omkring sivil-militære forhold i Sovjet. Hvorfor sto partiet aldri overfor en åpen utfordring fra landets væpnede styrker?

To ulike retninger skilte seg ut når det gjaldt å forklare sovjetiske generaler og marskalkers relativt tilbaketrukne politiske rolle. Den ene så forholdet mellom parti og offiserer som konfliktfylt av natur og la hovedvekten på de forholdsregler partiet tok for å forhindre militær egenrådighet eller endog bonapartisme. Den andre hovedretningen så ikke noen grunnleggende konflikt i forholdet og la derfor mindre vekt på partiets kontrollmekanismer. Forholdet var snarere dominert av gjensidig avhengighet. Den sovjetiske ettpartistaten og den formidable sovjetiske krigsmakten var forutsetninger for hverandre.

De politiske kontrollorganene

Arven fra tsar-regimet: offiserene

Etter revolusjonen i 1917 og tsar-hærens oppløsning som enhetlig styrke, ble bolsjevikene stilt overfor spørsmålet om hva slags modell som skulle ligge til grunn for det nye regimets militære forsvar. Ledende bolsjeviker hadde stilt seg avvisende til å ha en stående hær. Man så på stående hærer som undertrykkende redskap i borgerskapets hender, i en kommunistisk stat måtte heller baseres på folkemilitstypen. I et slikt forsvar var det ikke plass for et eget, profesjonelt offiserskorps og hierarkisk organisering.

De ytre og indre militære truslene som sovjetstaten i de første åra sto overfor, gjorde imidlertid tanken om et "folkeforsvar" urealistisk. Man trengte profesjonelle offiserer i et stort antall, og disse kunne bare skaffes ved å ta inn igjen offiserer fra tsar-hæren. Problemet var selvsagt at disse offiserene kunne utgjøre en trussel mot det nye regimet. Uten et lojalt offiserskorps kunne ikke partiet gjøre seg forhåpninger om å beholde sitt monopol på politisk makt. Partiet måtte derfor skape seg en alliert i de væpnede styrker eller opprette mekanismer som fjernet militær opposisjon mot regimet. Partiet gikk inn for begge deler.

Trotsky så på dette som et midlertidig ordning inntil de kontra-revolusjonære kreftene var slått. Hans langsiktige mål var fortsatt å avskaffe ordningen med profesjonelle militære til fordel for en ideologisk motivert mobiliseringshær. Dette var naturlig nok offiserene sterkt imot og fant støtte hos Frunze (Trotsky's etterfølger som krigskommissær) og Stalin. Disse var tilhengere av en stående hær med et profesjonelt offiserskorps.

I tillegg til at partiet tiltenkte hæren en ganske annen rolle enn den hadde hatt før revolusjonen, var altså indre splittelser i partiet også avgjørende for at den Røde Hærs organisasjon ble ganske ulik den før-revolusjonære modellen. Men heller ikke Stalin eller Frunze overså problemet med hvordan partiet skulle sikre kontrollen med de væpnede styrker for å unngå bonapartisme. Resultatet ble et omfattende politisk kontroll-system.

Det politiske hoveddirektoratet og politiske offiserer

Selv om tidligere underoffiserer med bolsjeviktilhørighet avanserte raskt og utgjorde en betydelig del av det nye offiserskorpsset, var bolsjevikene også avhengige av offiserer som hadde tjent det gamle regimet. Siden det kunne stilles spørsmålsteget ved de tidligere tsar-offiserenes lojalitet til det nye regimet, opprettet man derfor raskt et parallelt offisershierarki. *Politiske kommissærer* måtte kontrasignere militære kommandanters ordre for at de skulle være gyldige. Ordningen med kommissærer (seinere "politiske offiserer") ble stadig endret, men besto helt til 1991. Fra 1942 hadde likevel ikke kommissærene lenger retten til å kontrasignere ordre.

De politiske offiserene arbeidet innen de væpnede styrker, men var ansvarlige overfor partiet. På toppen sto det såkalte "politiske hoveddirektoratet" (heretter: PHD)¹. PHD var fra 1946 et organ direkte under partiets sentralkomite. Følgelig var direktoratets sjef ikke ansvarlig overfor forsvarsministeren. Siden PHD var det øverste organet for de partipolitiske organene videre nedover i hierarkiet, var hele dette politiske apparatet en "trojansk hest" utenfor forsvarsministerens kontroll. Videre nedover var det "politiske administrasjoner" eller "politiske avdelinger" i hovedkvarterene for hver våpengrein og distriktskommando som igjen sto over "politiske seksjoner" på divisjonsnivå. Disse politiske organene ble ledet av en politisk sjef, d.v.s.

en politisk offiser. På regiment-, bataljon- og kompaninivå var det ikke egne politiske avdelinger, men politiske offiserer. På regimentnivå var riktignok den politiske offiseren assistert av en propagandist, sekretæren i regimentets partiorganisasjon (se under), lederen i regimentklubben og regimentets Komsomol-sekretær.² Etter at ordningen med "delt kommandomyndighet" i 1942 ble endelig avskaffet til fordel for "enhetlig kommando", ble sjefene for de politiske avdelingene på de ulike nivåene (og de politiske offiserene på regimentnivå og lavere) underordnet den militære kommandanten på samme og høyere nivå. Samtidig var de selvfølgelig underordnet den politiske sjefen på neste nivå.

Hva var de politiske offiserenes oppgaver etter at de endelig var blitt underordnet den militære sjef? Om dette hersker det uenighet, og som vi skal se litt seinere, er dette sentralt i diskusjonen om karakteren av forholdet mellom parti og forsvar. Noe av dette skyldes at de formelle formuleringene var for vage til å skape klarhet om arbeidsdelingen mellom militære og politiske offiserer. Det er likevel enighet om at intensjonen i utgangspunktet var at de skulle være partiets øyne og ører i, stå for den politiske utdanningen og indoktrinering av mannskap og offiserer samt styrke moralen og disiplinen i de væpnede styrker bl.a. gjennom velferdsaktiviteter. Selv om de politiske sjefene ble underordnet de militære offiserene, ble de på høyere nivåer ikke fratatt all innflytelse på beslutningene til den militære kommandanten. Man hadde nemlig *militær-råd* ned til armé- og flotiljenivå.³

Her er det nødvendig raskt å se på de grove trekk i den militære organisasjonen. Sovjet hadde fem forsvarsgreiner: bakkestyrker, flystyrker, marinestyrker, strategiske raketstyrker (fra 1958) og luftforsvarsstyrker. Territorielt var styrkene inndelt i 16 militær-distrikter, fire flåter og to luftforsvarsdistrikter. Alle raketstyrkene var plassert direkte under én sentral kommando i

Moskva. Flystyrkene inngikk i de 16 militærdistriktene. Foruten militærdistriktene hadde man egne kommandoer for de fire såkalte "styrkegruppene", de sovjetiske styrkene i h.h.v. Polen, Øst-Tyskland, Tsjekkoslovakia og Ungarn. I tillegg hadde man egne kommandoer for spesialenheter og støttetjenester.⁴

På toppen av militær-råd-strukturen sto Det øverste militære råd. Neste nivå var hver våpengreins hovedkvarter. Deretter kom militærdistriktene (flåtene, luftforsvarsdistriktene, styrkegruppene) før armé- og flotilje-nivået. Militær-rådets stilling i.f.t. den militære sjef varierte over tid. "Hovedbesetningen" i militær-rådene var den militære sjef (som var rådets leder), politisk sjef og den lokale sivile partisekretæren. Av og til var også militær nestsjef, stabssjef og en representant for politi- og sikkerhetsorganene i distriktet (eller tilsvarende) også med i rådet. De politiske offiserene som var medlemmer av slike råd, var formelt sett bare underordnet rådet som helhet. Militær-rådene var det øverste beslutningsorgan i hvert militære distrikt.⁵

Dette politiske apparatet var av formidabelt omfang. Colton anslår størrelsen på slutten av 70-tallet til å ha vært ca. 40.000, d.v.s. mellom 1/3 og 1/4 av hele det *sivile* partiapparatets størrelse.⁶ Apparatet av politiske offiserer i de væpnede styrker hadde egne utdanningsinstitusjoner med Det militær-politiske Lenin-akademiet som den høyeste utdanningsinstitusjonen. De bar de samme uniformene og hadde identisk gradssystem som de militære.

Partimedlemsskap

En annen mekanisme partiet brukte for å utøve innflytelse på offiserskorpset og sikre ideologisk "rett-troenhet" var å oppmuntre offiserene til å melde seg inn i partiet. Mens bare 10% av offiserene var partimedlemmer i 1920 var tallet i 1940 55%.

På slutten av 1970-tallet var over 90% av de militære offiserene i SUKP eller Komsomol.⁷ Fra 1960 har den grunnleggende partiorganisasjonen ligget på regimentnivå (av og til bataljonnivå). Innen partilaget eksisterte det undergrupper på kompaninivå, tidvis også på troppsnivå. Hvert partilag møttes minst en gang pr. måned, og hvert år ble det valgt et styre som i sin tur valgte et arbeidsutvalg (byrå) og en parti-sekretær.⁸

Partimedlemsskap var viktig for å bli forfremmet, spesielt til høyere grader. De politiske avdelingene samlet informasjon om offiserer som ble brukt ved forfremmelser. Dette gav partiet og de politiske offiserene betydelig innflytelse over de militære offiserene siden aktiv deltakelse i partiets arbeid ble avgjørende for framtidig karriere (Kolkowicz). I den forbindelse var praktiseringen av den såkalte kritikk/selvkritikk sentralt. Partiet påla medlemmene på partimøtene å gå kritisk gjennom hvordan man selv og andre skjøt sine oppgaver. Dette innebar verdifull informasjon for de politiske offiserene og partiet. Informasjonen som på denne måten kom fram, kunne brukes for å forfremme politisk lojale offiserer. Det forhindret at det utviklet seg et sterkt kameraderi blant offiserene fordi man ble oppmuntret til å kritisere sine offiserskolleger. Høyere offiserers status ble også redusert på denne måten.⁹

KGB's spesielle seksjoner

En tredje mekanisme som partiet etablerte for å sikre lojaliteten blant de militære var å etablere enda et selvstendig organ innen de væpnede styrker. Det hemmelige politiet, eller "Komiteen for statens sikkerhet" (KGB), hadde egne "spesielle seksjoner" (osobyte otdely) utplassert på alle nivåer i de væpnede styrker og disse var uavhengige av militær kommandomyndighet. Selv om KGB formelt var et statlig organ, sto disse seksjonene uavhengig av forsvarsdepartementet. De rapporterte direkte til lokale og

sentrale KGB-organer som i sin tur ble kontrollert av partiet lokalt og sentralt. KGB-seksjonene utførte "Den store utrenskningen" i offiserskorpset på 30-tallet. KGB's "spesielle seksjoner" hadde myndighet til å etterforske tilfeller hvor militære gjorde seg skyldige i "forræderi mot fedrelandet, spionasje, terrorhandlinger og andre alvorlige forbrytelser mot staten." De hadde også ansvaret i tilfeller hvor stats- og militærhemmeligheter ble lekket.¹⁰

De politiske organene, partiorganisasjonen i samt det hemmelige politiets seksjoner i militære enheter var de tre viktigste direkte virkemidlene partiet hadde for å sikre seg et lojalt offiserskorps og mulighetene til å renske ut de som kunne utgjøre en fare.

Teori I: Permanent parti-militær konflikt og politisk kontroll

Politisk kontroll av de militære innebærer å modifisere eller begrense offiserenes politiske atferd, m.a.o. forhindre at enkelte offiserer eller offiserkorpset som helhet inntar en selvstendig politisk rolle og derigjennom truer prinsippet om de sivile myndigheters politiske overhøyhet. Slik sett skilte ikke Sovjet seg fra andre land med sivile regimer. Det karakteristiske for Sovjet var måten man søkte å sikre sivil kontroll over de militære på, nemlig ved at partiet og ideologien grep inn i bestemmende for alle aspekter ved Forsvarets *indre liv*. Den ledende forfatter blant dem som hevder at instrumentene foranforble instrumenter for politisk kontroll også etter at regimet hadde konsolidert stillingen, var Kolkowicz. Partiets mistro til de militære var konstant, selv om tøylene ikke var like stramme til enhver tid. Eitpartistat og politisk nøytrale militære var en selvmotsigelse, eitpartistatens overlevelse fordret kommunistisk gjennomsyring av de væpnede styrker.

Kolkowicz mener imidlertid, i tråd med Huntington,¹¹ at et universelt trekk ved moderne militære organisasjoner er at de ikke lar seg gjennompolitiseres. Moderne profesjonelle militære streber, som betegnelsen indikerer, først og fremst etter profesjonelle, ikke politiske standarder. Militære profesjonelle standarder knytter seg til militær effektivitet, d.v.s. en mest mulig effektiv utøvelse av organisert vold. Med et høyt teknologisk og organisatorisk nivå krever dette nitid spesialisering. Rendyrket militær spesialisering gir ikke tid for offiserene til å engasjere seg i den politiske kampen. Det høye teknologiske og organisatoriske nivå leder også til at vi kan snakke om en militær vitenskap som ikke lar seg forene med politisk innblanding og politiske hensyn uten at dette fører med seg militært effektivitetsmessig tap. Partiets forsøk på å kontrollere de væpnede styrker i frykt for bonapartisme virket dermed mot sin

hensikt. Parti-innblanding som siktet mot å unngå militær opposisjon, resulterte i en ny konflikt.

Den innebygde motsetningen mellom parti og væpnede styrker i Sovjet skyldtes altså motsetningen mellom partiets ønske om innblanding og de militæres ønske om profesjonell selvstendighet. Partiets bilde av hvordan de militære styrker burde se ut og fungere, skilte seg i fem henseender fra hvordan offiserene selv ønsket seg dem: 1. Partiet ønsket seg en likhetskultur i de væpnede styrker, de militære dyrker en elitekultur. 2. Partiet ønsket at de militære skulle underordne seg ideologien; de militære søker etter profesjonell selvstendighet. 3. Partiet ønsket at de militære skulle identifisere seg med og motiveres av en proletær internasjonalisme; de militære ønsker en nasjonal identitet og er nasjonalistisk orienterte. 4. Partiet ønsket at de væpnede styrker skulle være integrert i og åpne i.f.t. samfunnet (og partiet); de militære ønsker seg en lukket institusjon og avsondring i.f.t. storsamfunnet. 5. Partiet ønsket at de militære skulle være anonyme; de militære ønsker å dyrke sine helter og symboler.¹²

Partiets innblanding var følgelig rettet mot å

" (a) minimize the conditions that breed elitism by forcing egalitarian, collectivist procedures and values on the military community, (b) to open up the military community to the impartial, and not necessarily sympathetic, scrutiny of civilian Party organs, (c) to deprive the officers of their automatic authority as commanders and force them to reclaim it in each instance from the collective authority of the Party organizations in their units, and (d) to undermine the officers' security by exposing them to the ritual of criticism/self-criticism, including the ignominy of criticism from the professionally and militarily lower-ranking Komsomols."¹³

"The result of these attempts to graft onto a military establishment certain traits peculiar to communist political organizations is the anomaly of an up-to-date military machine that is forced to wear a horse collar of ideological and political controls".¹⁴

Det spørsmålet som da naturlig melder seg er hvorfor de militære fant seg i dette seletøyet. Det svaret Kolkowicz gir, er at de manglet bevissthet om seg selv som elite med egne institusjonelle mål, interesser og verdier. Under Stalins terrorstyre forelå heller ikke mulighetene til å utvikle en slik bevissthet. Tegn på selvstendighet var ensbetydende med å bli fjernet, i beste fall fra sin militære stilling, i verste fall drept. Ca. 40 % av høyere offiserer og mellom 25-50 % av lavere offiserer mistet enten livet eller sine stillinger i utrenskningene i 1937/38.¹⁵ Seinere var det partiets kooptering av høyere militære offiserer til partiets øverste organer (f.o.f. Sentralkomiteen, unntaksvis Politbyrået) som forhindret at offiserene utviklet en bevissthet om seg selv som egen elite. De militære lederne satte sin lojalitet til partiet høyere enn lojaliteten til de væpnede styrker selv.

Sjukov-affæren

Et viktig unntak var imidlertid marskalk Sjukov. Tolkningen av den såkalte Sjukov-affæren er et viktig punkt i debatten om karakteren av forholdet mellom parti og forsvar. Kolkowicz mener Sjukov-affæren støtter hans tese om spenningen som eksisterte mellom partiet og de militære offiserene.

Marskalk Sjukov var en av de største sovjetiske militære heltene fra 2. verdenskrig. Han hadde vært Stalins fremste militære rådgiver under krigen og mottok personlig nazi-Tysklands kapitulasjon etter innmarsjen i Berlin. Etter å ha vært

øverstkommanderende for de sovjetiske bakkestyrkene og ledet den russiske okkupasjonsadministrasjonen i Tyskland, ble han fjernet fra sine poster i 1946 og sparket fra Sentralkomiteen. Han ble satt i relativt perifere militære posisjoner, men kom på ny fram i lyset etter Stalins død. Sjukov ble straks 1. vise-forsvarsminister, i 1955 ble han utnevnt til forsvarsminister, i februar 1956 fikk han kandidatstatus i Politbyrået, og i juni 1957 ble han den første militære offiser med fullt medlemskap i Politbyrået. Det var en gjenytelse for den støtte de militære hadde vært, først da Beria ble fjernet, deretter i maktkampen mellom Khrusjtsjov og Malenkov der Malenkov mistet sin posisjon i regjeringen, og til slutt da Khrusjtsjov konsoliderte sin stilling ved å ekskludere "anti-parti-gruppa" fra Sentralkomiteen.

De militære utnyttet maktkampen mellom Khrusjtsjov og Malenkov til å presse fram prioriteringen av tungindustri, økte forsvarsbevilgninger og en anerkjennelse av at det internasjonale klimaet var preget av konflikt og at militær konfrontasjon var sannsynlig. Malenkov hadde gjort seg til talsmann for nedrustning, avspenning og prioritering av forbruksvaresektoren. Sjukovs avansement til maktens sentrum ble sett på som en indikator på Forsvarets voksende politiske makt og som et tegn på at de profesjonelt orienterte offiserene var i ferd med å tilkjempe seg større selvstendighet i.f.t. partiet.

Det skulle bli en kortvarig militær triumf riktignok, for fire måneder etter avansementet til fullt medlemskap i Politbyrået mistet Sjukov både partivervene og stillingen som forsvarsminister. Kolkowicz mener årsaken til Sjukovs fall var at han forsøkte å redusere partiets innflytelse i de væpnede styrker til fordel for en mer rendyrket profesjonalisme. Under Sjukov som forsvarsminister hadde den militære pressen tatt til orde for økt myndighet til militære offiserer. Forsvarets meritter ble framhevet, og det ble tatt sterk avstand fra påstanden om at de

væpnede styrker hadde ansvar for de katastrofale tapene i krigens først fase (ansvaret var utelukkende Stalins). Seieren skyldtes det sovjetiske *folket* og dets væpnede styrkers innsats.¹⁶ Sjukov forsøkte å fjerne de politiske dogmene fra Stalin-tida som premisser for formuleringen av militær strategi. Han nedtonet sterkt betydningen av indoktrinering og politiske aktiviteter i , han innførte strengere skiller mellom militære grader. Sjukov begrenset arbeidsområdet til PHD og de lavere politiske avdelingene og seksjonene til å være politisk utdanning av de *menige*. Disse aktivitetene måtte ikke forstyrre militære oppgaver og burde finne sted i fritida. Sjukov stilte åpent spørsmålsteget ved nytten av disse aktivitetene:

[...]our political organs, and above all the MPA [Main Political Administration, min anm.] must reorganize the content and especially the methods of propaganda[...] It is necessary resolutely to abolish the aimlessness and abstract instruction of which we still have a great deal in educational work.¹⁷

De politiske offiserenes fikk ikke lenger samme mulighet til å overvåke og samle informasjon om militært personell, utøvelsen av kritikk/selvkritikk ble sterkt begrenset. Et annet motiv for å begrense dette ritualet var å frita offiserene for kritikk fra andre partimedlemmer og militært underordnede. På denne måten skulle en strengere militær disiplin og et mer rigid hierarki bygges. Sjukov reduserte dermed Sentralkomiteens innflytelse i de væpnede styrker. Dette ønsket lå også bak forsøket på å omgjøre militærrådene fra *kollektive beslutningsorganer* til *konsultative organer* for militærdistriktssjefene. Sjukov ville fjerne den lokale partisekretærens medlemsskap i militærrådet og insisterte på at medlemmene i militærrådene måtte oppnevnes av Forsvarsdepartementet og ikke Sentralkomiteen. Et annet ankepunkt mot Sjukov fra partiets side var at han ville bryte båndene mellom militære og lokale sivile partiorganisasjoner.¹⁸

Forsøket på å redusere partiets rolle i de væpnede styrker var, ifølge Kolkowicz, ikke et forsøk på militær bonapartisme, d.v.s. å etablere en direkte politisk rolle for de væpnede styrker. Men partiet så det som et ledd i en slik strategi mot dette målet siden sivil (partiets) kontroll jo baserte seg på dominans i Forsvarets indre liv. Partiet gikk derfor til motangrep mot Sjukovs ønske om å skille Forsvaret klarere fra partiet:

The Central Committee of the Party demands further growth in the activity and militancy of Party organizations, [and] the strengthening of their influence over all aspects of the life and activity of the troops.¹⁹

Etter Sjukovs fall strammet Khrusjtsjov igjen partiets grep om Forsvaret. Avsettelsen av Sjukov og gjeninnføringen av strengere partikontroll var mulig ved at Khrusjtsjov aktivt brukte den opposisjonen som fantes mot Sjukov og "sjukovittene" i officerskorpset. Denne gikk under betegnelsen Stalingradgruppa. Stalingradgruppa besto av offiserer som var feltkommandanter i sør-Ukraina under 2. verdenskrig. De hadde da kommet i nær kontakt med Khrusjtsjov som tjente som politisk offiser på samme front. Denne gruppas samlingspunkt var kampen om Stalingrad og de etterfølgende operasjoner. I tillegg til dette kampfelleskapet bidro disse feltoffiserenes misnøye med overkommandoens (deriblant Sjukovs) disposisjoner til å binde gruppa sammen. Etter krigen ble overbevisningen om at Stalingrad var krigens avgjørende vendepunkt gruppas samlingspunkt. Her sto de imot sjukovittene som hevdet at slaget om Moskva var det avgjørende for sovjetiske seieren.

Khrusjtsjov klarte ifølge Kolkowicz etter krigen å gjøre Stalingradgruppa til personlig lojale offiserer ved å være deres beskytter. Khrusjtsjov oppnådde hele officerskorpsets støtte i kampen mot Malenkov ved å framstå som en talsmann for en politikk som tjente de væpnede styrkers interesser. Men da

Sjukov viste seg å være en trussel mot partiets kontroll over Forsvaret, aktiverte Khrusjtsjov sine personlige tilhengere i Stalingradgruppa. Disse var sterkt kritiske til Sjukov og satte lojaliteten til Khrusjtsjov høyere enn til Sjukov og hans forsøk på å frigjøre de væpnede styrker fra partiets innblanding. Stalingradgruppa støttet Khrusjtsjov i avsettelsen av Sjukov og aksepterte den strengere partikontrollen mot at de selv ble forfremmet til ledende poster på sjukovittenes bekostning.²⁰

Etter at Khrusjtsjov hadde konsolidert sin stilling og strammet til den politiske kontrollen over de væpnede styrker, bygde presset for økt selvstendighet seg opp på ny. I tillegg til å utfordre andre makteliters interesser, hadde Khrusjtsjov også kommet på kant med viktige militære interesser. Forslaget om sosio-økonomisk reform som innebar økt satsing på forbruksvaresektoren og hans ønske om å redusere forsvarsbyrden ved å bygge store deler av Forsvaret på atomvåpen på bekostning av konvensjonelle styrker, sto i konflikt med hva de militære anså for å være nødvendig. Forslaget om å kutte offiserskorpset med 250.000 stillinger var heller ikke egnet til å styrke hans stilling. Khrusjtsjovs utenrikspolitikk, særlig beslutningen om å utplassere raketten på Kuba og det ydmykende tilbaketog, ble ansett for å skade Sovjets sikkerhetspolitiske stilling fordi det synliggjorde Sovjets relative svakhet vis-a-vis USA. Khrusjtsjovs påfølgende "fredelige sameksistens" og avspenning truet med å henvise de militære til bakgrunnen i sovjetisk utenrikspolitikk. Den viktigste anklagen var imidlertid Khrusjtsjovs innblanding i formuleringen av militærstrategien, noe den etterfølgende generalstabssjefen Sakarov uttalte at Khrusjtsjov ikke hadde noe som helst greie på.²¹

Innen ett år var gått etter Khrusjtsjovs fall, begynte de militære igjen å innta en mer uavhengig stilling. De så så det som helt nødvendig å gjenopprette balansen mellom konvensjonelle og ikke-konvensjonelle styrker, understreket krigsfaren og behovet

for å styrke Forsvaret og tungindustrien og tok på ny opp debatten om det var partiets ledelse av de væpnede styrker eller de militære selv som hadde hovedæren for seieren over Hitler-Tyskland.

Kolkowicz måtte avslutte analysen sin der. Han så Sjukov som opptakten til et mer selvstendighetssøkende offiserskorps hvor militære ledere ikke så lett ville la seg kooptere til høye partiorganer og forsvare partiets omfattende innblanding i militære spørsmål. En viktig grunn til dette ville være det økende teknologiske nivået i militærorganisasjonen. Offiserer ville i større grad bli "teknokrater i uniform". Moderne våpens krav til offiserenes tekniske ferdigheter ville gjøre offiserene mindre innstilt på å bruke verdifull tid på evinnelige politisk-ideologiske øvelser og på å akseptere partiets innblanding i militær-tekniske detaljspørsmål. Kolkowicz hevder at partiets kontrollmekanismer gikk på bekostning av den militære effektiviteten, og dette problemet ville bare forsterkes med stigende teknologisk nivå.

Teori II: Parti-militær integrasjon og gjensidig avhengighet

På 70-tallet var det flere som tvilte på gyldigheten av Kolkowicz' måte å se forholdet mellom partiet og de væpnede styrker på. I stedet ble det hevdet at forholdet snarere var preget av gjensidig avhengighet, integrasjon og til og med symbiose. Odom tar i sin kritikk av Kolkowicz' modell utgangspunkt i motsetningene mellom de trekk h.h.v. de militære og partiet mente burde prege Forsvaret. Han la fram de følgende argumenter:

1. Påstanden om at partiet forsøkte å dyrke en likhetskultur holder ikke. Bolsjevikene foretrakk egalitarisme i organisasjoner som de ikke kontrollerte før 1917, men så snart organisasjonen var under bolsjevikenes kontroll, foretrakk de hierarki og elitisme. Retorikken om likhet hadde like stor praktisk verdi som påstanden om at staten ville svinne hen i det kommunistiske samfunn.

2. Den antatte konflikten mellom de militæres ønske om profesjonell selvstendighet (for å oppnå størst mulig militær effektivitet) og partiets ønske om at de militære skulle underordne seg ideologien, var bygget på en teoretisk konstruksjon. "Profesjonell autonomi" forble et uklart begrep på linje med "militær profesjonalisme". Dette innebar en påstand om at profesjonelle militære var apolitiske eller politisk nøytrale, et sentralt tema hos Huntington (1956). Odom avviser nytten av begrepet og hevder at enhver militær organisasjon, uansett hvor "profesjonell", har en politisk funksjon.

3. Odom stiller seg også tvilende til hvor gyldigheten av motsetningen mellom partiets "proletære internasjonalisme" og de militæres nasjonalisme. En aparatsjik og en militær tekniker i rakettskyrkene hadde like stor interesse knyttet til Sovjetstaten

og den eksisterende politiske orden. Samtidig var internasjonalisme/universalisme synlig i både tsar- og sovjet-russisk retorikk fordi usminket russisk nasjonalisme ville true Moskvas kontroll over det etnisk og religiøst sammensatte imperiet.

4. Både militære og politiske ledere har vært interesserte i å integrere industrien, statsadministrasjonen, utdanningsvesenet og på en måte som gjør at samfunnet raskt kan mobilisere til krig. Odom mener Kolkowicz feiltolker uenighet om *hvordan* en slik integrasjon best kan gjøres til å være uenighet om *hvorvidt* en slik integrasjon av i samfunnet er ønskelig.

5. At helte dyrkelse er et universelt trekk ved de militære som kommer i motsetning til partiets forkjærlighet for anonymitet, er heller ikke nødvendigvis tilfelle. Odom viser til at offiserskorps også har dyrket en anonymitetskultur - han nevner det keiserlige Tyskland som eksempel, mens partiet på sin side tidvis var preget av en ekstrem persondyrking.²²

Odom mener derfor at de trekkene som skulle være uforenlige, var ikke-eksisterende eller led av definisjonsmessige svakheter. Forholdet vart det motsatte: Partiets og Forsvarets institusjonelle verdier var sammenfallende. I tillegg eksisterte det en "bred pragmatisk konsensus" mellom militær og politisk elite på vitale politiske spørsmål: kommando-økonomien, dissident-spørsmålet, nasjonalitetsspørsmålet, holdningen til presset for økt politisk og økonomisk liberalisering i nabolandene i Warszawa-pakten og til avstaliniseringen. Odom konkluderer med at

neither an incompatibility of institutional ethos nor disagreement over fundamental issues seems to justify the assumption that the party-military boundary marks a real or potential cleavage in the Soviet political system.²³

Den pragmatiske konsensus og sammenfallende institusjonelle verdier resulterte i at de militære sto nærmere partiet enn noen annen offentlig institusjon. Det er på bakgrunn av denne "brede pragmatiske konsensus" man bør se uenigheten som kunne oppstå i enkeltsaker. Odom er heller ikke enig i at kontrollmekanismene reduserte sovjetstyrkenes militære effektivitet. De militære partiorganene utgjorde en alternativ informasjonskanal for ledelsen. Dermed økte usikkerheten på lavere nivåer. Dette forhindret byråkratisk klikkdannelse på lavere nivåer og at klikker forfulgte egne mål som gikk på bekostning av toppledelsens målrealisering. Fare for ulydighet på lavere nivåer gjorde også militærledelsen interessert i et sterkt kontrollapparat. Større uavhengighet for de væpnede styrker kunne resultere i det stikk motsatte av hva Kolkowicz hevdet: *lavere militær effektivitet*.²⁴

Odom ser dermed et interessefelleskap mellom parti-eliten og militær-eliten siden de begge ønsket kontroll med lavere nivåer, m.a.o. sentrums ønske om kontroll i periferien. Dette oppnådde man best ved å knytte sivil og militær elite nært til hverandre. Dette var ikke noe som kom med sovjetstaten; grensen mellom sivile og militære roller var uklare også i tsar-Russland:

Imperial officers frequently played roles and indulged in bureaucratic intrigue within the government. [...] Tsars sometimes thought of themselves as military leaders. The civil service system contained many military officers in its ranks. [...] Small wonder that the technique of setting colleagues to watch and inform on one another has deep roots in Russia.

²⁵

Odom mener derfor at antakelsen om en grunnleggende konflikt mellom partiet og de væpnede styrker som institusjoner bygger på misoppfatninger. Det er enigheten og integrasjonen som er slående, i den grad det oppsto konflikter gikk de mer *på tvers*

av institusjonsgrensene enn *mellom* institusjonene. I symbiosen var det imidlertid partiet som var den sterkeste. Det valgte sine øverste militære ledere uten at gruppa av marskalker kunne gjøre noe fra eller til. Militære ledere var ikke i stand til å gjøre de væpnede styrker i sin egen private maktbase. Marskalkene iverksatte partiets politikk i spørsmål som involverte de militære. De var ikke i stand til selv å legge premissene for et politisk vedtak.

Odom peker på at alliansen mellom autoritære herskere og russiske militære går langt tilbake. Mellom 1725 og 1825 var garderegimentene sentrale i arvefølgestrider. De dikterte ofte tronfølgen, men gjorde ikke forsøk på å røre selve tsar-regimet.²⁶ Den sivil-militære alliansens lange tradisjoner må ses på bakgrunn av den sentrale rollen militærmakt har hatt i russisk og sovjetisk stats- og nasjonsbygging samt utenrikspolitikk. Dette tjente begge parter, begge parter var i samme politiske båt. "Militære betraktninger dominerer det sovjetiske politiske systemet", men, presiserer han, det er ikke marskalkene som dominerer.²⁷

"Paradoksal militarisme"

Sapir går nærmere inn på dette. Han mener i likhet med Odom at konfliktbaserte modeller ikke kan forklare utviklingen i forholdet mellom partiet og militæret. Sovjetiseringen av militærapparatet, d.v.s. at partiorganer ble etablert i, bidro til å skape sivil-militære klientforhold hvor konfliktlinjene gikk på tvers av institusjonene og ikke mellom dem.

Sapir ser den "paradoksale militarismen" som den sentrale forklaringen på dette symbiotiske forholdet. Dette fenomenet kjennetegnes ved at militærapparatet har stor politisk, sosial og økonomisk betydning, men hvor dette *ikke* reflekterer de

militæres innflytelse. Militarismen er et politisk fenomen: Militærmakt har vært den eneste måten å føre Russland/Sovjet inn i det internasjonale samfunn på. Sosial og økonomisk-teknologisk tilbakeleggenhet har forhindret en alternativ basis for landets internasjonale status og makt. Den paradoksale militarismen er ikke noe sovjetisk fenomen, den er full av tsaristisk arv. Beslutningene om å fundere Russlands/Sovjets internasjonale stilling på militærmakt har altså vært siviles beslutninger. NEP-politikken innebar et forsøk på å bryte denne tradisjonen og forsere den sosiale og økonomiske utviklingen på militærapparatets bekostning. Den indre ustabilitet og den svekkede sosiale kartell som fulgte i kjølvannet av NEP var medvirkende til vendte tilbake til tsar-tidas paradoksale militarisme. Omvurderingen i 1929-30 var et resultat av endret tankegang hos sivile, det var ikke et svar på tysk opprustning eller japansk aggresjon som først kom seinere. Det var tvertimot en innrømmelse av sosial og økonomisk tilbakeleggenhet, at våpen måtte erstatte en balansert økonomisk vekst og nasjonal sosio-politisk konsensus som grunnlag for landets makt og prestisje. Samtidig har dette ført Russland/Sovjet inn i en ond sirkel hvor satsingen på militærmakt har forsterket landets sosiale og økonomiske utviklingsproblemer, noe som har nødvendiggjort økt militær satsing, o.s.v..²⁸

Disse historiske tradisjonene kombinert med at det ikke foreligger noen institusjonell konflikt mellom parti og væpnede styrker, leder til at Odom ikke tror på de væpnede styrker som *selvstendig* kandidat til politisk makt. Militære vil kanskje delta i politisk kamp, men ikke som enhetlig styrke. Den militære deltakelsen vil ta form av at militære klikker velger side mellom rivaliserende partifraksjoner.²⁹

Kontrollorganenes endrede funksjon

Den tredje sentrale forfatteren i debatten om forholdet mellom partiet og de militære i Sovjet, er Colton.³⁰ Også Colton stiller seg tvilende til Kolkowicz' tese om grunnleggende konflikt mellom parti og militære. Han deler langt på vei Odoms (og Sapirs) påstand om gjensidig avhengighet, samarbeid og integrering. Odoms kritikk av Kolkowicz var f.o.f. en kritikk av Kolkowicz' premisser, og han unngikk en detaljert diskusjon av kontrollapparatets funksjon. Colton går nærmere inn på dette.

Coltons poeng er at de militære partiorganenes funksjon tidlig gikk over fra å være *politisk* kontroll til å være *administrativ* kontroll. Politisk kontroll gjelder forhold som strengt tatt er "eksterne" for militærorganisasjonen (at offiserene ikke forfølger selvstendige politiske mål), mens administrativ kontroll refererer til "indre forhold", d.v.s. sikre oppfyllelse av organisasjons-spesifikke mål, nemlig et mest mulig effektivt militært forsvar.³¹ Han betviler ikke at kontroll av antatt upålitelige offiserer fra tsar-hæren var rasjonalet for partiorganene de første tiåra etter revolusjonen, men hevder at hovedfunksjonen seinere ble å være et *administrativt støtteorgan* for de væpnede styrker. Det eksisterte ikke noe motsetningsforhold mellom målsettingene til de væpnede styrker og partiorganene i . Partiorganenes primære oppgave var å styrke mannskapets (soldatenes) evne og vilje til krigføring. Dette skulle partiorganene oppnå ved å styrke soldatenes *moral og disiplin* gjennom å: 1. stimulere soldatene til økt innsats ved å innprente militære dyder; 2. sørge for sosiale og kulturelle aktiviteter, deriblant forbedre bo- og leveforholdene for å unngå misnøye; 3. gjøre kjent og sikre overholdelse av disiplinær-reglement og militære reguleringer; 4. oppmuntre mannskapet til å skaffe seg bedre tekniske ferdigheter.³²

Siden partiorganenes hovedmålsetting knyttet seg til å styrke moralen og disiplinen i de væpnede styrker, ble spesifikt politiske målsettinger utvannet. Politiske og militære offiserer ble integrert heller enn separert. Det var militære kriterier (vilje og evne til militær kamp) som lå til grunn for partiorganenes virksomhet i . Deres virksomhet ble tidlig militær administrasjon, ikke agent- og kontrollvirksomhet for partiet.

Militær vs. politisk offiser

Når det gjelder forholdet mellom den politiske og militære sjef i en militær enhet, mener Colton at det ikke forelå konflikt mellom den politiske og den militære sjef med "institusjonelt opphav". På lavere nivåer var den politiske offiserens underordnede stilling udiskutabel og ble akseptert av den politiske offiseren selv. I tillegg til at "enmannskommando" var formelt nedfelt, bunnet den militære sjefens forrang i at han hadde større teknisk kunnskap og erfaring. I tillegg var han som regel eldre og hadde lengre fartstid både i de væpnede styrker og i partiet.

På høyere nivåer ble avgjørelser som nevnt tatt ved flertallsvedtak i militærrådene. Den politiske offiseren måtte ikke signere en ordre for at den skulle være gyldig. Den militære sjefen hadde lenge hatt størst vekt i militærrådet. Han var rådets formann, og han hadde den høyeste graden blant medlemmene. I tillegg hadde han høyere status, militær-teknisk ekspertise og profesjonell erfaring enn de andre rådsmedlemmene. Rådets mulighet til å øve innflytelse ble svekket av at dagsordenen ofte var upresis, at innkallingene til møter ikke var jevnlig og at avgjørelsene var diffuse. Dette ga større rom for den militære sjefen; han ble i praksis den ubestridte sjef. Militærrådene underminerte derfor ikke den militære kommandostruktur slik det kunne virke på papiret og slik Kolkowicz hevder. Mindretallet i et militærråd kunne riktignok rapportere til sentral-

komiteen, regjeringen eller departementet. Statusforskjell førte likevel til at de politiske offiserene underordnet seg den militære offiser og sjelden rapporterte oppover. I slike tilfeller var det ifølge Colton vanligst at den militære offiseren fikk medhold.

Den viktigste konfliktlinjen gikk mellom ulike nivåer snarere enn mellom den militære og den politiske offiseren. Det var vanlig at det ble knyttet personlige bånd mellom de to. De støttet hverandre ved uenighet med overordnede og ved kritikk av/fra høyere eller lavere nivåer. Den politiske offiseren satt ofte med mye verdifull informasjon om underordnede. Dessuten kunne en militær sjef delegere de oppgaver han ikke rakk over eller ikke ønsket å involvere seg i, til den politiske sjefen. Denne muligheten for arbeidsdeling, kombinert med den militære sjefens forrang, førte til at de politiske offiserene ble verdsatt av de militære sjefene - ikke uglesett.³³

Politisk utdanning

Men hva da med med den politiske utdanningen og indoktrineringen som de politiske offiserene hadde ansvar for og som de militære offiserene måtte gjennomgå hvert år? Colton betviler betydningen dette hadde som konfliktskapende element mellom de militære offiserene og partiorganene. For det første ble mange offiserer fritatt for kursene. For det andre ble den i praksis gitt lav prioritet også av de ansvarlige politiske offiserene, og for det tredje var kursene innholdsmessig repetitive, kjedelige og abstrakte bortimot det meningsløse og dermed ikke i stand til å skape den ideologisk sterkt overbeviste offiser.³⁴

Partimedlemsskap

Partimedlemsskap fungerte ikke lenger som kontrollmekanisme. Grunnen var at nesten alle offiserer var medlemmer. Da kunne ikke medlemsskap virke selektivt og derigjennom styrende på offiserenes politiske handlinger. Det kunne ikke lenger differensiere mellom offiserene eller brukes i en vurdering av om en offiser var politisk ønskelig eller uønskelig. Snarere enn å være et uttrykk for overbevisning eller oppofrelse overfor en spesiell sak eller ideologi, fungerte partimedlemsskap som en lojalitetserklæring til systemet som helhet. Det kunne dermed ikke forsikre lojalitet til partiledelsen, bare til partiet og partiets politiske dominans, m.a.o. regimet. Partiet anstrengte seg for å verve offiserer for medlemsskapets skyld, og mange offiserer ble derfor partimedlemmer uten å ha ideologisk sterke følelser.³⁵

Colton hevder videre at praksisen med kritikk/selvkritikk på partimøter ikke bidro til å svekke militære sjefers autoritet. For det første var ikke kritikk av en sjefs ordrer og instruksjoner tillatt på partimøter.³⁶ For det andre kunne ikke partigruppa gå den militære sjefens handlinger som militær sjef etter i sømmene. Hans handlinger som privatperson eller partimedlem kunne imidlertid tas opp. Indirekte kritikk av ledere, f.eks. ved at mangler ved den militære enheten ble trukket fram, var også av mindre betydning for lederens stilling fordi praksisen med kritikk/selvkritikk etterhvert ble et tomt rituale uten praktiske konsekvenser: På partimøter ble alle manglene påpekt, kritisert og debattert, dagen etter fortsatte alt som før uten at man forsøkte å gjøre noe med dem.³⁷ Den militære sjefens posisjon ble også styrket i.o.m. at han fra 1958 av var forventet å lede aktivitetene til partigruppa i den enheten han var sjef for, dog uten kommandomyndighet.³⁸

Evne og mulighet til politisk overvåking

For å styrke sin argumentasjon tar Colton utgangspunkt i Downs' kriterier for at kontrollorganer skal være effektive.³⁹ Ei vaktbikkje er ikke effektiv uten at det foreligger en grunnleggende interessekonflikt mellom overvåkere og overvåkede. Denne konflikten styrkes av 1. At overvåkerne ser overvåking som sin viktigste oppgave. 2. At det ikke forekommer (utstrakt) bytte av personell mellom overvåkere og overvåkede. 3. At overvåkerne ikke deler normer, verdier eller kunnskap med dem som skal overvåkes. 4. At personlig kontakt mellom overvåkere og overvåkede gjøres minst mulig.

Colton finner at ingen av kriteriene er oppfylt: 1. Arbeidsdelingen mellom PHD og den militære organisasjon virket integrerende heller enn splittende. PHD var tett tilknyttet militære aktiviteter og dermed blitt medansvarlige for militær suksess. 2. Byttene mellom politiske og militære offiserstillinger var omfattende, toppene ble nådd under borgerkrigen, Stalins utrenskninger og 2. verdenskrig. Selv om de fleste overgangene foregikk fra politi til militær stilling, fant det sted en betydelig bevegelse opp i den andre veien. 3. Karrierene i de militære partiorganene ble profesjonalisert. Den politiske offisersutdanningen var inndelt etter våpengrein og våpenart. Resultatet ble at de politiske offiserene var militær-teknisk kompetente og interesserte. 4. Kravet om at personlige bånd mellom politiske og militære offiserer ikke bør forekomme, var heller ikke tilfredsstillende. I den grad det forekom fiendtlighet var den ikke av institusjonell karakter. Vanligere var det at personlige bånd svekket rapporteringen oppover.⁴⁰

Resultatet var at PHD's kontroll- og overvåkingspotensiale ble svekket. Gjensidig integrering og utvikling av felles interesser ble styrket.

Sjukov-affæren II

En analyse av systemet til tross, Colton må også vise at konkrete hendelser som Sjukov-affæren ikke svekker hans tese om gjensidighet eller sammenfallende interesser mellom partiorganene og de profesjonelle offiserene. Coltons vurdering av Sjukov-affæren er en helt annen enn Kolkowicz'. Coltons hovedpoeng er at man ikke må ta anklagene mot Sjukov etter at han ble sparket for god fisk. Det stemmer at en av hovedanklagene mot Sjukov var at han prøvde å skille de væpnede styrker fra partiet; Colton mener imidlertid dette smaker mer av forsøk på å rettferdiggjøre avsettelsen enn å være den egentlige årsaken til avsettelsen. Hans argumenter er følgende:

1. Også PHD hadde, selv før Sjukov ble minister, gått inn for at de politiske organene måtte legge større vekt på militær utdanning, militær-teknisk propaganda og bedre formidle hvilke krav reguleringer og instruksjoner satte. Selv PHD gjorde konsolidering av "enmannskommando" til en viktig sak. Hovedpoenget er at disse temaene var gjengangere også før Sjukovs ministerperiode.
2. Det har ikke blitt verifisert hvorvidt Sjukov prøvde å fjerne eller svekke militærrådene.
3. Det er tvilsomt om Sjukov prøvde å frata partiorganene det ansvaret de hadde for praktisk-militær trening. Sjukov kritiserte partiorganene for ikke å være av tilstrekkelig praktisk verdi. Colton synes å mene at Sjukov ville øke deres praktiske verdi - ikke avskaffe dem, uten å gå nærmere inn på hvilken av de to naturlige slutningene som Sjukov gikk inn for.
4. Sjukov hadde ikke ansvaret for reduksjonen av antallet politiske enheter og politiske offiserer. Disse reduksjonene var resultat av generelle demobiliseringstiltak, PHD's dårlige

rekrutteringstiltak og partiets forsøk på å begrense antallet partifunksjonærer generelt.

5. Det at man la ned obligatoriske politisk-ideologiske kurs for offiserer var resultat av vedtak som ble tatt før Sjukov ble minister. De politiske offiserene var overivrige etter å slippe å måtte holde disse kursene og viste selv ofte liten vilje til politiske studier.

Colton mener at hovedårsaken til at Khrusjtsjov avsatte Sjukov lå i frykt for Sjukov som *personlig utfordrer*, ikke som representant for mer egenrådige eller selvstendighetssøkende væpnede styrker. Anklagene etter avsettelsen var stort sett rasjonaliseringer som manglet rot i virkeligheten.⁴¹

Kolkowicz påviser imidlertid en rivning mellom partiet og ledelsen av FD forut for Sjukovs fall. Dessuten må Colton innrømme at mye tyder på at Sjukov prøvde å svekke militærrådene samt å avskaffe Det Øverste Militærråd, men mislyktes. Av dette burde det gå fram hvilke intensjoner Sjukov hadde. Dessuten kan det hevdes at selv om flere av reformene fant sted forut for Sjukovs utnevning til forsvarsminister, var de i tråd med Sjukovs preferanser, og hvis han personlig ikke var den opprinnelige initiativtakeren, gjorde han heller ikke noe for å stoppe reformene. Avsettelsen av Sjukov kan da like gjerne ha vært et oppgjør med de siste års tendens til å svekke partiorganene i som resultat av av Khrusjtsjovs frykt for Sjukov som personlig utfordrer.

Det er blitt hevdet at enkelte militære ledere på denne tida i alle fall tenkte seg muligheten av en militær maktovertakelse ledet av Sjukov p.g.a. hans store popularitet.⁴² Colton tror ikke på Khrusjtsjovs memoarpåstander om at Sjukov ville gjennomføre et kupp i sør-amerikansk stil, d.v.s. med en mer aktiv og åpen bruk av militær makt enn en rein palassrevolusjon. Til det ble

Sjukov behandlet for pent etter avsettelsen. Likefullt kan Khrusjtsjov ha hatt mistanker om at Sjukov ville mobilisere militær støtte for en eventuell personlig utfordring av Khrusjtsjov uten å ha konkrete holdepunkter for en slik mistanke.

Avsettelsen av Sjukov blir altså tolket helt forskjellig avhengig av om forholdet mellom parti og væpnede styrker ble sett med "symbiose-briller" eller "konfliktbriller". Med symbiose-briller var avsettelsen Khrusjtsjovs personlige oppgjør med Sjukov. Med "konflikt-briller" var det partiet som befestet sin kontroll over de militære i en tid hvor det var tegn til at de militære ville rive seg løsere fra partiet.

Colton mener altså at de militære partiorganene ikke siden 1920/30-tallet hadde kontroll av de militære som sin hovedoppgave, men tvertimot var integrert i de væpnede styrker med stor grad av sammenfallende interesser. Dermed kan ikke de sovjetiske militæres politisk tilbaketrukne stilling forklares av de militære partiorganene. Det kan heller ikke skyldes nærværet av KGB's "spesielle seksjoner". KGB-seksjonenes antall og makt ble sterkt redusert etter Stalins død, og konsentrerte seg seinere om kontrasjonasje.

Stabiliteten i det sivil-militære forholdet må derfor forklares på annen måte. Colton ser det som enestående at Sovjet har klart å styre unna omfattende militær politisk innblanding i en periode hvor det sovjetiske samfunnet har gått gjennom store endringer. Få andre land som har gått gjennom rask sosio-økonomisk endring på 1900-tallet, har vært spart for mer eller mindre direkte militært styre. Når det ikke skjedde i Sovjets tilfelle, og dette ikke kan forklares med de militære partiorganene, ja da må det skyldes noe annet.

Motiv og mulighet til militær politisk intervensjon

For å forklare de væpnede styrkers lojalitet til partiet og ettpartistaten tar Colton bl.a. i bruk et skjema som er brukt ved studier av militæres politiske atferd i andre land. Her er det vanlig å skille mellom hvilke forhold som skaper *muligheter* for militær politisk innblanding, og hva som skaper *motiver* for å gripe inn.⁴³ Politisk nøytrale eller tilbaketrukkede offiserer skyldes at motiver og/eller muligheter for politisk innblanding ikke har vært til stede.

Muligheter

Hva gjør militære innblandinger mulige og hva forhindrer dem? Colton peker på to forhold som vil redusere de militæres muligheter til å gripe inn i det politiske systemet: praktiske og ideologiske barrierer. De praktiske barrierene var etter Coltons mening ikke fullt ut effektive hindre: Innenriksdepartementets militarisererte styrker, KGB's militære avdelinger og politiet var langt fra av ubetydelig omfang, men representerte ikke noen alvorlig militær motvekt hvis de ble satt opp mot de sovjetiske væpnede styrker selv.⁴⁴

M.h.t. de ideologiske barrierene, tilsvarer disse det andre forfattere betegner som *legitimitetsbarrierer* mot militær inngripen. Hvis de militære ønsker å avsette sivile makthavere som av det store flertallet blir ansett for å være de moralske rettmessige innehaverne av politisk makt, vil de få et stort legitimitetsproblem. Finer mener at de militære selv vil ha moralske skrupler mot å gripe inn overfor sivile makthavere som i hovedsak anses for å være legitime.⁴⁵ Nordlinger er uenig og mener det er mer pragmatiske vurderinger som ligger bak: Militære avstår generelt fra å gripe inn mot myndigheter med

høy legitimitet fordi en slik inngripen ville resultere i omfattende politisk uro, noe som militære flest anser som lite ønskelig. Regjeringer med lav legitimitet sitter imidlertid utrygt når det i tillegg foreligger militære motiver for å gripe inn.⁴⁶

Colton mener at heller ikke legitimitetsbarrierene ville stå i veien for de sovjetiske militære. Den offisielle sovjetiske ideologien var lenge et tomt skall, d.v.s. den var ikke styrende for partiledelsens valg, men rettferdiggjorde handlinger ex post. Formelen for å legitimere politisk makt endret seg gjennom Sovjetstatens historie, og nettopp denne tøyeligheten hadde vært til de militæres fordel. Dessuten ville de væpnede styrker hatt et ideologisk reservoar å øse av ved en innblanding siden de (av partiet) var blitt hyllet som "personifiseringen av sovjetisk patriotisme" og forsvarere av "arbeiderklassens revolusjonære tradisjoner" og av "bolsjevikenes tradisjoner".⁴⁷

Finer på sin side mener at partiet i hovedsak ble ansett for å være den legitime innehaver av politisk makt, dets maktmonopol ble i alle fall ikke ansett for å være grunnleggende illegitimt av andre enn kvantitativt relativt beskjedne grupper. Dette betyr derimot ikke at sovjetisk politikk var fri for motsetninger, men simpelthen at en grunnleggende spilleregel var at alle politiske krav måtte kanaliseres gjennom partiet. Finer mener derfor at muligheten de sovjetiske militære hadde til å utfordre regimet qua regime var meget begrenset. Politiske lederskifter i Sovjet var ikke regulert av på forhånd nedfelte regler. De ble avgjort av rein maktkamp mellom stridende kandidater. Dette økte de militæres politiske vekt siden deres støtte var et meget godt kort å ha på hånda. Det forble imidlertid et kortspill innen partiet, de militære kunne ikke selv ta over spillet.⁴⁸

På et tidspunkt presiserer imidlertid Colton at han ikke ser et militært forsøk på å endre regimet - det politiske systemets grunnleggende spilleregler - som den mest aktuelle formen for

militær innblanding. Han diskuterer de ideologiske barrierene for mer *begrensede* former for militær politisk innblanding.⁴⁹ De militære ville ikke nødvendigvis forsøke å beholde makten etter en inngripen, men produsere utskiftninger i lederskapet. Man ville ikke nødvendigvis slå mot partiet, men mot en del av partiet. At de ville kunne tenkes å handle i samarbeid med sivile, ville gjøre legitimitetsproblemene ved et inngrep mindre. Mot dette igjen kan det hevdes at Colton endrer forutsetningene i løpet av analysen. På slutten av sin analyse tar han nemlig med hvorfor de militære ikke har gått til de mest *vidtgående* former for politisk innblanding (underforstått at de har hatt mulighet til det). Legitimitetsproblemene med et skjult slag innenfor Kremles murer er noe annet enn de problemene en åpenlys militær avsettelse av statens politiske ledelse og et eventuelt etterfølgende militært styre ville innebære.

Det er dermed uenighet om hvorvidt de væpnede styrker rett og slett hadde anledning til å gripe inn, en uenighet som bunner i ulik vurdering av partiets legitimitet. Finer klassifiserte institusjonaliseringen av partiets makt som såpass rotfestet at det utgjorde en effektiv barriere mot at eventuell militære motiver for å gripe *direkte* inn i det politiske system ville bli oversatt til praktisk handling. Colton mener hovedforklaringen ikke ligger i at mulighetene har manglet, men at viljen - motivene - til å gripe inn, ikke har vært til stede.

Odom angriper Colton på dette punktet. For Odom er det en selvmotsigelse å søke forklaringer på hvorfor de militære ikke har grepet inn så lenge det foreligger en symbiose og sammenfallende interesser mellom parti og væpnede styrker. Som vi straks skal se, finner Colton hovedforklaringen på det stabile sivil-militære forholdet i at partiet har ivaretatt de militæres interesser så vel. Men når han samtidig i første del av sin analyse har konkludert med at det ikke forelå noen konflikt av institusjonell karakter mellom militære partiorganer og væpnede

styrker, gjør han etter Odoms mening seg skyldig i en tautologi. Forklaringer som bygger på at den sivil-militære stabiliteten skyldes partiets favorisering av de væpnede styrker må forutsette at det foreligger en grunnleggende interessekonflikt i utgangspunktet for at de ikke skal bli selvforklarende.⁵⁰ Denne kritikken rammer ikke Kolkowicz som jo ser en slik grunnleggende konflikt og forklarer stabiliteten med de politiske organene, partiets kooptering av militære ledere og ressursmessig favorisering av de militære.

Til Coltons forsvar kan det sies at hans hovedpoeng er at de *militære partiorganene* ikke sto i konflikt med de væpnede styrker - han sier mindre om *partiet*. Odom så beskjedent rom for splittelse overhodet i sovjetisk politikk. Man kunne ikke snakke om organisert interessegruppe-politikk (og dermed konflikter) i sovjetisk sammenheng. Det lengste man kunne gå til var midlertidige ad hoc-klikker. Colton mener rommet for alliansedannelser på bakgrunn av felles interesser var større. I den militære sfære var imidlertid motsetningene og alliansene mellom høyere offiserer vs. lavere offiserer vanligere enn mellom militære offiserer vs. politiske offiserer.

Motiver

I debatten om hvilke beveggrunner de militære har for å gripe inn i et lands politiske og konstitusjonelle liv har tre hovedkategorier skilt seg ut. Militære intervensjonsmotiver oppstår når de militære mener at:

1. *Nasjonale interesser* er sterkt skadelidende og de sittende sivile politiske myndighetene ses som de ansvarlige for situasjonen eller inkompetente til å gjøre noe med den. Langvarig stagnerende eller negativ sosioøkonomisk utvikling, siviles brudd

på konstitusjonelle regler, fare for totalt politisk kaos og lovløshet motiverer militære innblandinger.

2. En *sosial classes* interesser eller politiske hegemoni er truet av andre sosiale klasser. Denne retningen har naturlig nok mest relevans for kapitalistiske eller halvkapitalistiske samfunn. De militære har oftest blitt sett som middelklassens forsvarere, enten mot et oligarki som forsøker å beholde kontrollen over statsapparatet eller mot en mobilisert arbeiderklasse som truer middelklassens politiske dominans.

3. De *militæres personlige eller institusjonelle egeninteresser* er truet av sivile makthavere eller andre sivile grupper, f.eks. en væpnet opposisjon. I likhet med alle byråkratiske organisasjoner vil militærorganisasjonen ha en sterk tendens til å forfølge egne mål og interesser. Militærapparatet er den byråkratiske organisasjon par excellence og har et vesentlig fortinn i.o.m. at den i sitt arsenal av maktmidler besitter våpenmakt. De militæres personlige og institusjonelle egeninteresse refererer f.o.f. til forhold som personlige og institusjonelle materielle vilkår (lønninger, pensjoner, våpen, utstyr, etc.), offiserenes fysiske velferd (fravær av utrenskninger, straffeoppgjør, o.l.), institusjonell selvstendighet og monopol på militærmakt, at sivile ikke forsøker å gjøre til et partipolitisk redskap gjennom f.eks. forfremmelser, etc.

Sett i lys av det siste punktet er det ikke så rart at partiorganene i har stått så sentralt i diskusjonen omkring sivil-militære forhold i Sovjet. Kolkowicz føyer seg inn blant dem som ser myndighetenes innblanding i det indre militære liv som konfliktskapende og truende for den sivil-militære balansen. Colton inntok det mer uortodokse standpunkt om at det ikke eksisterte noen motsetning mellom partiorganene og de militære som skulle motivere de militære til politiske inngrep mot partiet.

Innen diskusjonen omkring militære beveggrunner er det uenighet om hvorvidt "hensynet til de nasjonale interesser" er noe mer enn påskudd for mer egennyttige militære motiver. Nordlinger mener f.eks. at økonomiske kriser sjelden motiverer militære intervensjoner, de representerer f.o.f. gode påskudd og muligheter til å gripe inn p.g.a. det legitimitetstapet den sivile ledelsen lider av i en slik situasjon. Andre ser slike forhold som mulige reelle militære motiver. Klasseinteresse-teorien har også vært utsatt for kritikk som generell årsaksforklaring. Hovedkonklusjonen flere forfattere har trukket, er at én teori ikke forklarer samtlige militære intervensjoner - vi må trekke på flere av dem både for å forklare ulike kupp og ulike generalers motiver (for et og samme kupp).⁵¹

Nasjonal interesse

Når det gjelder SUKP's ivaretagelse av de "nasjonale interesser" kunne ikke de militære komme med alvorlige innvendinger. For det første fulgte partiet en politikk som innebar ekspansjon av interessesfæren og styrket Sovjets internasjonale maktposisjon. Det la stor vekt på forsvarsevnen og viste stor vilje til å ta hensyn til sikkerhetsbehovene til Sovjet slik de militære så dem. Uenighet med partiledelsen i enkeltspørsmål, som Khrusjtsjovs ensidige satsing på atomvåpen, kunne ikke overskygge det faktum at partiet hadde gjort Sovjet til en av verdens to sterkeste militærmakter. Store deler av økonomien var rettet inn mot forsvarssektoren og betydelige anstrengelser ble gjort for å øke befolkningens forsvarsvilje og beredskap. Den grunnleggende militærutdanningen som ble innført i grunnskolen i 1967, står som et talende eksempel. Dessuten viste partiet lenge stor evne til å opprettholde den nasjonale enhet og indre politisk ro og stabilitet. Videre opplevde Sovjet lenge en kraftig økonomisk utvikling før stagnasjonen meldte seg på 70-tallet. Kommando-

økonomien gav oversikt, klare autoritetsforhold og gode muligheter for raskt å organisere en krigsøkonomi.

Det at *staten* hadde en offisiell ideologi var ifølge Colton også i overenstemmelse med militæres ønsker. Militære foretrekker styresett hvor de ideologiske målene er åpne og eksplisitte. Det er enklere å øke styrke kampviljen blant soldatene og motivere sivilbefolkningen med et konkret og håndfast ideologisk program enn med forsvar for demokratiske idealer, som i samfunn uten sterke demokratiske tradisjoner forblir abstrakte størrelser. Dessuten er de militære *statens* tjenere. En politisk ledelse som realiserer sine ideologiske mål gjennom å styrke statens nasjonale enhet og internasjonale prestisje møter derfor militær velvillighet. Partiets sterke sentralstyring innad og nasjonalisme i utad var derfor helt i tråd med de militæres interesser.⁵²

I tillegg til at partiet viste evne til å opprettholde en høy grad av indre ro og stabilitet i en stat preget av etnisk/kulturelt/religiøs mangfold, var undertrykkningen av politisk opposisjon i overensstemmelse med militæres vektlegging av behovet for nasjonal enhet. I de tilfeller hvor indre uro oppsto, var partiet ytterst forsiktig med å anvende militære styrker, noe som falt sammen med militæres generelle uvilje mot å bli en politistyrke. De sovjetiske militære var derfor ikke utsatt for samme press som ofte har resultert i militære innblandinger i andre land: Sivile maktthavere benytter de militære for å undertrykke indre uro når politiet ikke er tilstrekkelig.

Sosial klasseinteresse

Som nevnt over er dette mest relevant for stater preget av eksplisitt sosial og politisk pluralisme, noe som ikke var det fremste kjennetegnet ved Sovjet.

Militæres egeninteresse

Den forklaringen som er trukket fram som spesielt viktig for å forklare militæres politiske innblandinger generelt, er at sivile maktthavere anses for å krenke de militæres personlige, yrkesmessige og institusjonelle egeninteresser. Sivile myndigheter som står overfor en kraftig sivil politisk opposisjon, vil derfor stå seg på å ikke legge stein til byrden ved å i tillegg utfordre de militæres interesser for kraftig.

For Sovjets vedkommende var bildet når det gjelder partiets respekt for de militæres interesser blandet. I ettertid står det som ganske enestående at offiserskorpset fant seg i de store utrenskningene på 30-tallet hvor som nevnt mellom 1/3 og 1/2 av offiserene mistet sine stillinger og mange ble henrettet. Det sier mye om det hemmelige politiets stilling, men kan ikke være hele forklaringen. Colton peker på to andre forhold: Offiserene var ikke skyldige i noe som helst og var derfor totalt uforberede på angrepet fra Stalin og det hemmelige politiet. For det andre kan offiserenes toleranse av utrenskningene bare forstås ved å se den i lys av den grenseløse lojalitet det store flertall av offiserene følte overfor staten. De fleste hadde staten (partiet) å takke for alt de hadde.⁵³ Partiet var bevisst i sin rekruttering av nye offiserer: De kom i stor grad fra bondefamilier, d.v.s. deres militære karriere innebar et stort sprang oppover i sosial status.⁵⁴

Usikkerheten var ikke begrenset til Stalins periode, selv om den seinere var mindre dramatisk. På slutten av 50-tallet ble det skåret kraftig ned på antall offiserer, og disse nedskjæringene rammet det profesjonelle offiserskorpset hardere enn demobiliseringen etter krigen hvor bare få av de demobiliserte hadde høyere militær utdanning. Likevel ble de tatt godt vare på av myndighetene og ble relativt smertefritt overført til alternativ sivil virksomhet. Beslutningen om å skjære ytterligere ned med

250.000 offiserer på begynnelsen av 1960-tallet ville ha rammet adskillig hardere, men forholdene ble lagt godt til rette for overgangen til sivilt virke i form av utdanningsmuligheter, omskoleringsstipender, boliger og reisestøtte. Mye tyder likevel på at den militære motstanden mot vedtaket var betydelig, nedskjæringsplanene ble ikke iverksatt.⁵⁵

Nøyaktige data om de militæres personlige materielle vilkår er ikke tilgjengelige for seinere enn 50-årene. De fleste konkluderer likevel med at relativt sett, d.v.s. i forhold til sivil sektor, var de militære privilegerte, særlig de høyere lagene. Lønninger, boliger, adgang til forbruksvarer, pensjoner var gjennomgående bedre, tildels mye bedre, enn for sivile.

M.h.t. militærinstitusjonens materielle vilkår, har vi vært inne på dette ovenfor. Den militære oppbyggingen i løpet av Sovjetstatens historie som helhet betraktet var formidabel og skulle ikke gi grunn for noen militær misnøye med den politiske ledelsen. Tvil kan oppstå om hvorvidt militære hadde et slikt historisk perspektiv på partiets militære bevilgninger eller om det var mer kortsiktige vurderinger som lå til grunn for bedømmingen av partiets innsats. I striden mellom Malenkov og Khrusjtsjov tok de militære Khrusjtsjovs parti fordi Malenkov gjorde seg til talsmann for økt satsing på forbruksvareindustrien, noe som ville gå på og forsvars- og tungindustriens bekostning. Da Khrusjtsjov noen år seinere ville gjøre det samme ved å basere større del av Forsvaret på atomvåpen, ble det en av de medvirkende årsakene til hans fall. Herspring hevder at også seinere militære ledere som Gretsjko og Ogarkov sto i nærmest konstant konflikt med partiledelsen i Bresjnev-perioden. Spesielt fra omkring 1970 signaliserte Bresjnev økt vilje til reduksjon av forsvarsutgiftene, eller i det minste til redusert *vekst* i forsvarsutgiftene. Gretsjko og Ogarkov var sterkt imot dette.⁵⁶

Når dét er sagt, må det understrekes at det partiet under Bresnev luftet, var redusert vekst og rustningskontroll, ikke nedrustning og absolutte budsjettkutt. Dette satte tross alt visse grenser for hvor sterk misnøyen med det politiske lederskapet kunne vokse seg. Partiet var også svært imøtekommende når det gjaldt å bygge opp og forsvare de militæres status og anerkjennelse i det sivile samfunn. Selv om den muligens tapte seg noe over tid, kunne lenge ingen annen stormakt måle seg med Sovjet m.h.t. offiserskorpsets status som gruppe.⁵⁷ Partiets omfattende bruk av militærmakt i utenrikspolitikken økte selvfølgelig Forsvarets betydning og ga de militære økt politisk innflytelse.

Hva så med mer institusjonelle spørsmål som selvstendighet i "indre militære anliggender" eller monopol på militærmakt? I et sammenliknende perspektiv er det flere forhold som her umiddelbart står fram som oppsiktsvekkende. Det éne har vi allerede berørt, nemlig partiets innblanding i militærets "indre liv". Det var jo nettopp dette som særpreget den kommunistiske eller ideologiske varianten av "sivil kontroll" over . Her skal vi bare komme tilbake til et aspekt ved dette, nemlig partimedlemsskap som kriterium for forfremmelse. Generelt ville man anta at politiske kriterier for forfremmelse ville skape intervensjonistiske motiver fordi det "forstyrer" profesjonelt definerte karriereveier. Colton parerer dette med å hevde at partimedlemsskap etter hvert sluttet å fungere selektivt. Andre former for avvik fra standardiserte forfremmelseskriterier (basert på profesjonelle standarder), kan være personlige bånd og lojaliteter. I det store og det hele var forfremmelsene i Sovjet basert på standardiserte regler som også de militære var enige i. Unntakene, utover forfremmelsene til de aller høyeste posisjonene, innebar personlige bånd mellom militære. Den alt overveiende delen av offiserskorpset var dermed ikke truet av politisering ved at forfremmelser var basert på personlige bånd til sivile politiske ledere eller sympati med en spesiell politisk gruppe.⁵⁸

Forsøk på å oppløse de væpnede styrkers monopol på militærmakt er også trukket fram som årsak til militær intervensjon for andre lands vedkommende. Slike væpnede enheter utenfor Forsvarets kontroll representerer en økt konkurranse om budsjettmidler og kan også tenkes brukt som en mulig militær motvekt mot de regulære militære styrker. I Sovjet var omfanget av slike enheter utenfor Forsvarsdepartementets kontroll ganske omfattende: innenriksdepartementets sikkerhetsstyrker (MVD) og dets OMON-enheter (elitetropper), KGB's grensestyrker og andre militarisererte enheter, utgjorde et ikke ubetydelig militarisert apparat for indre bruk. Selv om de indre sikkerhetsstyrkene kunne være en konkurrent om ressurser og utgjøre en potensiell militær trussel, var det vel så viktig at det var disse som hovedsaklig tok seg av de skitne jobbene med å kvele indre uro og protest. De væpnede styrker unngikk dermed prestisjetapet i sivilbefolkningen og faren for disiplinproblemer blant lavere mannskap som slike aksjoner ville medføre.⁵⁹

Et annet forhold som styrket de militæres velvilje overfor partiet, var at de ble garantert fritak for kritisk innsyn utenfra. Omfattende hemmelighold i militære spørsmål sikret at de militære i stor grad hadde kontroll over militær- og forsvarspolitiske beslutninger. De militære måtte derfor bare dele denne beslutningsarenaen med den politiske toppledelsen.

Oppsummering

Gitt at de politiske organene i ikke lenger hadde noen kontrollfunksjon og ikke var partiledelsens øyne og ører, må de sovjetiske militæres lojalitet til regimet forklares på annet vis. Dette innebærer i sin tur en antakelse om at forholdet inneholdt muligheter for konflikt som under visse omstendigheter kunne ha resultert i militæres politiske

intervensjon. Det var denne antakelsen Odom ikke var enig i, han så et mer rendyrket gjensidig avhengighetsforhold mellom partiet og de sovjetiske væpnede styrkene.

Partiet satt aleine med legitimitetsformelen. Andre oppfatninger av hvilke eller hva slags institusjoner som hadde moralsk krav på den politiske makten, hadde beskjeden og spredt oppslutning og var ikke noe reelt alternativ før godt ut i perestroikaens tid. De militæres *muligheter* til å utfordre partiets overherredømme var begrensete. De kunne i samarbeid med andre sivile utfordre konkurrerende fraksjoner, slik de først samarbeidet med Khrusjtsjov og siden mot han. Muligheten til å utfordre partiet som helhet forelå ikke. Grunnlaget for partiets legitimitet (evt. for fraværet av illegitimitet) var bl.a. den radikale utviklingen Sovjetsamfunnet gikk gjennom, Sovjets supermaktstatus og den relative indre ro og politiske stabilitet.⁶⁰

Når det gjelder de militæres interesse eller *motiv* for å gripe inn mot den politiske ledelsen, er bildet blandet. Ser vi på større tidsbolker er det klart at de væpnede styrker, til tross for tilbakeslag spesielt under Stalin, kom godt ut av det med SUKP's politiske hegemoni. Colton oppsummerer med å si at

officers have not been motivated to use forceful means to pursue their corporate interests because in many ways these interests have been well served by public policy.⁶¹

I likhet med Odom konkluderer han med at de væpnede styrker var "*an institution with as strong a vested interest as any in the Soviet order.*"⁶²

Spørsmålet var om de militære la an et så bredt perspektiv i sine vurderinger av partiets ivaretsakelse av deres interesser. Som vi har nevnt konkluderte Herspring med at spenningen mellom militære toppledere som Gretsjo og Ogarkov og partiledelsen var betydelig, spesielt omkring spørsmål som militærdoktrine, forsvarsbudsjett og rustningskontroll. I så henseende kan Gretsjo, Ogarkov og forsåvidt den seinere Akromejev se ut til å bekrefte Kolkowicz' spådom om stadig sterkere militær opposisjon mot partiet. Deres opposisjon var derimot *ikke* rettet mot partiets rolle i de væpnede styrker slik man skulle forvente utifra Kolkowicz' argumentasjon.

Sett i større historisk perspektiv ivaretok partiet de militæres egeninteresser i en slik grad at det ikke forelå noe grunnlag for militære intervensjonsmotiver. Hvis man derimot ser på mer avgrensede tidsperioder og beslutninger, var det rom for uenighet og motiver for de militære å gripe inn. Uenigheten om forholdet mellom partiet og er delvis et resultat av ulike tidsperspektiver: Er uttalt uenighet og spenning signifikant nok i seg selv, eller må dens betydning først vurderes ved å se den på bakgrunn av lengre historiske trender?

Odom og Coltons konkluderte altså med at de væpnede styrker var av de institusjoner som hadde størst interesser knyttet til den eksisterende sovjetorden og dermed hadde mest å tape på at denne ordenen brøt sammen. Likevel: delvis maktet de ikke å forhindre sammenbruddet, delvis ville de ikke. Var kupp-makernes manglende militære støtte et resultat av offiserenes ønske om å kvitte seg med partiets dominans? Problemet er at offiserskorpset under Gorbatsjov-perioden gjennomgikk en intens politisering, altså motsatt av Kolkowicz' spådom om strengere profesjonelt orienterte offiserer. For å forstå disse paradoksene må vi se nærmere på hva som skjedde i den nye fasen sovjetisk politikk gikk inn i da Gorbatsjov ble utnevnt til generalsekretær i 1985.

Innledning

I 1990 skrev Herspring i boka *The Soviet High Command 1967-89: Personalities and politics* at Gorbatsjov hadde lyktes i å gjenetablere det integrerte forholdet mellom den politiske og militære ledelsen. I løpet av de siste åra Ogarkov satt som generalstabssjef hadde dette forholdet vist tegn til splittelse, Ogarkov gikk i regelrett opposisjon til partiledelsen i forsvarsspørsmål, mens den sivile forsvarsministeren Ustinov hadde valgt den politiske ledelsens side. I 1984, da et avgjørende lederskifte sto for døra i sovjetisk politikk, ble Ogarkov avsatt som sjef for generalstaben. Man ønsket ikke at en sterk og markert militær leder skulle inneha en så sentral politisk posisjon under et lederskifte.

Partielitens ønske om å redusere mulighetene for de militæres aktive deltakelse i lederskiftet skyldtes tydelige tegn til militær misnøye med Politbyråets disposisjoner. Årsakene til misnøyen var flere. Forsvarsutgiftene hadde vist lavere vekst. Den politiske ledelsens forsøk på å ta opp igjen avspenningspolitikken ble sett som et indirekte forsøk på å kutte forsvarsutgiftene, noe Ogarkov så som totalt uforsvarlig gitt Reagan-regjeringens politikk. En tredje årsak til den voksende misnøyen var partielitens stadig manglende evne til å revitalisere økonomien. Ogarkov hadde framstått som en selvstendig leder, han kunne fungere som effektivt samlingspunkt for uavhengig militær interessekamp.

Hersprings 1990-tese er altså at det i siste halvdel av 80-tallet hadde lyktes å gjenetablere enheten mellom partiledelsen og den militære ledelsen. Gorbatsjovs reformpolitikk var helt i tråd med hovedtrekkene i militær tenkning siden Ogarkovs dager. Jasov, generalstabssjefene Akromejev og Mojsejev og den reforminnstilte partiledelsen med Gorbatsjov i spissen trakk alle i samme retning. Ett år seinere var Jasov og Mojsejev to av de

sentrale aktørene blant de konservative kuppemakerene, Akromejev begikk selvmord rett etter at kuppet viste seg å bli mislykket.

Enten må noe grunnleggende ha skjedd fra det tidsunktet da Herspring trakk sin konklusjon i 1989/90 til kuppdagene i august 1991, eller så kan det stilles spørsmålsteget ved Hersprings analyse av utviklingen etter Gorbatsjovs maktovertakelse i 1985. En alternativ forklaring på de åpenbart mer konfliktfylte sivil-militære relasjonene forut for kuppforsøket i 1991 kan ta utgangspunkt i selve reformpolitikken: Gorbatsjov og hans forsøk på å reformere det sovjetiske samfunnet utfordret stadig flere av de faktorene som tidligere hadde skapt stabilitet mellom politisk og militær ledelse.

Det som kompliserer bildet, er at den militære ledelsen lenge støttet disse reformene. Etter min mening er det dette forholdet som kunne få iakttakere til å konkludere med relativ enhet mellom generalene og marskalkene i overkommandoen og den politiske ledelsen så seint som i 1989/90. Parallelt med at de militære støttet reformene, fikk reformprosessen utslag som bidro til at det bygde seg opp misnøye og som etter hvert underminerte den støtten de først hadde gitt. Denne misnøyen kom for alvor til syne i løpet av 1989 og begynnelsen av 1990. I tillegg ble det klart at reformenes rekkevidde ble en helt annen enn først antatt.

Til tross for at den militære ledelsen i 1991 hadde et arsenal av motiver for å avsette Gorbatsjov og reversere de siste åras utvikling, lyktes den ikke. Le Monde's Moskva-korrespondent gjennom mange år, Michel Tatu, pekte i 1985 på at mulighetene for at partiet ville splittes innad var betydelige. Hvis SUKP i en slik situasjon løste opp sitt maktmonopol og slakket av på kontrollen, kunne systemet raskt bryte sammen. Da ville Forsvaret tre fram fordi det var den eneste institusjonen som

hadde tilstrekkelig tvangsmakt og som ikke var sårbart overfor anarki. Partiledere ville henvende seg direkte eller indirekte til de militære lederne, og de væpnede styrker ville intervensjon og rettferdiggjøre det med at det var deres plikt å handle i en slik situasjon.⁶³ Som vi har sett fikk Tatu rett i at sammenbruddet ville gå raskt og i at militære ledere ville forsøke å forhindre det, men han feilvurderte de væpnede styrkers motstandskraft mot "anarkiet". De militære styrker var preget av den samme splittelsen som partiet og de sovjetiske samfunnet. Denne delen omhandler de siste åras politisering av de væpnede styrker. Politisering refererer til den prosess hvor de militære *som militære* blir opptatt av et videre spekter av saker enn reinere militærpolitiske spørsmål. Det innebærer at de oversetter dette engasjementet til deltakelse (mobilisering) på den videre politiske arena. Det betyr også at de ofte som institusjon inntar en mer uavhengig stilling vis-a-vis de sivile myndighetene.

Økonomisk perestroika

Gorbatsjov markerte seg først ved å ta opp igjen tema fra Andropovs kortvarige tid som generalsekretær. Hovedelementene var å styrke disiplinen i arbeidslivet og bekjempe korrupsjonen i partiet og statsapparatet som ledd i en helt nødvendig økonomisk snuoperasjon. Den langvarige stagnasjonen truet regimet, hvis ikke ettpartistaten kunne "levere" tilstrekkelig økonomisk velferd, ville regimets legitimitet og stabilitet raskt svekkes.

Den militære ledelsen hadde lenge vært opptatt av det økonomiske grunnlaget for Sovjets sikkerhet. Ledere som Gretsjo og Ogarkov hadde imidlertid mistet troen på partiledelsens vilje og evne til å gå løs på de grunnleggende problemene i sovjetisk økonomi. Det var derfor ikke bare nytteløst, men direkte skadelig å gå med på kortsiktige kutt i forsvarsutgiftene; det ville bli kortsiktige kutt uten langsiktige gevinster. I en situasjon

med økonomisk stagnasjon, og under antakelsen om at partiledelsen ikke hadde vilje eller evne til å bringe landet ut av denne, måtte derfor forsvarsutgiftene økes for å hindre at Sovjets sikkerhet skulle bli skadelidende.⁶⁴ Det er verdt å merke seg at de ikke så seg selv som del av årsaken til de økonomiske problemene.

Gorbatsjovs perestroika, som først var rettet mot økonomien, var derfor uproblematisk for de væpnede styrker. Det ble ikke annonsert direkte kutt i forsvarsutgifter eller omlegging fra militær til sivil produksjon. I starten var det snakk om å effektivisere ressursbruken i Forsvaret og at forsvarsindustrien måtte bidra med større produksjon av sivile varer. Riktignok ryktes det at Gorbatsjov i et møte med militære offiserer i Minsk 1986 hadde uttalt at de måtte gjøre mer med mindre ressurser, men det var ikke snakk om åpne annonseringer av direkte budsjettkutt.⁶⁵

Perestroikaens imperativ: nedrustning og ny doktrine

Det ble raskt klart at å revitalisere økonomien krevde kraftigere lut enn vodbegrensende tiltak og bekjempelse av korrupsjonen. Den nye politiske ledelsen vurderte rustningskappløpet som en av de viktigste årsakene til Sovjets økonomiske misére. Ressurser måtte tvert imot frigjøres fra militær sektor til den sivile økonomien. På den annen side kunne man ikke kompromittere statens sikkerhet i en tid hvor USA satset på SDI og NATO vurderte en omfattende kjernefysisk modernisering. Hvordan få Sovjet ut av rustningskappløpet og samtidig sikre landets sikkerhet? Det logiske svaret var gjensidig nedrustning.⁶⁶

Men gjensidig nedrustning lot seg ikke gjennomføre umiddelbart fordi Vesten oppfattet Sovjets strategi for en krig i Europa som offensiv. Sovjets offensive Europa-strategi bunnet i målet om ikke å tape en krig i Europa hvis en verdenskrig skulle bryte ut mellom de to militærblokkene. For å ikke tape en krig i Europa var det nødvendig å forhindre at USA fikk et brohode på kontinentet. USA og USA-allierte styrker måtte drives vekk fra kontinentet. Da var konvensjonell overlegenhet i Europa nødvendig. Denne overlegenheten var et av hindrene for nedrustningsavtaler med USA og NATO. Den naturlige konsekvensen var at Sovjet måtte gå til ensidig nedrustning for å få igang en gjensidig nedrustningsprosess seinere.

Ensidig nedrustning var stikk i strid med det som da var sovjetisk militær doktrine. Denne doktrinen var rettet mot å slå tilbake enhver væpnet aggresjon mot den sosialistiske leir, og for dette var ensidig nedrustning lite tjenlig. Ergo måtte doktrinen forandres. Sovjets hovedmål om ikke å tape en krig hadde ført til at man hadde forberedt seg på krig. Krigen var både mulig og sannsynlig og kunne bare forhindres ved å avskrekke motstanderen fra å angripe og forberede seg slik at man ikke tapte hvis angriperen likevel ikke lot seg avskrekke. Gorbatsjovs "nye politiske tenking" forandret fortegnet på den antatte sammenhengen som hadde rådet i etterkrigstida: Freden sikres ved å forberede seg på krig. Krigsforberedelsene hadde snarere økt krigsfaren. Og ikke minst innebar krig noe helt annet i den kjernefysiske tidsalder. Det ville være den totale katastrofe, den kunne rett og slett ikke utkjempe, krig hadde mistet ethvert politisk rasjonale fordi også konvensjonell krig ville lede til atomkrig. De grunnleggende forutsetningene var dermed endret: Verdenskrig var umulig, den kunne ikke utkjempe. Clausewitz' tese om krig som politikkens fortsettelse, en tese Lenin og seinere Sovjetledere hadde støttet, var ikke lenger gyldig. Hvis en verdenskrig ikke kunne utkjempe, ga det heller ikke mening å forberede seg på den. Man måtte snarere gjøre alt for å

forhindre den. Dette var tilsynelatende en marginal justering ettersom krigsforberedelser i avskrekkingsøyemed også er rettet mot å forhindre krig. Men det var en helt grunnleggende endring som skjedde fordi det impliserte en helt annen virkemiddelbruk i utenriks- og sikkerhetspolitikken. For å forhindre krig er politiske virkemidler mer naturlige, mens militære midler er tettere knyttet til krigsforberedelse. Militære planer måtte derfor legges om til å forhindre krig. Hvis våpenkappløpet økte krigsfaren, var nedrustning den naturlige konsekvens. Nedrustning var umulig så lenge Sovjet holdt på sin evner til offensive operasjoner, sin konvensjonelle overlegenhet og viljen til streng atomparitet vis-a-vis Vesten, d.v.s likt antall atomvåpen innenfor hver eneste kategori atomvåpen Vesten hadde.

Doktrinen måtte derfor skiftes fra å være offensiv til defensiv. Dette innebar at man måtte oppgi tanken om konvensjonell overlegenhet i Europa. Sovjet måtte omdefinere sitt atombehov fra å være basert på streng paritet til å være basert på omtrentlig paritet. Det innebar at Sovjets militære potensiale skulle holdes innenfor det som kaltes "rimelig tilstrekkelighet" og at man ikke lenger skulle basere forsvarspolitikken på det som er kalt "militær overforsikring".⁶⁷ Dermed hadde man beredt grunnen for ensidige nedrustningstiltak som i neste omgang skulle kunne sette den *gjensidige* nedrustningsprosessen igang.

Det lar seg ikke identifisere noen *markert* militær opposisjon mot den nye politiske ledelsen og den "nye politiske tenkningen" i forsvarspolitikken. MccGwire hevder at det forelå militær motstand mot den nye retningen sovjetisk militærdoktrine tok, men viser ikke til konkrete uttalelser eller handlinger.⁶⁸ Ifølge Nichols kunne man riktignok på slutten av 1986 lese en rekke artikler i den militære presse om trusslene fra NATO, SDI og avanserte konvensjonelle våpen, artikler skrevet i alarmerende tone. Dette kunne tolkes som indirekte kritikk av den nye politiske tenkningen og av en mer samarbeidsorientert øst-vest-

politikk.⁶⁹ Herspring mener generalstabssjef Akromejev var skeptisk til enkelte vedtak i løpet av de første par åra av Gorbatsjov-perioden. Akromejev signaliserte opposisjon mot den 27. partikongress' nye programformulering om hvilke budsjettanstrengelser partiet ville gjøre for å sikre Forsvaret. Det nye programmet fra 1986 slo fast at "partiet vil gjøre alt for at de væpnede styrker opprettholdes på et nivå som forhindrer at de imperialistiske krefter får et strategisk overtak." Tidligere skulle partiet ta de forholdsregler "som sikrer at de væpnede styrker har alt hva de trenger".⁷⁰

I 1986 beveget man seg på idé- og programerklæringsstadiet. Veien til iverksettelse er ofte lang, og det var usikkert hvilke praktiske konsekvenser den nye politiske tenkningen ville få for de væpnede styrker. Men på ett punkt hadde den nye politikken hadde fått praktiske konsekvenser, nemlig vedtakene om den ensidige stansen i atomprøvesprengningene i 1985 og 1986. Herspring mener Akromejev var skeptisk til denne politikken og viser til Akromejevs gjentatte påpekninger av at det innebar betydelige "militære kostnader" for Sovjet. Andre leste de militæres uttalelser annerledes: Også Akromejev la vekt på at de politiske gevinstene var større enn de militære kostnadene.⁷¹

Konservative offiserers skepsis mot den nye retningen utenrikspolitikken tok, var naturlig. Men det er lite som taler for at det eksisterte noen klar opposisjon mot Gorbatsjovs nyorientering på ledende militært hold. Også militære ledere innså at Sovjet trengte en økonomisk pustepause. Den militære tenkningen fra Ogarkovs dager gikk ut på at et sterkt forsvar i framtida ville være basert på høyteknologiske våpen og en solid, dynamisk økonomi. Det teknologiske og økonomiske grunnlaget kunne bare oppnås ved økonomisk modernisering som på kort sikt krevde en mindre forsvarsbyrde. For ikke å sette Sovjets sikkerhet i fare, måtte redusert forsvarsbyrde oppnås via internasjonale nedrustningsavtaler. Derfor støttet de militære

politikken som åpnet veien for nedrustningsavtaler med Vest og som kunne forhindre at Vest satte igang stortstilte våpenmessige moderniseringsprogram. Den nye politiske ledelsens appeller om en mer effektiv ressursbruk sto ikke i konflikt med de militæres ønsker. De hadde lenge innsett at en økonomisk omlegging var nødvendig, nå hadde de endelig fått en politisk ledelse som så ut til å være bestemt på å gå igang med dette.

1987: Reformene kommer til Forsvaret

Selv om den militære ledelsen innså at en sterk økonomisk base var av stor betydning for Sovjets sikkerhet på sikt, var perestroika i deres øyne noe som f.o.f. angikk den sivile sektoren. Perestroika hadde mindre relevans for de militære styrker selv. Det var langt mellom referansene til perestroika i militære ledesers taler og artikler. Akromejev omtalte ikke perestroika i det hele tatt i sin tale på "De væpnede styrkers dag" i 1986, forsvarsminister Sokolov hadde en kort referanse til emnet i sin tale samme dag. Dette endret seg dramatisk etter Sentralkomiteens møte i januar 1987. Da gjorde Gorbatsjov det helt klart at Forsvaret på ingen måte var unntatt perestroika. Etter å ha konstatert at perestroikaen hadde støtt på flere vanskeligheter enn ventet og at problemene stakk dypere enn først antatt, ga han klar beskjed

It [...] happens that certain executives find themselves in the wrong positions and in no way up to the mark[...] It seems essential to admit such errors, to rectify them, and without dramatizing them, to assign the person concerned to a job that corresponds to his abilities.⁷²

Dette sendte sjokkbølger gjennom de militære rekker, og straks etter strømmet det på med artikler fra ledende militære, Sokolov og Akromejev inkludert, om at perestroika i de væpnede styrker var helt nødvendig for å opprettholde kampberedskapen.⁷³

Noen måneder seinere ble det åpenbart for alle at partiledelsen var fast bestemt på å drive igjennom perestroika også i Forsvaret. Behovet for radikale tiltak ble klart da Mathias Rust uhindret gjennomførte sin berømte flytur fra Finland til Den røde plass. Dette blottstilte de væpnede styrker for en hel verden. Ironisk nok fant flyturen sted på selve "Grensetroppenes dag". Dagen før hadde også en sovjeter klart å unnsnippe det sovjetiske luftforsvaret ved å fly(kte) fra Latvia til Sverige. På samme tid hadde sjefen for grensetroppenes politiske administrasjon stått i Moskva og forsikret om at Sovjets grenser ble voktet på betryggende måte. Om ikke dette var nok, så ble 100 grensesoldater arrestert for fyll i Gorkiparken i Moskva mens Rust taxet over Den røde plass.

Disse skandalene førte til at Gorbatsjov øyeblikkelig sammenkalte til møte i Politbyrået hvor forsvarsminister Sokolov ble sparket. Samme skjebne led sjefen for luftforsvaret, Koldunov. Avskjedigelsen av Sokolov ble ansett for å være den kraftigste ydmykelsen av de militære styrker siden avsettelsen av Sjukov. Sokolov og Koldunov ble på møtet beskyldt for "grove pliktforsømmelser".⁷⁴ Daværende kandidatmedlem i Politbyrået, Boris Jeltsin, var enda mer uttalt i sin kritikk av situasjonen i Forsvaret.⁷⁵ Mest overraskende var likevel utnevnelsen av Sokolovs etterfølger, Dimitrij Jasov. For det første hadde han en plass i det militære hierarki som ikke gjorde han til en naturlig kandidat til ministerposten. For det andre hadde han utmerket seg ved i flere år ha skrevet om behovet for å ofre mer tid på personellspørsmål: moral, disiplin, personlig ansvar og initiativ, tillitsforhold mellom kommandant og soldater samt behovet for å forbedre treningsopplegg. En av Jasovs hovedoppgaver var å

gjennomføre perestroika i de væpnede styrker, og han uttalte kort etter utnevnelsen at sovjetiske offiserer "have still not profoundly grasped the essence of perestroika [and] have not defined their role and place in it."⁷⁶

Forut for disse avskjedigelsene hadde store deler av den militære ledelsen blitt byttet ut. Etter Tsjernobyl-ulykken ble det utnevnt en ny sjef for sivilforsvaret⁷⁷. Første viseforsvarsminister, sjefene for PHD, marinen, rakettskyrkene og hovedinspektoratet ble også skiftet etter 1985. Disse byttene ga klare signaler til de militære lederne om at de måtte jobbe på lag med den politiske ledelsen hvis de ønsket å beholde posisjonene sine. En annen effekt, spesielt ved utnevnelser á la Jasovs, hvor ansiennitet og rang ble tilsidesatt som forfremmelseskriterier, var selvfølgelig at mange ledere nå i større grad måtte takke den politiske ledelsen for sine posisjoner. Partiledelsen hadde i 1987 m.a.o. skaffet seg strammere kontroll over den militære ledelsen.

Glasnost

Glasnost var foruten å være et mål i seg selv, også et middel for å revitalisere det sovjetiske samfunnet preget av tilstivnede strukturer og tenkemåter. For å overkomme motstand mot reformer i stats- og partibyråkratiene gjaldt det å åpne opp både beslutningsprosesser og administrasjon for offentlig innsyn. Hvis prinsippet om ansvar for beslutninger skulle ha gjennomslag, gjaldt det å synliggjøre politiske og administrative avgjørelser. Selv om man kunne se klare resultater av politikken med glasnost i sovjetisk media, var militære spørsmål fortsatt tabubelagt i de første åra. Dette endret seg markert i 1987. Januar-møtet i Sentralkomiteen, den påfølgende indirekte militære selvkritikk samt oppvasken etter Rust-affæren åpnet opp for at utenforstående kunne ta opp militære spørsmål til offentlig debatt.

Medienes nye rolle

Det første tegn til at de væpnede styrker ikke lenger automatisk skulle nyte heltestatus og bli behandlet deretter i sovjetisk media, kom i januar 1987. Da dukket det første leserbrev opp som åpent kritiserte innmarsjen i Afghanistan. Dette startet en debatt om rettferdigheten av innmarsjen, om sovjetiske medias dekning og framstilling av konflikten, om den sosiale rettferdigheten i at lavere sosiale lag var overrepresentert blant soldatene som ble sendt dit.⁷⁸ En dokumentarfilm om de tragiske sidene ved Afghanistan-krigen og krigsveteranenes bitterhet ble satt opp i Moskva på samme tid. Samtidig tillot man offentliggjøringen av Andrej Sakharovs fordømmelse av innmarsjen etter at han ble løslatt fra sitt indre eksil i Gorkij. I februar ble det i *Moscow News* åpnet opp for krav om en rask politisk løsning og tilbaketrekking av sovjetiske styrkene. Sovjetisk UD's kommentar til Sakharovs uttalelse røpte at man nå forsøkte å komme seg ut av Afghanistan.⁷⁹

I mars brøt det ut en diskusjon om klokskapen i å utplassere SS-20-rakettene siden det hadde foranlediget vestlig utplassering av Cruise og Pershing II og dermed forårsaket en ny trussel mot Sovjets sikkerhet. Her ble det også stilt spørsmålstegn ved Reykjavik-koplingen mellom ethvert atomnedrustningsspørsmål og USA's stjernekrigsprogram.⁸⁰

I mai var turen kommet til spørsmålet om militærtjeneste. På en konferanse for vitenskapsfolk og akademikere ble det kritisert at studenter måtte avbryte sine studier for å avtjene sin militære verneplikt. Militærtjenesten var negativt for studentenes intellektuelle utvikling, de ble vanetenkere og lite kreative. Den strenge praksisen som ikke ga rom for utsettelse av verneplikten, førte til at mange studenter ikke fullførte sine studier etter endt tjeneste. Kravet var derfor at studenter ved høyere ut-

danningsinstitusjoner måtte gis fritak for militærtjeneste. Samfunnet trengte fysikere og biologer mer enn soldater. Militære talsmenn, bl.a. generalstabens nestsjef Garejev, kritiserte sterkt "tendensen til å rakke ned på verdien av militærtjenesten". Militærtjenesten innpodet verdier som disiplin og patriotisme i de vernepliktige, Forsvaret trengte begavede folk i like stor grad som andre sektorer, og sosiale rettferdighets-hensyn tilsa at ingen burde få særbehandling.⁸¹

Samtidig blusset det opp en diskusjon om det moralske grunnlaget for terrorbalansen. I en artikkel publisert i *Moscow News* 8. mars, angrep skribenten Adamovitsj doktrinen om kjernefysisk avskrekking. Terrorbalansen tilhørte fortida, og teorien om gjengjeldelse av et kjernefysisk førsteslag hadde mistet sitt rasjonale fordi gjengjelderer ville, ved spredningen av radioaktivitet, straffe seg selv like mye som angriperen. Konsekvensen av dette var ensidig kjernefysisk nedrustning. Dette forårsaket en heftig debatt på et plenums møte for Sovjets forfatterforening, gjengitt bl.a. i *Literaturnaya gazeta*. Nestsjefen i PHD, Volkogonov, støttet seg til "militærvennlige" forfattere som Prokanov og hevdet at kritikerne av atom-politikken uttrykte pasifistiske tendenser og misforsto den "nye politiske tenkningen". Kritikerne overså atomalderens reelle imperativ om behovet for atomvåpen for å avskrekke mulige angripere. I beste fall var den slags kritikk resultat av naivitet og uvitenhet, i verste fall et ønske om å utslette Sovjet som stat. Volkogonovs angrep forhindret likevel ikke at kritikerne gjentok sin kritikk av grunnsetningene i atompolitikken og doktrinen om kjernefysisk gjengjeldelse.⁸²

Selv om det i disse sakene ble levert sterke forsvar for offisiell sovjetisk politikk, var viljen og mulighetene til å åpent kritisere militærpolitiske beslutninger noe helt nytt.

Konkurrerende forsvarspolitisk ekspertise

Glasnost i militære spørsmål tjente den politiske ledelsens interesser også i et annet henseende. Etter at de grunnleggende prinsippene i militærdoktrinen var revidert, hadde nå turen kommet til å oversette disse i konkrete, reviderte definisjoner av Sovjets styrkebehov og militære strategi. Til da hadde dette vært ansett for å være militær-tekniske spørsmål som ble overlatt til de profesjonelle, altså generalstaben. Sovjetisk militær doktrine besto av to komponenter: en sosiopolitisk og en militær-teknisk. Den sosio-politiske komponenten anga svar på spørsmål om forholdet mellom politikk og krig, om hvem som var fienden, om fiendens intensjoner, etc. Den militær-tekniske komponenten av doktrinen anga svar på spørsmål om karakteren av en mulig krig, hvilke våpen trusselen måtte møtes med, hvilket prinsipp styrker og våpenlagre skulle dimensjoneres etter, etc.⁸³

Problemet var nå å få den militær-tekniske delen til å harmonere med den reviderte sosiopolitiske komponenten. Parti-ledelsen ønsket raske uttellingene i de internasjonale nedrustningsforhandlingene. Ensidige sovjetiske kutt og radikale tiltak var nødvendige. Med den skepsis som man på militært hold rimelig kunne forvente mot radikale tiltak og innrømmelser uten gjenytelser på vestlig side, var det nødvendig å bryte generalstabens kunnskapsmonopol i mer tekniske militære spørsmål som strategi, styrkenivå, utplassering og styrkesammensetning, våpensystemer, etc.

Dette kunnskapsmonopolet var helt sentralt for de militæres innflytelse i sikkerhetspolitikken. Det hadde ikke eksistert alternative sivile miljøer som analyserte militære spørsmål. Sivile forskningsinstitutter hadde ikke hatt tilgang til de nødvendige militære data for å kunne fungere som rådgivere for de politiske beslutningstakerne. Denne funksjonen var det bare generalstaben i forsvarsdepartementet (FD) som utøvde.⁸⁴

Den andre siden av "militær glasnost" var derfor å åpne opp den forsvarspolitiske "rådgivningsarenaen" slik at de militæres kunnskapsmonopol i militær-tekniske saker kunne brytes.⁸⁵ Dagsordenfunksjonen i militære spørsmål ble dermed også splittet opp. Sivile forskningsmiljøer, de såkalte "institutniki", utenriksdepartementet og Sentralkomiteens sekretariat kom i en helt annen grad enn tidligere til å ta del i forsvarspolitikken formuleringsfase. "Institutt for verdensteknologi og internasjonale studier" og USA's og Kanada-Instituttet under Det sovjetiske vitenskapsakademiet var spesielt viktige.

MccGwire hevder utvidelsen av den sikkerhetspolitiske ekspertmiljøet skjedde tidlig i 1987.⁸⁶ Representanter fra disse instituttene kom med konkrete forslag til endring som reflekterte hovedprinsippene i den nye politiske tenkningen. De "nye ekspertene" kom med forslag som ville bety en radikal omlegging fra den offensive strategien: ensidige og store styrkereduksjoner, fjerning av våpen og mannskap som var tiltenkt offensive og dype operasjoner. Forslagene var ledd i prosessen med å "oversette" den nye doktrinen til defensivt orientert styrkesammensetning og utplassering, strategi og taktikk.

De nye deltakerne i debatten publiserte en serie artikler hvor forslagene ble lansert fra midten av 1987.⁸⁷ Flere har pekt på at kvaliteten til den nye sivile militærpolitiske rådgivningen var middelmådig.⁸⁸ Det er av mindre betydning her. Det vesentlige nye trekket var at det nå var flere konkurrerende institusjoner som tok del i prosessen med å konkretisere den nye politiske tenkningen til praktisk forsvarspolitikk og at det i sovjetisk media ikke lenger var tabu å se kritisk på de væpnede styrker.

Status i midten av 1987 var derfor følgende: Warzawapakten (WP) hadde nylig (i mai) vedtatt en ny forsvarsdoktrine av defensiv karakter, en offensiv var satt i gang for å gjennomføre perestroika i de væpnede styrker, livlig meningsbrytning

omkring forsvarspolitikk og de væpnede styrker hadde begynt å vise seg i sovjetiske media og nye sivile aktører hadde meldt seg og leverte forslag til hvordan den nye doktrinen skulle iverksettes.

Fra ord til handling

Det neste halvannet året var preget av to viktige hendelser:

1. Forhandlingene om, og undertegningen av avtalen om fjerning av de kjernefysiske mellomdistanseraketene i Europa (INF). Her gjorde Sovjet flere viktige innrømmelser i.f.t. tidligere standpunkter, f.o.f. ved å se bort fra franske og britiske raketter.

2. Gorbatsjovs tale i FN's generalforsamling i desember 1988 hvor han annonserte de ensidige sovjetiske styrkereduksjonene. Vedtaket om ensidige styrkereduksjoner ga kjøtt og blod til den omleggingen av sovjetisk militærdoktrine i defensiv lei som hadde funnet sted fram til WP's formelle vedtak i mai 1987. Straks etterpå trakk generalstabssjef Akromejev seg fra sin stilling.

Hvordan stilte den militære ledelsen seg til denne fasen hvor nedrustningspolitikken resulterte i internasjonale avtaler og hvor doktrineomleggingen beveget seg fra ord til handling? To oppfatninger gjør seg gjeldende. Den første går ut på at militære ledere støttet partiledelsen av grunner vi har vært inne på tidligere: De innså at politikken var nødvendig for en økonomisk og teknologisk modernisering av Sovjet og at Sovjets forsvar på lengre sikt ville komme styrket ut av omleggingen. Selv om de kunne være skeptiske til enkelte tiltak, støttet de nedrustningslinja og aksepterte ensidige innrømmelser så lenge det var håp om at reformprosessen ville lykkes og vestlige motytelser var i sikte. Den andre oppfatningen hevder at forsvarsledelsen var

skeptisk og motstander av de radikale tiltakene og så godt den kunne forsøkte å fungere som bremsekloss mot endringene. Akromejevs avgang i desember 1988 var således en protest-handling, og de militære forsøkte å omdefinere de sentrale begrepene i den nye politiske tenkingen for å få dem til å stemme bedre overens med tradisjonell sovjetisk sikkerhetspoli-tikk.

Problemet i en analyse av dette spørsmålet er at begge sider refererer til de samme militære lederne og de samme uttalelsene som støtte for sitt syn.

Militær skepsis og motstand

Meyer hevder store deler av den militære ledelsen var konserva-tive i spørsmål som knyttet seg til doktrine og nedrustning. Den prøvde derfor å forandre meningsinnholdet til flere begreper i den nye politiske tenkingen.

Formuleringen fra WP's 1987-møte i Budapest som fastslo at paktens doktrine var defensiv og at kriteriet for en defensiv doktrine var at paktens styrker ikke skulle være i stand til å utføre overraskelsesangrep eller offensive operasjoner generelt, gikk helt på tvers av tradisjonell sovjetisk militær tenkning. Jasov fortsatte å hevde at en kombinasjon av offensive og defensive evner var nødvendig for å trygge Sovjet og WP's sikkerhet. Evnen til å iverksette en mot-offensiv var helt avgjørende for å slå en angriper. Det var ikke tilstrekkelig å være i stand til å hindre angriperen fra å rykke videre inn på eget territorium. Man måtte også ha evnen til raskt å kunne presse angriperen tilbake til grensene.⁸⁹ Disse synspunktene ble fremmet av andre ledere som luftforsvarssjefen Tretjak.⁹⁰ For den militære ledelsen var det defensive et spørsmål om å kutte i antall uten å røre ved styrkenes sammensetning.⁹¹ De konser-

vative militære mente at evnen til offensive operasjoner ikke sto i motsetning til den defensive doktrinen. Doktrinens offensive eller defensive karakter var bestemt ut i fra doktrinens politiske målsetting, ikke av hvilken militære strategi man valgte for å oppnå målet.

I tråd med dette unnlot de fleste militære representanter helt å bruke begrepet "rimelig tilstrekkelighet" som kriterium for dimensjoneringen av Sovjets forsvar. Dette var det f.o.f. de sivile som brukte, mens de militære oftest refererte til "pålitelig forsvar".

Et annet punkt hvor man etter hvert kunne se en voksende militær opposisjon, var ideen om at politiske virkemidler delvis måtte erstatte militære virkemidler i tryggingen av Sovjets sikkerhet. Akromejev hadde støttet dette synspunktet, men på høsten 1987 hadde han skiftet standpunkt: Militær-tekniske virkemidler var vel så viktige som politiske for å hindre krig. Hovedargumentet var at USA og NATO ikke hadde redusert sin militære satsing. Følgelig var det risikofylt for Sovjet i for stor grad å basere seg på politiske virkemidler uten en fullgod militær forsikring. Jasov, Varennikov (generalstabens nestsjef og seinere sjef for bakkestyrkene) og WP's øverstkommanderende Kulikov uttrykte også skepsis mot å se bevaringen av Sovjets sikkerhet som f.o.f. en politisk oppgave.⁹²

Konservativ militær opposisjon kom også til syne mot den nye politiske tenkingens postulat om at sikkerheten var gjensidig, d.v.s at man ikke nødvendigvis styrket sin egen sikkerhet ved å øke motpartens usikkerhet. For å vurdere om f.eks. et våpen-system styrket eller svekket Sovjets sikkerhet måtte man også ta hensyn til hvordan andre stater oppfattet sovjetisk militær opprustning. Følgelig kunne ensidig nedrustning styrke Sovjets sikkerhet ved at andre stater oppfattet Sovjet som mindre truende. De konservative kritikere avviste dette med tradisjo-

nelle ideologiske argumenter: Sovjet som klasseløst sosialistisk samfunn kunne ikke være aggressivt, dens militære tiltak var legitime defensive tiltak som ikke kunne oppfattes som truende av virkelig fredelige stater.⁹³

I de konservatives øyne kunne derfor ensidige sovjetiske innrømmelser overfor aggressive vestlige krefter svekke Sovjets sikkerhet. De styrket sin argumentasjon med å peke på at Vesten fortsatte sine militære forberedelser for å oppnå militær overlegenhet.⁹⁴ Samtidig som Vesten forhandlet om mellomdistanseraketene i Europa, ble det i USA og Storbritannia lagt fram forslag om at NATO måtte gjennomføre en kjernefysisk modernisering. USA var ikke villig til å følge Sovjets eksempel når det gjaldt prøvestans. Følgelig måtte Sovjet være forberedt på å kjempe enhver type krig.⁹⁵

Det er likevel almen enighet om at INF-avtalen var nyttig også i de konservative militæres øyne. Avtalen innebar riktignok at langt flere sovjetiske enn vestlige raketter skulle skrotes. Men det viktigste var at Sovjet ble befridd fra kjernefysiske raketter som var rettet mot den europeiske delen av Sovjet fra Vest-Europa. Det var nå bedre muligheter for å holde en eventuell konfrontasjon i Europa på konvensjonelt nivå, noe som tjente sovjetiske interesser. En annen viktig grunn til at den militære ledelsen støttet avtalen, var at den ble trukket aktivt med i forhandlingene og dermed kunne påvirke avtalens utforming. Akromejev sto selv sentralt i forhandlingene og hadde ifølge Herspring relativt frie hender så lenge han holdt seg innenfor rammene som var trukket opp av den politiske ledelsen i Moskva.⁹⁶

Hensikten med tiltakene som Gorbatsjov annonserte i FN's generalforsamling i 1988 var å få fortgang i forhandlingene om konvensjonelle styrker i Europa. Ved at Sovjet oppga sin konvensjonelle overlegenhet i Europa skulle det raskt banes vei

for gjensidige styrkereduksjoner. Akromejev hadde gjentatte ganger uttalt seg kritisk til ensidige styrkereduksjoner.⁹⁷ Det samme hadde generalstabens nestsjef, Lobov, gjort.⁹⁸ Akromejevs avgang samme dag som Gorbatsjovs FN-tale var derfor å se som klar indikasjon på at det forelå uenighet om vedtaket.⁹⁹ To måneder seinere ble øverstkommanderende for WP-styrkene og sjefen for WP's generalstab skiftet ut, noe som forsterker inntrykket av motstand mot vedtaket i den militære ledelsen. MccGwire mener Akromejev sommeren 1988 ble pålagt å forberede en plan for tilbaketrekking av 500.000 soldater. Akromejevs seinere påstand om at den politiske og militære ledelsen *sammen* hadde konkludert med at ensidige reduksjoner var forsvarlige, er ifølge MccGwire et forsøk på å glatte over den uenighet som forelå i 1988.¹⁰⁰

I motsetning til INF-avtalen ble her de militære ikke tatt med på råd, snarere tvert imot: utspillet om ensidige styrkereduksjoner kom kort tid etter at militær ledere offentlig hadde avvist muligheten av slike tiltak. Dette innebar et vendepunkt i de sivil-militære forholdene i Sovjet.

Harmoni

På den annen side er det også observatører som hevder det var et relativt harmonisk forhold mellom den politiske og den militære ledelsen selv etter Gorbatsjovs 1988-tale i FN. Disse klarer etter min mening ikke mer enn å forklare militærledelsens pliktøvelser i "ny politisk tenkning", eller én av de to tungene de militære ledere taler med, mens den overser uttalelser som impliserer uenighet og skepsis mot den politiske ledelsens initiativ. Rumer trekker fram en artikkel av Serebriannikov som eksempel på at militære ledere støttet partiets nye forsvarspolitiske linje. Her hevdet Serebriannikov at det å trygge Sovjets sikkerhet var en politisk oppgave som bare kunne løses med

politiske midler.¹⁰¹ Nichols hevder imidlertid at Serebriannikov i samme artikkel opponerte mot de nye politiske tenkerne ved å insistere på at krig var en rasjonell fortsettelse av politikk og at Vesten planla konvensjonell og kjemefysisk krig mot Sovjet.¹⁰² Tilsvarende peker Rumer på Varennikovs uforbeholdne lojalitetserklæring til partiledelsen. Meyer trekker gjentatte ganger fram samme artikkel av Varennikov som et eksempel på konservativ militær opposisjon mot partiledelsens nye politiske tenking.¹⁰³ Rumer peker på Akromejevs tidligere artikler som signaliserte sterk støtte til partiledelsen, men berører ikke Akromejevs artikler fra midtveis i 1987 hvor han inntok adskillig mer konservative standpunkt.

Jasov kunne også ses som en tilhenger av den nye politikken i.o.m. at han så sterkt understreket den defensive karakteren av WP's nye doktrine og at den var den første militærdoktrine som eksplisitt var rettet mot å forhindre krig. Sett i lys av hans parallelle uttalelser om betydningen av å besitte offensive evner, blir bildet mer nyansert selv før desember 1988.

Som nevnt hevder Herspring at forholdet mellom partiledelsen og den militære ledelsen var relativt problemfritt og at det hersket enighet om vedtaket om ensidige konvensjonelle styrkereduksjoner. Akromejevs avgang blir her forklart med at den var nødvendig for å gi inntrykk av militær motstand mot tiltakene, ellers kunne Vesten tro at slike innrømmelser var uproblematisk på sovjetisk side. Da kunne man åpne opp for utpressing av Sovjet: Det ble gitt inntrykk av at sovjetiske tiltak ikke krevde vestlige motytelser. Herspring mener Akromejev var helt inneforstått med at slike kutt var nødvendige som ledd i den langsiktige politikken med å sikre Sovjet som stormakt inn i det 21. århundre.

Det er naturligvis bortimot umulig å motbevise en tese om at Akromejevs avgang var ledd i en dekkoperasjon. Men den

svekkes av at Akromejev og Mojsejev i starten av 1989 prøvde å gi inntrykk av at det forelå sivil-militær enighet om at ensidige kutt var forsvarlige. Hvorfor anstrenge seg for å skape inntrykk av at det forelå enighet når det var det motsatte som tjente Sovjets interesser vis-a-vis Vesten?

1989: Forsvaret blir taperen

På slutten av 1988 og i 1989 utfordres de militæres interesser, eller rettere sagt militærledelsens interesser, på en rekke sentrale områder, noe som resulterte i en sterkere friksjon mellom politisk og militær ledelse, mellom militær ledelse og det sivile samfunn, men også klare tegn til splittelse innen de væpnede styrker selv. Forholdene kunne observeres tidligere, men ble forsterket i en helt annen grad i 1989. Undermineringen av den støtte de militære tidligere hadde gitt reformpolitikken, startet for alvor.

Dedovsjtsjina

Et fenomen som heller ikke sovjetiske rekrutter hadde vært spart for, var den brutale behandlingen de ble utsatt for av soldater med lengre tjenestetid bak seg. Mye tyder på at denne mishandlingen var særlig hard i de sovjetiske væpnede styrker. Mishandlingen av rekrutter, den såkalte *dedovsjtsjina*, ble et hett diskusjonstema i den militære pressen etter at en fortelling som skildret hvilke ydmykelser og brutalitet rekruttene ble utsatt for, ble publisert ved utgangen av 1987 og etter at liknende historier fikk stor omtale i sovjetisk media.¹⁰⁴

Etter hvert fikk *dedovsjtsjina* også en mer etnisk variant (*grupovsjtsjina*): Særlig russiske soldater ble anklaget for å mishandle soldater fra andre republikker, f.o.f. baltere og

kaukasere. I slutten av 1988 og i begynnelsen av 1989 ledet dette fram til krav om at soldatene måtte få anledning til å avtjene verneplikten i hjemrepublikken eller i nærheten. Sajudis krevde først at egne litauiske militære enheter måtte bli dannet og ble straks fulgt av representanter for myndighetene i Estland og Litauen som ba Jasov om at republikkenes rekrutter måtte få tjene i sin egen eller en av de andre baltiske republikkene.¹⁰⁵ I Georgia hadde 800 kommende rekrutter startet en sultestreik med krav om å få tjenestegjøre i Georgia, og industriarbeidere over hele republikken streiket til støtte for dem.¹⁰⁶

Ved siden av at de etniske motsetningene truet de væpnede styrkers indre enhet, forårsaket mediernes omtale av brutaliteten et stort tap av prestisje og anseelse i opinionen. Et resultat var at et sterkt økende antall unge ignorerte innkallingen til verneplikt. Ifølge generaloberst Krivoshejev maktet ingen av militærdistriktenes krigskommissariater, med unntak av Moskva og Odessa, å fylle sine kvoter av vernepliktige høsten 1989. Problemet økte dramatisk i 1990. Antallet deserteringer skal ha blitt femdoblet fra 1988 til 1989.¹⁰⁷ *Dedovsjsjina* var en av de viktigste grunnene til at militærreform for alvor ble diskusjonstema i 1989. Det skal jeg straks komme tilbake til.

Den militære ledelsens svar på kritikken som ble reist mot Forsvaret p.g.a. *dedovsjsjina* var flerdelt. Først var svaret at de fordømte slik mishandling og lovet å gjøre alt for å komme ondt til livs. Men man forsøkte også å flytte ansvaret over til det sivile samfunn ved å argumentere for at de tjenestepiktige tok slik antisosial atferd med seg fra det sivile samfunn inn i Forsvaret.¹⁰⁸ Litauen og Georgia ble i april og mai 1989 gitt visse innrømmelser om at flere skulle få anledning til å tjenestegjøre i hjemrepublikkene. Jasov avviste imidlertid kravet om at man skulle kunne ha lovfestet rett til å tjenestegjøre i sin hjemrepublikk.¹⁰⁹

Seinere satte militærledelsen inn en "motoffensiv" ved å hevde at omtalen av *dedovsjsjina* var preget av sensasjonsmakeri. Det var rettet mot å underminere befolkningens tillit til de væpnede styrker, delvis ble det brukt av nasjonalistiske krefter som bevisst overdrev omfanget av *dedovsjsjina* for å piske opp antimilitarisme og diskreditere det sovjetiske forsvaret, noe som tjente deres egne politiske mål. I FD's hovedorgan Røde Stjerne ble det etter hvert også hevdet at anklagene om *dedovsjsjina* var grunnløse.¹¹⁰

Studenter og militærtjeneste

Også spørsmålet om studenter og militærtjeneste tok en ny vending i siste halvdel i 1988. Da fant det sted demonstrasjoner og boikotter ved en rekke universiteter mot studentenes militære plikter.¹¹¹ Gorbatsjovs FN-tale i desember om ensidige sovjetiske styrkereduksjoner bidro til å styrke studentenes krav. Det militære svaret var først mye mer fleksibelt enn den blanke avvisningen av kravene om å lette på studentenes militærtjeneste som ble luftet i 1987.¹¹² I april vedtok Det øverste Sovjet et dekret som reduserte studentenes militærtjeneste fra 18 måneder til ett år og ga alle fulltids-studenter utsettelse til etter endt utdanning. Videre ble studenter som tok kurs arrangert av universitetenes militæravdelinger, i praksis unntatt fra aktiv tjeneste og innrullert i reserveoffiserskorpset. I juli 1989 inntok det nyvalgte øverste sovjet en konfrontasjonsholdning overfor forsvarsledelsen og demobiliserte 176.000 vernepliktige studenter fra militæret. Vedtaket frambragte "stormende applaus" i Det øverste Sovjet, noe som illustrerer den helt nye atmosfæren mellom sivile og militære myndigheter. Den fleksibiliteten man hadde sett fra militært hold i desember 1988, vek nå for sterk motstand. Forsvarsminister Jasov gikk sterkt imot forslaget, og vedtaket om demobilisering ble ansett for å være et knusende nederlag for de militære.¹¹³

Motstanden fra Jasov må ses på bakgrunn av at studentene ble ansett for å være "kremen" av de vernepliktige. De utgjorde en stor del av det lavere befalet. I en tid med generelt forfall i de væpnede styrker ble noe av det beste mannskapet fratatt Forsvaret. Den militære ledelsen argumenterte også med at studentenes privilegier brøt med idealet om sosial rettferdighet ettersom byintelligentsiaens barn var overrepresentert blant universitetsstudentene. Dessuten var vedtaket et resultat av "liberalere" i massemedia og deres kampanje for å oppmuntre pasifisme og angrep på de væpnede styrker, noe som nå hadde støtte fra "representanter for landets administrative og styrende apparat."¹¹⁴

Motstanden skyldtes også Det øverste Sovjets hastverk siden demobiliseringen skulle tre i kraft i løpet av 1-2 måneder. En så stor og rask demobilisering av bl.a. mange underoffiserer, ville skape store problemer for Forsvaret og gjøre en rekke enheter inoperative.

Etnisk uro, opprør i periferien

1989 var også året da bestrebelsene for økt selvstyre ute i republikkene virkelig ble en utfordring for sentralmakten. Sammenstøt mellom ulike etniske grupper begynte for alvor å gjøre seg gjeldende og spredte seg raskt, f.o.f. i de sentralasiatiske og kaukasiske republikkene. Selvstendighetsbestrebelsene og de etniske sammenstøtene var prosesser som truet hele unionens integritet. Det ble skapt usikkerhet om hvilken fysisk og politisk enhet de væpnede styrker skulle være knyttet til og forsvare. Den etniske uroen i det sivile samfunn truet med å forsterke de etniske motsetningene innen selve Forsvaret. De selvstendighetssøkende kreftene gjorde militærtjenesten til et hovedmål for sine angrep på sentralmakten. Forsvarets prestisje og legitimitet i folket var truet av uavhengig-

hetskreftenes beskyldninger om at sovjethæren var en okkupasjonshær. Man var vitne til en rekke antimilitære demonstrasjoner i Baltikum, Georgia, Aserbadjan og Moldova. I neste omgang truet dette som vi så mobiliseringsgrunnlaget og personellsituasjonen innen Forsvaret fordi stadig flere tjenestepliktige ikke møtte opp til tjeneste. Lokale myndigheter viste liten vilje til å håndheve loven om verneplikt. De som ikke møtte til tjeneste, slapp derfor i stor grad straffet fra det.¹¹⁵

Den militære ledelsen inntok en stadig mer kritisk stilling til de nasjonalistiske bevegelsene og økte intensiteten i motangrepene i siste halvdel i 1989. Den nye generalstabsjefen Mojsejev beskyldte de baltiske aktivistene for å diskreditere Forsvaret. Jasov fordømte det han kalte de ikke-russiske forsøkene på å underminere de væpnede styrker. Han mente grupper i Baltikum, Kaukasus, Sentral-Asia og Moldova ved hjelp av provokasjoner forsøkte å få folket til å vende ryggen til de væpnede styrker. Baltere i Forsvaret ble anklaget for å drive sabotasje som forsterket de etniske spenningene i Forsvaret.¹¹⁶

Forsvarets legitimitet i befolkningen var også truet ved at det ble brukt for å slå ned demonstrasjoner mot sentralmakten. Som vi så tidligere, var én av årsakene til den langvarige sivil-militære stabiliteten i Sovjet at militære styrker sjelden ble brukt til indre ordensoppgaver. Forsvaret hadde hatt en klart definert oppgave knyttet til ytre sikkerhet. Nå sto de militære et dilemma: De ønsket fortsatt å unngå oppgaver knyttet til indre undertrykkelse, men de ville heller ikke rolig sitte å se på at statens integritet var truet av uro i republikkene. Bruken av de militære styrker mot fredelige demonstranter i Tblisi i april 1989 forårsaket sterke protester og bidro ytterligere til å svekke Forsvarets popularitet og tillit i befolkningen.

Forsvarsutgiftene

På den 19. partikonferansen sommeren 1988 ga Gorbatsjov klare signaler om at kutt i forsvarsutgiftene sto for døra. Til da hadde omfordelingen av ressurser fra militær til sivil sektor begrenset seg til pålegg til forsvarsindustrien om å bidra sterkere til den sivile økonomien og gevinsten man kunne hente fra nedrustningsavtaler. Men på partikonferansen sa Gorbatsjov at truselen fra vest var i ferd med å avta, og han uttalte at de "enorme summene" man brukte på våpen svekket både økonomien og den nasjonale sikkerheten.¹¹⁷ I siste halvdel av 1988 ble Forsvaret i pressen anklaget for å være for stort, for å sløse og til og med for å konstruere ikke-eksisterende trusler for å rettferdiggjøre sin egen eksistens.¹¹⁸

Den militære ledelsen gikk naturlig nok kraftig ut mot påstander om at de væpnede styrker var selve hovedårsaken til Sovjets økonomiske problemer og at de diktet opp fiender, men de måtte samtidig innrømme at ressursbruken i Forsvaret måtte bli bedre. Grunnen var nå lagt for de reduksjonene av militærutgifter som ble lovet etter at de ensidige reduksjonene i konvensjonelle styrker var annonsert i desember 1988. I januar 1989 kom Gorbatsjov med de første eksplisitte og konkrete løftene om reduksjoner: Forsvarsbudsjettet skulle ned med 14,2 % og produksjon av våpen og utstyr med 19,5 % i løpet av den kommende to-års-perioden. Det var riktignok uklart om *hva* disse satsene var prosent av. Sovjeterne hadde ikke vært villige til å offentliggjøre forsvarsutgiftenes størrelse, men presset for full avdekking av de reelle tallene var nå sterkt.¹¹⁹ I mai 1989 uttalte Gorbatsjov at Sovjet ville bruke 77,3 milliarder rubler på forsvar i 1989 og ca. 71 milliarder i 1990. Selv om mange tvilte sterkt på om dette representerte de totale sovjetiske forsvarsutgiftene, var det ikke lenger tvil om at den langvarige veksten i sovjetiske forsvarsutgifter nå var snudd.¹²⁰ Det var i seg selv ingen liten begivenhet i sovjetisk sammenheng. Kravene om å

offentliggjøre militærutgiftene og at man i media kunne hevde at forsvarsbyrden var en av hovedårsaken til landets økonomiske misere, var også noe helt nytt.

En rekke spørsmål vedrørende Forsvaret og Forsvarets organisasjon var i siste halvdel av 1988 og begynnelsen av 1989 nå blitt tema i den offentlige debatt: Individuell og etnisk mobbing/mishandling, studenters uvilje mot militærtjeneste, personellmangel, deserteringer og unngåelse av militærtjeneste, lav disiplin og moral blant mannskapet og generelt forfall innad i de væpnede styrker samt behovet for å redusere forsvarsbyrden. Sammen med den etniske uroen og uavhengighetsbestrebelsene i republikkene ledet dette til en omfattende diskusjon av selve grunnprinsippet bak organisasjonsmodellen for de væpnede styrker.

Militær-reform

Debatten om hvorvidt Sovjet burde holde på den tradisjonelle modellen for væpnede styrker, d.v.s. store stående styrker basert på et profesjonelt officerskorps og almen verneplikt, startet med publiseringen av referater fra en rundbordskonferanse om temaet i september 1988. Bemerkesverdig nok var det enkelte politiske offiserer som først tok initiativet og gjorde seg til talsmenn for en gjennomgående militærreform.¹²¹ Snart fikk de følge av både sivile og militære. I debatten skilte det seg ut tre ulike alternativer til den eksisterende ordningen:¹²²

a. Profesjonell hær.

Enkelte mente man utelukkende skulle basere seg på frivillig mannskap ved å gå over til en mindre, men kvalitativt bedre profesjonell hær. Framtidas høy-teknologiske våpen ville kreve mer av den enkelte soldat enn det den kunne tilegne seg ved en

førstegangstjeneste på ett eller to år. Krigføring ville ikke lenger være karakterisert ved bruk av tallrike bakkestyrker. De mente dessuten at en profesjonell hær ville koste mindre enn dagens store stående vernepliktshær hvor mannskapet stadig måtte læres opp på nytt.

b. Militssystem:

Andre mente man i stedet burde satse på at en relativt liten stående hær støttet av en stor milit. Den stående styrken burde være en profesjonell og meget godt utstyrt styrke av frivillige. En av de fremste talsmennene for dette alternativet var Savinkin, en politisk offiser med oberstløytnants grad. Han trakk fram følgende argumenter for militssystemet: Det var mest forenlig med den nye defensive doktrinen, og Sovjet ville ikke kunne framstå som en trusel mot andre stater; det ville fjerne den enorme forsvarsbyrden og frigjøre ressurser for den sivile sektoren; historisk hadde det vist seg å være effektivt; forholdet mellom folket og Forsvaret ville bli bedre og det var mer sammenfallende med sosialistiske idealer.

c. Nasjonale enheter:

Ettersom kreftene for større selvstendighet eller full uavhengighet fikk større styrke, kom et tredje alternativ inn i diskusjonen. Den radikale varianten av dette var at republikkene selv skulle ha rett til å danne egne hærstyrker. Et mindre radikalt forslag var at det måtte opprettes "nasjonale militære enheter" som fortsatt skulle inngå i en felles forsvarsorganisasjon, men hvor hver enhet skulle bestå av mannskap fra samme republikk. Enhetene skulle i fredstid være stasjonert i den republikken hvor mannskapet kom fra.

I debatten var det også flere som argumenterte for ulike kombinasjoner av disse tre alternativene. Forsvarledelsen gikk sterkt imot alle disse reformforslagene. Den hevdet at de bar preg av å være framsatt av personer som ikke hadde innsikt i hva slags militær organisasjon Sovjet trengte. Forslaget om en profesjonell hær ble f.o.f. avvist med økonomiske argumenter. Det å basere Forsvaret utelukkende på profesjonelle soldater var helt uaktuelt i den økonomiske situasjonen Sovjet befant seg i. De to andre forslagene gikk helt på tvers av den sterke sentraliseringen Sovjets forsvar hadde vært preget av. Nasjonale enheter ble hevdet å være ukonstitusjonelt. Militssystem og nasjonale enheter ville ikke minst være helt utilstrekkelig for å sikre Sovjet et effektivt forsvar. Det var dessuten urealistisk å tro at hver enkelt republikk skulle ha råd til å opprette eller opprettholde egne moderne militære styrker. Beredskapen ville bli lavere, kommando- og kontrollapparatet ville svekkes og Sovjets forsvar i vest ville svekkes. Den militære trusselen truet Sovjet som helhet - ikke den enkelte republikk. Forslagene om større rolle for republikkene i Forsvaret ville jo også true hele sovjetforsvarets enhet.

Gjennom hele 1989 gikk militære ledere som Jasov, Mojsejev, Varenikov meget sterkt ut mot de ulike reformforslagene og forsvarte den eksisterende organisasjonen. Dette skyldtes ikke minst at reformforslagene hadde sterk oppslutning i befolkningen der utsiktene til økonomiske besparelser, avskaffelse av verneplikt eller større rolle for republikkene i militære spørsmål, fortonte seg attraktive.

Det som gjorde debatten om militærreform spesielt viktig, var at den skapte åpen splid i offiserskorpset. En rekke offiserer engasjerte seg på ulike sider i spørsmålet. Mens ledelsen gikk sterkt inn for å bevare den eksisterende ordning, var som sagt flere av de ledende reformtalsmennene politiske offiserer. Det

oppsto også en viktig splitt i den militære ledelsen da marinens sjef Tsjernavin viste seg å åpne for prinsippet om frivillig rekruttering.¹²³

Det andre viktige ved reformdebatten var at et spørsmål som tidligere ble ansett for å være et spørsmål innenfor de militæres eksklusive domene, nå var et spørsmål hvor den militære ledelsen ble utfordret til åpen dyst med opinionen, med sivile politikere og spesialister og med yngre offiserer. En viktig grunn til at dette skjedde var at det fra vårparten 1989 eksisterte politiske institusjoner som åpnet opp for politisk strid om langt flere spørsmål enn tidligere: Folkekongressen og Det øverste Sovjet.

Overføring av makt og demokratisering av de politiske institusjoner

I mars 1989 fant det sted valg til USSR's Folkekongress hvor velgerne sto overfor flere kandidater med konkurrerende politiske plattformer. De nå halvdemokratiske institusjonene som Folkekongressen og Det øverste sovjet skulle erstatte partiets sentralkomité og politbyrå som de ledende politiske organer. Tilsvarende ble president i Det øverste sovjet viktigere enn generalsekretæren. Prosessen hvor partiets posisjon ble svekket var for alvor igang. Grunnlaget for legitim politisk makt var i ferd med å endres fra å være partiets historiske bedrifter til demokratiske prosedyrer.

Meyer summerer hvilke konsekvenser disse halvdemokratiske institusjonene hadde for forholdet mellom sivile og militære: For det første ble det åpnet institusjonelle kanaler for vanlige representanters deltakelse i forsvarspolitik. Den forsvarspolitiske beslutningsprosessen var ikke lenger lukket og kunne dermed ikke kontrolleres som tidligere. For det andre ble det

åpnet store muligheter for åpen politiske aktivisme for offiserene. For det tredje ble det etablert institusjonelle strukturer hvor konflikter mellom høyere og lavere offiserer kunne utvikle seg og vokse seg sterkere. For det fjerde fikk de mer ekstreme militære politikene stor oppmerksomhet, noe som bidro til å heve temperaturen i debatten.¹²⁴

Som ledd i demokratiseringen skulle nå regjeringens ministre godkjennes av Det øverste sovjet. Høringen hvor Jasov skulle godkjennes og nærmest ble stilt opp mot veggen, var en annen indikator på det nye klimaet i de sivil-militære relasjonene. Omfattende kritikk ble reist mot den militære ledelsen både fra sivile og fra yngre offiserer. Gorbatsjov måtte anstrenge seg for å sikre Jasovs fortsatte posisjon som minister, og bare med et nødsrik lyktes det Jasov å bli godkjent av forsamlingen.¹²⁵

De politiske organenes rolle

Som konsekvens av overføringen av politisk makt fra partiets institusjoner til statens institusjoner og av demokratiseringen av disse institusjonene, ble det også stilt spørsmål ved legitimiteten til partiets organer innen de væpnede styrker. Den som først tok opp spørsmålet om de militære partiorganene var oberstløytnant Podziruk. Podziruk var valgt til den nyvalgte Folkekongressen på et program om en helprofesjonell hær og avskaffelse av studentenes verneplikt. Ved valget hadde han slått ut sjefen for styrkene i DDR, den mer tradisjonelt-tenkende general Snetkov. Valget var et bittert nederlag ettersom både det lokale partiapparatet og den militære ledelsen hadde lagt sin vekt bak Snetkovs kandidatur.

Podziruk kom raskt med nye radikale utspill. Ved Det øverste Sovjets høring som ble holdt for å godkjenne Jasov som forsvarsminister, gikk Podziruk ut med krav om at partiorganene

i de væpnede styrker måtte avskaffes. *Røde stjerne* gikk kraftig ut mot forslaget. De politiske organene ble forsvart med at de politiske offiserene var viktigere enn noensinne for å løse problemene innad i Forsvaret: mobbing og mishandling (dedovsjtsjina), personellproblemer, boligproblemer og for å løse de etniske motsetningene innad i Forsvaret. Dessuten var mange politiske offiserer teknisk meget kompetente og representerte derfor ikke noe problem for de væpnede styrkers profesjonelle nivå.¹²⁶

Nedrustningsutspill

Gorbatsjovs utspill om ensidige reduksjoner og tilbaketrekking innebar høyst sannsynlig at han overså de militæres råd. I annen halvdel av 1989 kom det to nye brudd med hva som lenge hadde vært sovjetiske standpunkter: I oktober innrømmet utenriksminister Sjevamadze at Krasnojarsk-radaren var et brudd på ABM-avtalen fra 1973. Dette hadde sovjetiske talsmenn hardnakket benektet etter at den var blitt oppdaget av USA i 1983. En militær talsmann benektet t.o.m. at radaren var brudd på ABM-avtalen *etter* at Sjevamadze hadde innrømmet forholdet.¹²⁷ Omtrent samtidig hadde Jasov uttalt at det ikke kom på tale med noen avtale om bilaterale nedskjæringer i strategiske kjernefysiske raketter så lenge USA fortsatte sitt stjernekrigsprogram (SDI). Noen dager etterpå uttalte Sjevamadze i Wyoming at sovjeterne ikke ville knytte forhandlingene om strategiske våpen like fast til SDI. På ny var den militære ledelsen overkjørt i et viktig nedrustningsspørsmål.

Status 1989

Den militære ledelsen var m.a.o. presset på mange felter. Den militære ledelsen kontrollerte ikke lenger den sikkerhetspolitiske dagsorden. Deres monopol på sikkerhetspolitisk rådgivning var brutt, og de var blitt overkjørt i flere nedrustningsspørsmål. Den politiske ledelsens vilje til å redusere forsvarsutgiftene var nå en konkret realitet. Arenaen for forsvars- og sikkerhetspolitikk var åpnet opp for "utenforstående". Det var fritt fram for ulike politiske krefter til å prøve å påvirke beslutningene, noe som ble gjort lettere ved overføring av makt fra partiet til staten og ved den delvise demokratiseringen av statens politiske institusjoner. De militæres deltakelse i disse institusjonene ledet til at militæredelsen sto overfor synlig opposisjon innen de væpnede styrker selv. Krefter i det sivile samfunn inntok en meget kritisk innstilling til Forsvaret, og media var både formidler av denne kritikken og selv en av de viktigste kritikere. En uendelig rekke militære ulykker, hvorav *Komsomolets'*havari i Barentshavet var av de mer alvorlige, gjorde ikke situasjonen lettere. Ute i mange republikker vant kreftene for større selvstendighet terreng. Disse angrep institusjonen som framfor noen andre var knyttet til sentralmakten: Forsvaret.

At den militære ledelsen så med ublide øyne på den utviklingen man var inne i, går fram av mange uttalelser fra ledende representanter. Sjefen for PHD (Lizichev) snakket om "ekstremistenes angrep på de politiske organene" i Forsvaret. Jasov mante til aggressiv kamp mot de politiske og sosiale kreftene som var kritiske overfor de væpnede styrker. Han ville "slå tilbake" de åpne manifestasjonene av nasjonalisme, pasifisme og forsøkene på å svekke de væpnede styrkers prestisje.¹²⁸ Akromejev, Mojsejev, Lizichev og Jasov anklaget dem som stilte seg kritiske til forhold ved Forsvaret og foreslo endringer, for å være inkompetente, partiske og uvitende.¹²⁹ De fikk

støtte av Sentralkomiteen¹³⁰ som henstilte pressen om å stoppe den negative omtalen av Forsvaret. Istedet måtte pressen bidra til økt respekt for militærtjeneste og Forsvaret:

In the majority of publications concerning the armed forces, such ideas as duty, honor, pride, and faithfulness to the military oath have disappeared. In them there is seldom a place for heroism, romance, for thoughts of the lofty destiny of military service and respect for the army.¹³¹

Den militære ledelsen var helt bevisst betydningen av å ha oppslutning i folket. Men tidligere hadde Jasov innrømmet at det negative bildet skyldtes problemene innad i Forsvaret:

Everyone must understand that this (de sosiale problemene i Forsvaret) is a question of great political significance, a question of the army's prestige and the faith that the Soviet people have in it. And it is necessary to do everything possible to preserve and strengthen this faith.¹³²

Jasovs problem var at hans mandat var å rydde opp i de mange kritikkverdige forholdene i Forsvaret. Dermed var åpenhet nødvendig. Men samtidig måtte han forhindre at dets prestisje og folkets tillit til det ble for sterkt skadelidende. Han var dermed henvist til å anmode kritikerne om ikke å overdrive. Et halvt år seinere var det en betydelig mer defensiv linje man hadde gått inn på. Da forsøkte man å rette et slags påbud til media om å glorifisere de væpnede styrker - uavhengig av den faktiske tilstanden. I september kom Jasov på Sentralkomiteens plenum for nasjonalitesspørsmål med en temmelig utvetydig kritikk av glasnost- og demokratiseringspolitikken. "Separatiser" og "ekstremister" utnyttet

the new moral-political atmosphere in society and conditions of openness and democratization for the satisfaction of their own political ambitions. Having been insufficiently rebuffed and not disdaining lies, slander and the stirring up of base passions, they are trying to force (...) upon thousands and thousands of people a full logic of hostility and hatred towards socialism, the Party and the armed forces. (min.uth.)

Mojsejev gikk ut og kritiserte de siviles innblanding i militære anliggender. Argumentasjonen var at de militære ikke blandet seg inn i sivile spørsmål. Det var bare militære som var kompetente til å vurdere hvor kuttene i Sovjets militære styrker burde foretas og hvor store de burde være. Dette var kritikk som f.o.f. var rettet mot såkalte "selv-oppnevnte militær-spesialister", men som også kunne oppfattes som kritikk av den politiske ledelsen. Mojsejev imøtegikk også sterkt dem som la ansvaret for Sovjets økonomiske problemer på Forsvaret og som snakket om den "katastrofale militære byrde". Implisitt motsatte Mojsejev seg reduksjoner i forsvarsutgiftene utover de reduksjonene han hadde forsvart tidligere på året.¹³³

Det var m.a.o. media, deler av det sivile samfunn, krefter i Folkekongressen og Det øverste Sovjet samt radikalerne i egne rekker militærledelsen satte inn sine angrep mot. Man ga fortsatt støtte til den politiske ledelsens konkrete initiativ, om enn på etterskudd og etter at man hadde argumentert for det motsatte. Dessuten var det, som vi så tidligere, en tendens til å tale med to tunger. Det forelå en dobbel diskurs som var rettet mot å minske effekten av de reformivriges nye politiske tanker.

I ettertid er det likevel ganske innlysende at misnøyen raskt ville ramme den politiske ledelsen hvis viktige forutsetninger for de militæres støtte til reformene ikke lenger var til stede: Hvis den politiske ledelsen lot til å miste kontrollen over "anti-militære" krefter, hvis ikke den generelle reformprosessen straks ga

resultater i form av økonomisk oppsving eller hvis Vesten ikke viste større vilje til nedrustning. De væpnede styrker gikk ut av 1989 som "one among the most spectacular losers."¹³⁴ Det begynte å haste med resultater. Hvis ikke, ville militærledelsens misnøye også ramme den politiske ledelsen. Da ville man ikke lenger akseptere kortsiktig tap mot langsiktig vinning. Støtten til reformprosessen ville ta slutt. Etter min mening overser Her-spring hvordan denne misnøyen med media, sivile og militære radikale, forkjempere for større selvstendighet, folkekongress og øverste sovjet lett kunne utvides til å gjelde de ansvarlige: den reformvillige parti-ledelsen.

1990: Forsvar og motoffensiv

Fram t.o.m. 1989 var altså et bredt spekter av Forsvarets interesser kommet under sterkt press. I 1990 var hovedtendensen at dette presset økte, men da på saker som allerede var bragt opp. Den negative mediaomtalen av de væpnede styrker fortsatte, og Forsvarets prestisje led ytterligere. Andelen som møtte opp til verneplikt, sank dramatisk fra 1989 til 1990.¹³⁵ Ifølge Jasov sto 400.000 poster ledige som resultat av "unnasnikingen."¹³⁶ Disiplinen viste ingen bedring. Forholdene i Forsvaret var meget graverende, og det ble påstått at 15.000 soldater hadde omkommet utenfor kamp i løpet av de siste 4-5 åra.¹³⁷ Den militære ledelsen maktet ikke å gjenerobre sitt monopol på militær-teknisk ekspertise og rådgivning. Ute i republikkene styrket kreftene for selvstendighet seg. I de første månedene i 1990 ble det avholdt valg til republikkenes Øverste sovjet. Dette innebar at republikkenes politiske institusjoner ble styrket på bekostning av sentrum. Nasjonalitetene fikk dermed et mer egnet institusjonelt verktøy i kampen for større selvstendighet enn de hadde hatt tidligere. Republikkenes Øverste sovjet startet "lovkrigen" med Moskva, d.v.s. en serie lovvedtak som sto i konflikt med unionens lover. Blant de

viktigste "slagene" i denne krigen var vedtakene om å opprette nasjonale militæravdelinger og at menige skulle avtjene verneplikten i hjemrepublikken. Det tok heller ikke lang tid før strømmen av suverenitetserklæringer begynte.

Selv om et bredt spekter av de væpnede styrkers interesser var presset allerede før 1990, er det likevel tre delvis nye forhold som peker seg ut i 1990: debatten om militærreform, tapet av Øst-Europa og offiserenes velferd, særlig jobbsikkerhet og boligangelen.

Militær-reform

Debatten om militærreform startet som vi så over ikke i 1990, men den fikk en mye høyere temperatur etter at en gruppe radikale offiserer i Folkekongressen med major Lopatin i spissen la fram et forslag for militærreform som gikk helt på tvers av det generalstaben og Jasov var tilhengere av. Forslaget innebar følgende:

1. Overgang til en profesjonell hær støttet av mobiliseringsenheter dannet på territorielt grunnlag.
2. Styrket sivil kontroll over Forsvaret.
3. Mindre styrker og kraftig rasjonalisering for å redusere forsvarsutgiftene. Militærledelsens privilegier skulle elimineres.
4. De politiske organene skulle ikke lenger være kommunistpartiets instrument. De skulle utelukkende ha ansvar for moral og velferd innen de væpnede styrker. Kommunistpartiet skulle heretter utøve sin innflytelse via kommunistiske soldater som på lik linje med alle andre militære skulle velge de politiske offiserene.¹³⁸

5. Soldatenes retter og sosiale velferd skulle styrkes. Livet i Forsvaret skulle gjøres mer humant.¹³⁹

Den militære ledelsen var fortsatt innbitte motstandere av så vidtgående reformer, selv om Mojsejev på et punkt var noe mer villig til å tenke seg muligheten av en hær med et større innslag av profesjonelle soldater.¹⁴⁰ Etter hvert ble det signalisert at forsvarsledelsen arbeidet med planer for forsøksordninger hvor et begrenset antall soldater skulle ansettes på kontraktbasis. Gorbatsjov selv unnlot lenge å ta åpent stilling til spørsmålet. Selv om militærledelsens offisielle standpunkt var uforandret, var det etter hvert flere enkeltstående høyere offiserer som tok til orde for en profesjonell hær. En av de første var som vi så marinens sjef, Tsjemavin. Seinere tok også offiserer som Serebriannikov (sjef for Lenin-akademiet) og Lobov (tidligere nestsjef i generalstaben, seinere stabssjef for WP-styrkene) til orde for hel eller delvis overgang til en profesjonell hær.¹⁴¹

Med forslaget om omfattende militærreform fra de radikale offiserene ble det for alvor også debatt om de politiske organene. Dette ble ytterligere aktualisert i.o.m. at diskusjonen om overgang til flerpartisystem tok en ny vending og at grunnlovens paragraf 6 om kommunistpartiets monopol på politisk makt ble strøket i mars 1990. Politiske organer slik man kjente dem ville naturligvis være uforenlig med et flerpartisystem. Forslaget om å avskaffe/reformere de politiske organene ble møtt av sterk motstand fra den militære ledelsen og militære representanter på den 28. partikongress. Mojsejev kalte forslaget et forsøk på "spirituell avvæpning av de væpnede styrker", mens luftforsvarets PHD-sjef karakteriserte det som "snikende kontrarevolusjon"¹⁴². I prosessen hvor partiet ble svekket til fordel for staten, var det likevel vanskelig å tenke seg at de politiske organene skulle stå uforandret. De militæres lojalitet måtte være knyttet til staten snarere enn til partiet.

På den 28. partikongress i juli endte saken foreløpig med et kompromiss. PHD skulle ikke lenger ligge under Sentralkomiteen, men direkte under Forsvarsdepartementet. Dets arbeidsoppgaver skulle være politisk utdanning, ideologisk og kulturelt arbeid, styrke disiplinen, sosiologisk og psykologisk forskning og å bedre soldatenes levevilkår. Men mens PHD nå skulle være et politisk nøytralt statlig organ, gjorde man ingen ting med kommunistpartiets grunnorganisasjon i Forsvaret. Kompromisset inneholdt derfor store innrømmelser til de konservative og innebar i praksis bare at PHD ikke lenger skulle lede de militære partigruppenes aktiviteter.

Dette ble sanksjonert med et president-dekret i september. At motstanderne fortsatt sto sterkt og ville gjøre sitt beste for å begrense endringene ble tydelig med utnevnelsen av den nye PHD-sjefen Shlyaga rett etter partikongressen:

The Communist Party remains the only real political force [...] with absolute authority in the army. Realization of the multiparty principle in the army would hardly work in favor of its military readiness, its organization, or its discipline. A multiparty system involves political rivalry. In the army it [would lead to] disorder and ideological instability.

Han var derfor mot å "avpolitiser" Forsvaret, et forslag også han mente skjulte "visse politiske krefters" egne politiske ambisjoner. Shlyaga trodde, på bakgrunn av "folkets klokskap", at "avpolitiseringen" ikke ville skje.¹⁴³

Omveltningene i Øst-Europa

Det andre viktige nye utviklingstrekket på denne tida var omveltningene i Øst-Europa og den påfølgende oppløsningen av WP. Riktignok var Polen allerede på vei bort fra ett-partistaten,

og det sovjetiske militære nærværet var redusert som følge av 1988-beslutningen om ensidige konvensjonelle reduksjoner. McGwire hevder den politiske beslutningen om å gi opp kontrollen over Øst-Europa ble tatt tidligere, nærmere bestemt i 1988 da den nye politiske tenkningens forutsetning om "ingen verdenskrig" ble bestemmende for sovjetisk militær planlegging. Da ble tankegangen om å drive vestlige styrker ut av Europa for å unngå at USA hadde et europeisk brohode (og følgelig redusere sannsynligheten for at Sovjet skulle tape krigen) irrelevant. Øst-Europa var heller ikke nødvendig som fysisk buffer mot vestlig invasjon siden dette forutsatte verdenskrig. Den nye tankegangen om at en verdenskrig ikke kunne utkjempes, ledet til at Sovjets militære og politiske grep på Øst-Europa mistet sitt rasjonale. Afghanistan hadde også vist at sovjetisk militær tilstedeværelse ville redusere en *politisk* buffers effektivitet.¹⁴⁴

På møtet for WP's politiske konsultasjonskomité i juli 1988 skal Gorbatsjov ha advart sine kolleger om at de måtte forberede seg på full sovjetisk tilbaketrekking om ikke altfor lenge. 10 dager seinere uttalte Sjevarnadse at "the restriction of the military activities of all states to the territories within their national borders is in both the general interest and our own interest."¹⁴⁵ Noe over et år seinere kom "bekreftelsen" på at Sovjet ikke lenger ville bruke sin militære makt for å beholde kontrollen over Øst-Europa. Full sovjetisk militær tilbaketrekking var da bare et tidsspørsmål.

Militæres sosiale kår

Tradisjonelt hadde offiserene blitt ansett for å utgjøre en sosialt privilegert gruppe i det sovjetiske samfunnet. Tilbaketrekkingen og nedskjæringene som fulgte av Gorbatsjovs FN-tale, oppgivelsen av Øst-Europa og utsiktene til ytterligere nedskjæringer

av styrkene i forbindelse med forhandlingene om konvensjonelle styrkereduksjoner i Europa, førte til at søkelyset ble satt på et til da lite omtalt spørsmål: offiserenes materielle og sosiale kår. Særlig to forhold forårsaket misnøye i militære rekker: boligspørsmålet og usikre jobbutsikter.

Tilbaketrekkingen skapte et stort problem når det gjaldt tilgangen på boliger for offiserene og deres familier. I tillegg klaget militære talsmenn over at lokale myndigheter ikke gjorde noe for å avhjelpe situasjonen. Lokalmyndigheter ble t.o.m. beskyldt for å bruke midler øremerket for militære boliger til boliger for sivile. Militære representanter klaget også over at matforsyninger til militære avdelinger ble holdt tilbake av sivile myndigheter.¹⁴⁶ Langs Sovjets vestlige grense ble det rapportert om spenning mellom sivilbefolkning og militære som følge av at tilbaketrekkingen forsterket knapphetsproblemene som fulgte med den økonomiske krisa.

Det var tydelig at også de militæres lønnsnivå gradvist hadde smuldret opp. Både generalstabens og de radikale offiserenes forslag til militærreform inneholdt forslag om en radikal lønnsøkning.¹⁴⁷ De allerede gjennomførte nedskjæringene av mannskap og utsiktene til nye truet selvfølgelig også offiserenes framtidige yrkesutsikter. Nedskjæringene ville ramme hundretusener av offiserer, og selv om de militære myndigheter lovet å gjøre alt for å lette overgangen til sivilt virke, var utsiktene til arbeidsledighet langt større under de rådende økonomiske forhold.

På toppen av boligproblemer, sviktende levestandard, usikre framtidsutsikter og de militæres sterkt fallende popularitet og prestisje, kom den fysiske usikkerheten som også rammet offiserer. I juni kom det fram tall som viste at 85 offiserer var drept og 189 offiserer skadet i overfall fra av sivile i løpet av 1989 alene.¹⁴⁸

Militær motoffensiv

Den akkumulerte militære misnøye var i 1990 blitt så sterk at den militære ledelsen gikk i *åpen* opposisjon mot reformene og kritiserte den politiske ledelsen *direkte*. Nasjonalitetspolitikken og glasnost hadde tidligere forårsaket den mest synlige militære misnøyen. Nå ble hele reformpolitikken åpent kritisert. Militærledelsen inntok en mer selvstendig posisjon vis-a-vis den sivile ledelsen. Samtidig var sentralmakten så politisk presset ute i republikkene at den ble stadig mer avhengig av militær støtte. Til sammen resulterte dette i at den politiske ledelsen søkte en tilnærming overfor Forsvaret ved å vise en større imøtekommenhet overfor militærledelsens interesser.

I februar gikk Mojsejev ut med hard kritikk av den politiske platformen for den 28. partikongress som sentralkomiteen da hadde vedtatt. Han kritiserte programmet for å være altfor generelt, og forsvarsspørsmål var avspist med noen få setninger. I en situasjon hvor den politiske ledelsen i stadig sterkere grad måtte støtte seg på Forsvaret for å slå ned indre uro, nevnte ikke programmet de væpnede styrkers indre funksjon. Det sa ingenting om det juridiske grunnlaget for å bruke de væpnede styrker ved sosial uro. Plattformen nærmest ignorerte Forsvarets prestisjetap og de elendige levevilkår mange militære nå levde under. Mojsejev kritiserte videre den politiske ledelsen for ikke å ha tenkt gjennom følgene av tilbaketrekkingen fra Øst-Europa både m.h.t. Sovjets sikkerhet og m.h.t. tilbakeføringen av så mange soldater og offiserer med familier.¹⁴⁹ Akromejev uttalte seinere at han selv, Jasov og Lizitsjov delte Mojsejevs syn på platformen.¹⁵⁰

Mojsejev advarte mot ytterligere kutt i forsvarsbudsjettet som kunne skape militær ubalanse. Han understreket at bare en teknisk kvalitetsøkning kunne oppveie de vedtatte kvantitative reduksjonene i mannskap og våpen. Kvalitetsheving kunne

innebære at forsvarsutgiftene t.o.m. burde økes.¹⁵¹ Også Jasov advarte mot å tro at nye kutt i forsvarsbudsjettet kunne skape balanse i statsbudsjettet eller løse de sosiale problemene i Sovjet. Moralen og levestandarden innen Forsvaret var så sterkt truet at drastiske tiltak var påkrevet. Dette var en, riktignok indirekte, antydning om Forsvaret måtte få større midler. Men i militære tidsskrifter begynte det å dukke opp innlegg som argumenterte for økte forsvarsutgifter¹⁵².

Et tegn på at den militære ledelsen var i ferd med å innta en mer selvstendig og egenrådig posisjon, var utnevnelsen av generaloberst Rodionov til sjef for generalstabens akademi, en meget prestisjefylt stilling. Rodionov var like før avsatt som sjef for det transkaukasiske militærdistrikt p.g.a. hans ansvar for de militære operasjonene i Tblisi i april 1989. Rodionov ble meget sterkt kritisert i både Folkekongressen og Det øverste Sovjet. Gjennom en slik utnevnelse ble det signalisert at man i forsvarsledelsen ikke ville bli holdt ansvarlige for episoder som Tblisi.¹⁵³

Åpen uenighet om nedrustningspolitikken og vurderingen av det internasjonale klimaet kom også til syne i begynnelsen av februar. Gorbatsjov og Sjevarnadse vurderte da det internasjonale klimaet som godt og mente at USA ikke lenger utgjorde noen trussel mot Sovjet. Generaloberst Gromov, "helten" fra Afghanistan og sjef for de sovjetiske styrkene der før og under tilbaketrekkingen, utfordret åpent dette synet: De vestlige allierte utgjorde fortsatt en alvorlig trussel mot Sovjets sikkerhet. USA og NATO's doktrine var av en aggressiv karakter som fortsatt baserte seg på førstebruk av atomvåpen. I en dårlig skjult kritikk av de nyere militærpolitiske utspillene til Gorbatsjov påpekte han at USA, i motsetning til Sovjet

is not hurrying to reduce its armed forces, to withdraw its troops from territories of other countries, to liquidate military bases spread around the USSR[...];

Han pekte på at USA søkte strategisk overlegenhet over Sovjet og at de reaksjonære kreftene på ingen måte hadde oppgitt anstrengelsene for å destabilisere de sosialistiske landene. Som vi så over uttalte også Mojsejev seg kritisk til den raske tilbaketrekkingen fra Øst-Europa. Seinere praktiserte forsvarsledelsen, under protester fra Sjevarnadse og sovjetisk UD, sin mye omtalte "private" nedrustningspolitikk: CFE-avtalen ble omgått ved at tyngre utstyr ble flyttet øst for Ural og ved at hærdivisjoner ble overført til marinen.

Uenigheten utviklet seg imidlertid til full konfrontasjon da armegeneral Makasjov, sjef for Volga-Ural militærdistrikt, kom med voldsomme utfall mot Gorbatsjov i Folkekongressen i mars og på den russiske partikonferansen i juni. Gorbatsjov ble beskyldt for å legge landet åpent for angrep og for ideologisk overgivelse. Makasjov advarte mot faren for et forent Tyskland i NATO og åpnet konfrontasjonen om tilbaketrekkingen fra Øst-Europa:

[...]because of the so-called victories of our diplomacy, the Soviet army is being driven without a fight out of countries that our fathers liberated from fascism[...]

Han krevde at øverstkommanderende for de væpnede styrker (Gorbatsjov) måtte være realist og slo fast at ytterligere ensidige reduksjoner ville være "en idiotisk handling, eller en forbrytelse". Reformpolitikken hadde tillatt den ideologiske fienden å splitte offiserene fra soldatene og offiserene fra generalene. De som ønsket å jevne staten med jorda begynte med å diskreditere de væpnede styrker, innenriksdepartementet og KGB. Makasjov slo fast at "kommunistene i hæren og marinen er indignerte over

passiviteten til Sentralkoiteen, Politbyrået og regjeringen [...]"¹⁵⁴

Motstanden mot reformforslagene var på dette tidspunkt også synlig i den militære toppledelsen. FD's *Røde stjerne* slo på første side opp kritikk fra en offiser stasjonert i DDR. Han mente Gorbatsjov hadde mer enn nok makt og var derfor mot forslaget om å styrke presidentens makt. Plattformen manglet kommunistisk idéinnhold, og Sovjet var på vei tilbake til kapitalismen. Forslaget om å åpne opp for flerpartisystem kunne bare godtas hvis alle partiene var sosialistiske.¹⁵⁵

Et annet uttrykk for aktiv motstand mot reformprosessen og en mer selvstendig handlemåte fra konservative offiserers side var opprettelsen av såkalte offisersforsamlinger. Disse ble dannet på PHD's initiativ etter at det i 1989 ble skapt usikkerhet om de politiske organenes framtid. På det første fellesmøte for disse forsamlingene haglet beskyldningene mot Gorbatsjov og perestroika.¹⁵⁶ Offisersforsamlingene fungerte imidlertid, i likhet med den militære representasjonen i Folkekongressen og Det øverste Sovjet, også som et forum hvor uenighet mellom radikale og konservative offiserer kunne utkrystalliseres.

I mai 1990 oppsto det rykter om at militærledelsen på egen hånd hadde utplassert mellom 3-6000 soldater for å overse en pro-demokratisk demonstrasjon i Moskva som fant sted 25. februar. Utplasseringen skulle ifølge NATO-kilder være en militær demonstrasjon mot Gorbatsjovs reformer som de anså for å være for radikale.¹⁵⁷

I september ble det for alvor fart på kuppryktene i Moskva. Først skrev *Moscow News* og *Literaturnaya gazeta* at den militære ledelsen hadde planer om å ta kontrollen for å gjenopprette ro og orden i landet. *Moscow News* baserte sine påstander på en uttalelse fra lederen for den uoffisielle militære

fagforeningen *Shchit*.¹⁵⁸ 9-10. september ble det så observert troppeflyttinger i Moskva-området som også utløste spekulasjoner om et forestående kupp. Det gikk rykter om økt militær beredskap, om at troppene var plassert under KGB's kommando og at de var utstyrt med tåregass, kamputstyr og våpen. Jeltsin uttalte til USSR's folkekongress at han ikke følte seg sikker på formålet med troppeflyttingene. Nestsjefen for militær-akademiet i distriktet hvor troppene vanligvis var stasjonert, uttalte at operasjonene var planlagt og skulle ledes av en gruppe på 20 offiserer. Øverstkommanderende for de luftbårne styrkene, KGB-sjefen Khrusjtsjov og Jasov benektet alle disse ryktene og hevdet troppene ble forflyttet til Moskva for å øve til 7. novemberparaden og for å delta i innhøstingen av poteter.¹⁵⁹

Man kunne også se tegn på at krefter innen den militære ledelsen hadde begynt søkingen etter en egen militær ideologi. I 1989 hadde *Militær-historisk tidsskrift* gått til det usedvanlige skrittet og trykket sju artikler av Karem Rasj - usedvanlig ikke bare fordi Rasj var sivilist, men også p.g.a. artiklenes temmelig rabiante innhold. Rasj's budskap var en ekstrem russisk nasjonalisme (selv er han av kurdisk opphav!) og hemningsløs dyrking og glorifisering av de militære. Han argumenterte for at de militære måtte være den nye eliten, nasjonens redningsmenn, og han kom med et relativt åpent forsvar for militær innblanding i politikk. Artiklene hadde klare fascistiske trekk ved sin forherligelse av vold og påstander om at militæret var kulturens essens. Rasj ble støttet av den militære ledelsen: For det første fikk han uvanlig stor spalteplass, og han ble utnevnt som medlem av tidsskriftets redaksjonskomité. Rasj fikk generalstabens støtte i sitt forsøk på å bli valgt inn i det pedagogisk-vitenskapelige akademi, og Jasov gjentok enkelte av Rasj's synspunkter i sine seinere taler.¹⁶⁰

I tillegg til å støtte Rasj, ga forsvarsledelsen også underhånden støtte til de ultra-konservative offiserene i Folkekongressen, som

var grunnleggere og medlemmer av parlamentsgruppa *Sojuz*. Fremst blant disse sto offiserene Viktor Alsknis og Nikolai Petrusjenko. *Sojuz* var tilhenger av en sentralisert sovjetisk stat og sterkt kritisk til Gorbatsjov og reformpolitikken. Petrusjenko angrep Gorbatsjov åpent i Folkekongressen og beskyldte han for å være til liten støtte for de militære, ubsluttsom og kanskje ikke den rette personen til å ha ansvar for de kjernefysiske våpene.¹⁶¹ Petrusjenko foreslo innenriksministeren Bakatin som kandidat til presidentembetet, noe som innebar et mistillitsforslag mot Gorbatsjov. *Sojuz* var ikke et redskap som militærledelsen kunne gjøre bruk av mot Gorbatsjov. *Sojuz* var en selvstendig aktør, men med militærledelsens fulle støtte.¹⁶²

Tilnærming

I denne situasjonen hvor militærledelsens interesser var under et sterkt press svarte den med selv å øke presset på den politiske ledelsen. Samtidig tiltok strømmen av suverenitetserklæringer fra republikkene, og den sosiale ustabiliteten vokste. Dette økte sovjetmaktens avhengighet av de væpnede styrker for å holde unionen sammen. Man kunne se klare tegn på at Gorbatsjov og resten av den politiske ledelsen søkte tilnærming med den militære ledelsen.

Under de første åra med Gorbatsjov som leder hadde den militære tilstedeværelsen ved offisielle anledninger og i de øverste politiske organer vært påfallende mindre synlig enn tidligere. De første tegnene på at Gorbatsjov nå så seg tvunget til å komme militærledelsen mer imøte enn tidligere, var den økte oppmerksomheten han viet den. Gorbatsjov deltok på flere møter med militære offiserer over relativt kort tid. Rett etter at han var valgt til president av Det øverste sovjet, møtte han de konservative militære folkedeputerte og forsikret dem om at deres interesser ble tatt hensyn til.¹⁶³ Noe tidligere hadde hele

fem politbyråmedlemmer vært til stede på feiringen av årstagen for dannelsen av de væpnede styrker i en garnison i Moskva. Med unntak av 70-års-jubileet i 1988, var det var første gang siden Gorbatsjovs maktovertakelse at Politbyrået hedret hæren på denne måten. På samme tid vedtok ledelsen i Kreml å øke de militæres lønninger, boliggodtgjørelser og andre ytelser.¹⁶⁴ Militærparaden på årstagen for seieren i 2. verdenskrig ble også tolket som en gest til de militære. Samtidig ble Jasov endelig forfremmet til marskalk etter tre år i stolen som forsvarsminister.

I juni deltok Gorbatsjov i en seremoni for nylig uteksaminerte krigsskole-elever. Jasov var også til stede og bemerket at det var første gang Gorbatsjov var til stede på en slik tilstelning. Han sa også at Gorbatsjovs nærvær var en bekreftelse på hvor stor betydning Forsvaret hadde for perestroikaens framtid!¹⁶⁵ Knappe to måneder seinere var turen kommet til offiserer i Odessa militærdistrikt. Gorbatsjov sto der hardt på at den internasjonale situasjonen var en helt annen og at den kalde krigen var et tilbakelagt kapittel. Han ga også klar beskjed om at kritikken fra militære representanter på det russiske kommunistpartiets kongress¹⁶⁶ og på SUKP's 28. partikongress mot den aktuelle utenrikspolitikken bunnet i "gammel tenking" og at den hverken hadde støtte på partikongressen, i Folkekongressen eller i Det øverste Sovjet. Utenom dette inneholdt talen flere konsesjoner til militærledelsen. Jasov ble rost for sin innsats i personellspørsmål. Gorbatsjov uttrykte sterk vilje til å gjøre noe med de problemene Forsvaret og militært personell sto overfor og innrømmet at det å bevare offiserene og den militære profesjons prestisje i det sovjetiske samfunnet, var en nasjonal oppgave.¹⁶⁷

I november ble det holdt et møte mellom Gorbatsjov og over 1000 offiserer som hadde politiske verv. Gorbatsjov prøvde her å framstille seg som beskytter av de væpnede styrkers interesser, men kom straks på defensiven etter den sterke kritikken mot

reformpolitikken fra de frammøtte: Militære avdelinger var isolert blant en fiendtlig sivilbefolkning og likegyldige lokale myndigheter, mediakritikken ble på ny trukket fram, omfanget av desertering og unnasniking økte stadig, offiserenes leveforhold var elendige og de sentrale myndigheter var til liten støtte i kampen mot "anti-militære krefter". En offiser stasjonert i Estland uttrykte på møtet sitt forhold til Gorbatsjov og perestroika slik:

[he] proclaimed himself to be one of many people who loved Gorbachev from 1985 to 1988. "But since 1989 I have gradually moved away from you. And the numbers of people like me are increasing every day. People who praised perestroika are becoming allergic to it."¹⁶⁸

Mot den slags allergi trengte man medisiner. Møtene og symbolverdien som lå i disse, var ved siden av Gorbatsjovs adskillig tøffere uttalelser i nedrustningsspørsmål høyst sannsynlig tenkt som slik medisiner. Sammen med at Mojsejev så ut til å ha bli tildelt en mer sentral rolle i nedrustningforhandlingene, ble dette tolket som ledd i Gorbatsjovs forsøk på å blidgjøre militærledelsen.¹⁶⁹

Som vi nevnte tidligere, ventet Gorbatsjov lenge med å ta standpunkt i spørsmålet om militærreform. Ved utgangen av 1990 gikk han likevel inn for generalstabens konservative forslag og distanserte seg fra de unge radikale offiserenes forslag om en profesjonell hær. Det samme gjaldt spørsmålet om de politiske organene i Forsvaret. På den 28. partikongress gikk han imot å avskaffe organene, men åpnet for at andre partier skulle få operere innen de væpnede styrker. September-dekretet, som omgjorde PHD til et statlig byråkrati, markerte vilje til å gjøre Forsvaret partipolitisk nøytralt, men umiddelbart forut før var Shlyaga utnevnt som PHD-sjef. Og Shlyaga uttrykte som vi har

sett på ingen måte støtte til ideen om Forsvaret som partinøytralt organ.¹⁷⁰

Tidligere hadde et viktig trekk ved Gorbatsjovs offensive linje overfor de væpnede styrker vært de uvanlig store utskiftingene i topp-posisjonene. Bremsklosser var blitt fjernet og erstattet med yngre krefter som var antatt å være mer radikale og reformvennlige. De store utskiftingene hadde også symbolisert den politiske ledelsens sterke stilling vis-a-vis de militære establishment. I 1989 og 1990 var utskiftingene betraktelig færre, noe som kan skyldes at den politiske ledelsen anså ytterligere skifter som unødvendige, eller at den politiske ledelsens handlingsrom m.h.t. militære utnevnelser var blitt mindre. Jasov og Mojsejovs tidvise meget sterke kritikk av den politiske ledelsen i saker som nasjonalitetspolitikken og glasnost, svekker den første forklaringen. Tidligere ville slik mostand ha kostet dem jobben. At de utnevnelser som fant sted ofte var av konservative offiserer, som tilfellene Shlyaga og Rodionov, tyder heller på at den politiske ledelsens kontroll over utnevnelser var blitt mindre. Dette tyder også utskiftingene i PHD på slutten av 1989 på: En rekke av PHD's topp-posisjoner (sjefene for våpen- greinene og styrkegruppene, d.v.s. de sovjetiske styrkene i Øst-Europa) var blitt besatt av konservative offiserer, og disse spilte en sentral rolle i å sikre konservativ dominans i den militære delegasjonen til den 28. partikongress i 1990.¹⁷¹

En annen indikasjon på at den politiske ledelsen var under sterkere press fra konservativt hold, deriblant den konservative militærledelsen, og måtte nærme seg denne, var en hardere linje overfor de baltiske republikkene, spesielt i spørsmålet om blokade av Litauen. Den konservative offensiven manifesterte seg også i et brev til Gorbatsjov som ble publisert i *Sovetskaya Rossiya* 22. desember 1990 hvor 53 innsendere krevde innføring av direkte presidentstyre for å stoppe separatisme, undergravende statsfiendtlige aktiviteter, oppvigleri og etnisk strid.

Tiltakene var nødvendig for å hindre "a disastrous dictatorship of people ruthless in their desire to possess the territory, resources, intellectual wealth, and manpower of the country called the USSR." Staten og den sosiale struktur var i ferd med å bryte sammen og dømme folket til sult og kaos. Bare ved å opprette "stabilitet og disiplin" kunne man "sikre forutsetningene for den fortsatte fredsprosess og et mektig USSR med en stabil administrasjon". Brevskriverne var representanter for parti, industri, kirken, vitenskap og Forsvaret. Offiserene var Mojsejev (generalstaben), Varennikov (bakkestyrkene), Tsjernavin (marinen) og den tidligere sjefen for WP-styrkene Kulikov.¹⁷²

Den sterke konservative innflytelsen på ledelsens politikk økte i 1990 og kulminerte med utnevnelser av flere av de seinere kuppemakerne i desember 1990 og januar 1991. Sjevarnadses samtidige avgang og advarsel om et nært forestående diktatur, markerte det samme. Den viktigste forklaringen på de konservatives vellykkede press mot Gorbatsjov var perestroikaens manglende økonomiske resultater og den sosiale og politiske oppløsningsprosess som reformene hadde ført Sovjet ut i, samt at reformtilhengerne på dette tidspunkt var svakere organisert enn de konservative kreftene.

Konservativt mellomspill og konfrontasjon

Selv om man kunne se en gradvis tilnærming mellom Gorbatsjov og den konservative militære ledelsen i løpet av 1990 var det mellom desember 1990 og april 1991 denne fløyen hadde sterkest innflytelse. Høydepunktet var de blodige januar-aksjonene i Vilnius og Riga.¹⁷³ Men denne konfrontasjonspolitikken løste ingen problemer og bidro til at Gorbatsjov orienterte seg vekk fra haukene. Ni-pluss-én-avtalen fra 23. april, hvor republikk-lederne og Gorbatsjov ble enige om å redde unionen ved å sikte mot en løsere føderasjon av selvstendige stater,

innebar at kursen på ny ble satt i reformistisk lei. Avtalen innebar en ny tilnærming mellom Jeltsin og Gorbatsjov på bekostning av alliansen med de konservative kommunistene som ønsket å bevare den gamle unionen. Det bygget seg opp til et endelig oppgjør mellom reformistiske og konservative krefter.

17. juni opplevde man det reformtilhengere kalte de konservatives "konstitusjonelle kuppforsøk".¹⁷⁴ Statsminister Pavlov ba, uten først å rådføre seg med Gorbatsjov, Det øverste sovjet om at regjeringen skulle overta presidentens utvidede fullmakter til bl.a. å utstede lover. Sojuz støttet forslaget og ba om at Folkediet skulle samles for å avsette Gorbatsjov. SUKP-representanten Umalatova framsatte for andre gang sitt mistillitsforslag: "Let's strip the president of his powers. He's not using them anyway. Let's give them to someone who will." Hun fikk støtte av Sojuz-lederen Blokhin: "[Gorbatsjov] has done nothing, is doing nothing, and I dare say, will do nothing." Jasov, KGB-sjef Khrusjtsjov og innenriksminister Pugo støttet Pavlovs forslag og kom samtidig med sterk kritikk av Gorbatsjov. De skal på den lukkede sesjonen i Det øverste sovjet ha omtalt perestroika som ensbetydende med "kulde, sult og utilstrekkelig forsvar" og tapet av Øst-Europa som "et historisk nederlag". Jasov advarte om at man snart ikke ville ha væpnede styrker fordi den enhetlige kommandostrukturen var i ferd med å gå i oppløsning. Khrusjtsjov kunne fortelle om at CIA bevisst hadde arbeidet for å svekke Sovjets økonomi og at USA og andre vestlige land allerede hadde konkludert med at Sovjetunionen ville gå i oppløsning. Pugo på sin side rapporterte om omfanget av de etniske sammenstøtene som begrunnelse for sin støtte til Pavlovs forslag.¹⁷⁵

Pavlovs forslag hadde først betydelig støtte, men denne støtten smuldrer opp i løpet av de kommende dagene. Ved avstemningen, hvor bare vel halparten av representantene møtte opp, led

det et kraftig nederlag. Gorbatsjov hadde da svart sine konservative utfordrere:

If you are trying to say we have no need to listen to the public, no need to take into account the positions of other political forces and movements, you do not understand anything that has happened to us and to society in recent months.

Jasov og motstandere av nedrustningspolitikken fikk sitt:

If I didn't keep in mind that this country's economy isn't human-oriented [and] is over-militarized, if I didn't try to get rid of this burden and turn it to the benefit of the people, I would be derelict in my duty and I would just have to step down.¹⁷⁶

Samtidig uttalte han at han ville insistere på radikale tiltak i retning av markedsøkonomi. Faren som var blitt avverget i desember 1990 da planen om 500-dagers-planen ble lagt til side, forelå m.a.o. på ny: Økonomiske reformer som innebar at prisene i større grad skulle reflektere varenes markedsverdi, ville ramme både Forsvaret og forsvarsindustrien ekstra hardt siden forsvarsindustriens produkter og innsatsfaktorer var spesielt underpriset. Prisreform ville i praksis bety kutt i budsjett-rammene på toppen av de direkte kuttene som allerede var foretatt.

Forut for dette oppgjøret var man i full gang med å forberede grunnen for et militærdiktatur. Det konservative tidsskriftet *Den* publiserte i sitt mai-nummer en samtale mellom marinens sjef Tsjernavin, generalstabsakademiets sjef Rodionov og første visformann i forsvarsrådet Baklanov. Deltakerne i samtalen trakk fram klassiske argumenter for at de væpnede styrker i visse situasjoner kunne og måtte gjøre noe. Med Tsjernavins ord:

One can assume that only the army will remain capable of maintaining public order, will use air bridges to connect regions, will feed the population from its strategic reserves, will combat epidemics and outbreaks of violence in the event of general chaos and at the same time will maintain external security. It is simply society, having lost its ability to govern, that itself is delegating this function to the army. Is this really a military dictatorship? It is a burden, a heavy and horrible burden!

Forsvarsrådets Baklanov hadde stor tro på Forsvarets evne til å styre og viste den samme politikerforakt som generelt preger kuppmakere:

In general, enormous organizational experience has been accumulated in the armed forces and the defense industry, of which society can take advantage[...] The armed forces have demonstrated the ability] to create an entire economy, an entire science, new mines, new cities, new cadres and workers and engineers, to form an infrastructure, and to provide regulations and command control to millions of components: technological, social, and psychological[...] Therefore the defense industry has much greater organizational experience than, say, newly appointed politicians who are incapable even of ensuring garbage collection on the streets of Moscow, cannot feed or clothe the population, or plan a city management strategy.

Rodionov uttalte at hæren, til tross for problemene, fortsatt var folkets "mest populære avkom", og at folkets skepsis til mange maktstrukturer ikke gjaldt hæren.¹⁷⁷

De konservatives gjentatte krav om hans avgang, bekymret ikke Gorbatsjov. Han var snart den eneste som ikke tok trusselen på

alvor. Sjevamadse hadde da i et halvt år gjentatt sine advarsler, og han fikk i starten av juli følge av en annen av Gorbatsjovs nærmeste medarbeidere, Aleksander Jakovlev. Sammen med ledere som Rutskoj, Siljajev, Sjatalin, Volski, Popov og Sobtsjak stiftet de *Bevegelsen for demokratiske reformer* og appellerte til demokratiske krefter generelt, og liberale SUKP-medlemmer spesielt, om å gå sammen for å redde landet fra anarki og diktatur. Seinere i samme måned, 23 juli, kom et nytt brev i *Sovetskaya Rossiya*, denne gang på forsida, med krav om innføring av unntakstilstand og full revers av reformpolitikken. Det var manifestet "Ord til folket" på forsiden av 23. juli. Manifestets ordlyd bar sterke likhetstrekk med den seinere kuppkomiteens kommuniké. Det var undertegnet av bl.a. bakkestyrkenes sjef Varennikov, Sojuz-lederen Blokhin, general Gromov (som i desember 1990 ble utnevnt til viseinnenriksminister og sjef for MVD's militære styrker¹⁷⁸) og de seinere medlemmene i 8-mannskomiteen Starodubtsov og Tizjakov. Varennikov og Gromovs underskrifter indikerte at deres sjefer, Jasov og Pugo, også samtykket. Manifestet var en desperat appell om å reise seg mot myndigheter og makthavere "who do not love the country and who are dooming us to a miserable existence of vegetation in slavery and subjection to our all-powerful neighbors." Uvillige til å skille mellom USSR og Russland konstaterte de at landet var i ferd med å brenne ned til grunnen og at Russlands ryggrad ble brukket i to. USSR's enhet måtte bevares for enhver pris, og alle borgere som virkelig elsket det "Hellige Russland" måtte forenes og drive tilbake dem som var i ferd med å ødelegge fedrelandet. Manifestets forfattere stolte på de militære:

We are convinced that the men of the army and the navy, faithful to their sacred duty, will not allow a fratricidal war or the destruction of the fatherland, that they will step forth as the dependable guarantors of security and as the bulwark of all the healthy forces in society.¹⁷⁹

De konservatives desperasjon var ikke tilfeldig ettersom forhandlingene om en ny unionstraktat nærmet seg slutten. Dessuten hadde den nylig innsatte president Jeltsin tre dager tidligere, des. 20.juli, forbudt all partivirksomhet i alle statlige organer og bedrifter i Russland, et dekret som selvsagt f.o.f. var rettet mot SUKP. Gorbatsjov beklaget Jeltsins dekret, men svarte ikke med noe motdekret og ville avvente avgjørelsen i den sovjetiske komiteen for konstitusjonelle spørsmål.

Grunnen begynte m.a.o. virkelig å brenne under føttene på de konservative, og sett i ettertid var det nå bare et spørsmål om *når* de ville gå til aksjon. De valgte dagen før den nye unionsavtalen skulle undertegnes. Men aksjonene for å forulempe og svekke Gorbatsjov var allerede i full gang. De besto f.o.f. av væpnede aksjoner i de baltiske republikkene. "Timingene" av disse var langt fra tilfeldig: rett før Gorbatsjovs reise til Oslo i forbindelse med Nobel-prisen, midt under Gorbatsjovs anstrengelser for å bli invitert til G7-møtet og oppnå vestlig økonomisk assistanse, på dagen for Bush' ankomst til Moskva 31. juli. Valg av tidspunkt for endelig aksjon må ifølge McMichael ha stått mellom tida umiddelbart før unionsavtalen skulle undertegnes, eller vente på at vinter, kulde og vareknapphet hadde fjernet den siste rest av støtte til reform- og demokratiseringspolitikken.¹⁸⁰ I ettertid vet vi at behovet for å unngå undertegningen av unionsavtalen veide tyngst, men også at kuppemakerne forregnet seg på en rekke punkter.

Som en oppsummering kan vi si at det spesielt fra 1989 oppsto en stadig sterkere militær misnøye med reformpolitikken og etter hvert en meget håndfast opposisjon fra den militære ledelsens side. Dette var bl.a. knyttet til at militærledelsen ble stadig mer overkjørt og til at reformprosessen var i ferd med å komme ut av kontroll. Forsvarsledelsen og de øvrige konservative kreftenes økte press på den politiske ledelsen ga gradvist resultater i løpet

av 1990 og nådde sitt høydepunkt i desember og de første månedene i 1991. Deretter skiftet Gorbatsjov på ny side. På vårparten befant derfor de konservative seg igjen på defensiven før de satte inn en desperat motoffensiv på sommeren og i de skjebnesvangre august-dagene.

Det feilslåtte kuppforsøket

Nasjonale interesser

Den helt åpne utfordringen av reformpolitikken står i sterk kontrast til den enhet og stabilitet som hadde karakterisert det sivil-militære forholdet i Sovjet. Foran brukte vi et skjema over militæres motiver for og muligheter til politisk intervensjon i en analyse av denne stabiliteten. Likedan kan utviklingen fra 1985 analyseres: Reformpolitikken tilsiktete og utilsiktete konsekvenser skapte en rekke *motiver* for å innta en mer aktiv og selvstendig politisk rolle, altså for en politisering av offiserskorpset. Dette var knyttet til at mange aspekter ved de militæres (særlig militærledelsens) egeninteresse og det de anså som grunnleggende nasjonale interesser, ble sterkt skadelidende. Men til tross for at den militære ledelsen var intenst politisert, maktet den ikke å handle politisk effektivt. Her skal vi f.o.f. søke forklaringer i *mulighetene* de hadde for å oversette politiske motiver til effektiv politisk handling.

En rekke forhold ledet til at de nasjonale interesser, slik de militære fortolket dem, ble sterkt skadelidende under reformpolitikken. Sovjets interessesfære ble redusert i.o.m. at man trappet ned og avvirket engasjementet i Den 3. verden og Øst-Europa. Militærmakt var ikke lenger det sentrale utenrikspolitiske virkemidlet. Nedrustningspolitikken var ledd i et forsøk på å skape en alternativ basis for Sovjets internasjonale stilling og hadde militærledelsens støtte så lenge den selv fikk spille en sentral rolle i den praktiske utformingen av denne politikken. Men da den politiske ledelsen i sterkere grad gikk på tvers av forsvarsledelsens ønsker i konkrete nedrustningsutspill, vokste skepsisen. Dette gjaldt f.o.f. reduksjonen av Sovjets konvensjonelle styrker. Styrkereduksjonene og oppløsningen av WP var i ferd med å legge Sovjet åpent for angrep fra de truende krefter vestfra. Gamle fiendebilder og trusselvurderinger ble trukket

sterkere fram igjen, og man mente at nedrustningspolitikken generelt og de ensidige sovjetiske tiltakene spesielt, var ufor-
svarlig gitt Vestens fortsatte aggressive hensikter.

Mens partiet tradisjonelt hadde inntatt en meget forsvarsvennlig stilling og sterkt oppmuntret militære verdier i samfunnet generelt, rådet det nå en forsvarskritisk stemning. Dette ble naturlig nok vurdert som skadelig for forsvarsevnen. Den militære ledelsen plasserte ansvaret for den anti-militaristiske stemningen hos den politiske ledelsen som hadde satt igang glasnost, nasjonalitets- og demokratiseringspolitikken.

På hjemmefronten smuldret også den nasjonale enhet opp, statens territoriale integritet var sterkt truet. Den indre politiske ro og stabilitet ble raskt underminert av reformpolitikken og vek plassen for uro og ustabilitet. Reformpolitikken brøt selvfølgelig også med preferansene om sterk sentralisering av politisk makt og en enhetlig statsledelse. Bruken av militære styrker for å slå ned indre protest og uro, noe Forsvaret stort sett hadde vært forskånet for tidligere, eksponerte de militære sterkere overfor oppløsningstendensene og styrket ønsket om å snu utviklingen mot sterkere sentral kontroll. I de konservatives øyne var unionsavtalen ensbetydende med å godta selve sovjetstatens oppløsning.

Forsvaret ble selv rammet av oppløsningstendensene i form av etniske rivninger, deserteringer og unngåelse av verneplikt. Den sentrale militære kontroll var m.a.o. under sterkt press og dermed også Forsvaret som institusjon, siden et av de fremste kjennetegnene ved Forsvaret er effektive kommandolinjer fra topp til bunn. Et forsvar i oppløsning var i forsvarsledelsens øyne selvfølgelig en av de alvorligste truslene mot den nasjonale sikkerhet. Paradokset var, som vi straks skal komme tilbake til, at dette motiverte politisk intervensjon, men samtidig svekket militærledelsens evne til effektiv politisk handling.

De økonomiske reformene, og i enda større grad de *planlagte* økonomiske reformene, siktet mot å avskaffe kommando-økonomiens beslutningsstrukturer og ville dermed svekke mulighetene for en rask overgang til krigsøkonomi. Selv om de økonomiske reformene hadde dette siktemålet, var de også rettet inn mot en økonomisk modernisering som også Forsvaret hadde interesse av. Når reformene heller ikke så ut til lykkes med dette og Sovjetøkonomiens krise forsterket seg med økt indre misnøye og uro som resultat, var det enda mindre grunn til å støtte reformene.

I og med at man strøk paragraf 6 i grunnloven, startet prosessen med å avvikle statens offisielle ideologi. Da man et halvt år seinere fjernet SUKP's formelle kontroll over PHD, tok man et skritt videre i denne retningen. Grunnlaget for den sterke enheten mellom politisk og militær ledelse var m.a.o. i ferd med å forsvinne, en enhet man hadde ansett for å være et av Sovjets store fortrinn i tryggingen av den nasjonale sikkerhet.

Militæres egeninteresse

En rekke aspekter ved de militæres egeninteresse ble også utfordret av reformpolitikken og bidro til politiseringen av offiserskorpset. Flere av forholdene som angikk de "nasjonale interesser", berørte i høy grad også de militæres egeninteresser. Den nye utenrikspolitiske tenkningen og nedrustningspolitikken henviste forsvarsledelsen til en mer perifer politisk rolle enn tidligere. Den nye *sivile* sikkerhetspolitiske ekspertisen fratok også forsvarsledelsen dens nesten eksklusive kontroll over rådgivning og politikkformulering. Militæres profesjonelle autonomi ble m.a.o. sterkt svekket. Glasnostpolitikken bidro i aller høyeste grad til det samme. Kravene om mindre militært hemmelighold førte til at Forsvaret nå måtte forsvare seg aktivt mot en pågående og kritisk innstilling i opinion og i media.

Mens militærledelsen tidligere hadde hatt stor kontroll over den militærpolitiske dagsorden, var dens kontroll over denne nå alvorlig svekket. Tida med heltedyrkelse og fritak for kritisk innsyn utenfra var forbi, og offiserskorpsets prestisje var sterkt fallende. Offiserer ble utsatt for fysiske angrep fra sivile, og militære ledere ble motarbeidet av lokale myndigheter.

Tendensene til indre oppløsning i det sovjetiske forsvaret var selvsagt også sterkt truende for Forsvarets overlevelse som institusjon, noe offiserene naturlig nok sidestilte med den nasjonale interesse. Selv om personell- og disiplinproblemer, og deriblant *dedovshchina*, langt fra var noe nytt fenomen, var det mange tegn på at problemene ble forsterket med reformpolitikken. Ansvar for de økende etniske motsetningene i Forsvaret ble i stor grad tilskrevet nasjonalitetspolitikken.

Også før 1985 eksisterte det militær misnøye med den politiske ledelsens budsjettprioriteringer. Men dette var som nevnt misnøye knyttet til *lavere vekst*, ikke nedskjæringer. Med alle forbehold om usikkerheten forbundet med størrelsen på sovjetiske militærutgifter, synes det likevel klart at situasjonen var en helt annen ved utgangen av 1980-tallet. Det ble da foretatt direkte kutt i forsvarsutgiftene. Den politiske ledelsen sa rett ut på at forsvarsbyrden var en av hovedårsakene til krisen som sovjetisk økonomi befant seg i. Forsvaret ble i egne øyne gjort til sydebukk for de økonomiske tingenes begredelige tilstand av den politiske ledelsen selv. På forsommeren 1991 var det åpenbart at hvis det sto til den politiske ledelsen, lå de kraftigste omprioriteringene framover snarere enn bakover i tid. Planene om markedsreform ville ha effekt som nedskjæring og ville komme på toppen av direkte budsjettmessige omprioriteringer. Siden underprisingen ble antatt å være ekstra stor i forsvarssektoren ville markedsreformene ramme denne sektoren hardest.

Budsjettkutt og konvensjonelle styrkereduksjoner skapte selvfølgelig også stor usikkerhet innenfor offiserskorpset m.h.t. de framtidige jobbutsiktene. Denne usikkerheten ble ikke mindre av at utsiktene til alternativt sivilt arbeid falt i takt med den sivile økonomiens voksende problemer.

Tilbaketrekkingen av sovjetiske styrker fra Mongolia og Øst-Europa førte til at det oppsto en akutt mangel på boliger for offisersfamilier. Lokale myndigheters manglende samarbeidsvilje forsterket problemet. Dette i seg selv sto i sterk kontrast til tidligere års særbehandling av offiserskorpset. Det foreligger lite systematiske data om offiserskorpsets materielle levekår i engelskspråklig sekundærlitteratur om sivil-militære relasjoner i Sovjet. Likevel synes det som om deres tidligere privilegerte situasjon (*vis-a-vis* andre grupper i Sovjet) ble underminert. Stadig flere yngre offiserer søkte seg vekk fra Forsvaret til mer attraktive betingelser i sivilt virke.

Den viktigste effekten av dette var ikke som en skulle vente: at offiserer på midlere og lavere nivå rettet sin misnøye mot den politiske ledelsen. Disse offiserene rettet tvert imot kritikken mot sine militære ledere som de anklaget for å være likegyldige når det gjaldt å forsvare lavere offiserers interesser.¹⁸¹ Ettersom forholdene forverret seg, innså også forsvarsledelsen og den politiske ledelsen at situasjonen for lavere/ midlere offiserer måtte forbedres for å sikre enhet og disiplin nedover i rekkene. Den politiske ledelsen skulle imidlertid også redusere militærutgiftene og opererte under strenge budsjettmessige begrensninger. I denne situasjonen er det ikke unaturlig at manglende evne til å gjøre noe med offiserenes dårlige levekår bidro til å styrke de militære *ledernes* misnøye med Gorbatsjov og reformene.

En lang rekke motiver for militær deltakelse i forsøket på statskupp forelå i store deler av den militære ledelsen. Enheten mellom den sittende politiske ledelsen og militær ledelse var

brutt. Årsakene bunnet i reformpolitikken: Denne utfordret omtrent samtlige faktorer som tidligere hadde skapt sivil-militær stabilitet. Vi kan dermed ta fatt på spørsmålet om hvorfor forsøket på politisk intervensjon i form av et kupp ikke lyktes. Hvis den militærledelsen hadde en rekke motiver for å gå sammen med andre krefter som ville reversere utviklingen i august 1991, hvilke andre forutsetninger for vellykket kupp forelå da ikke?

Legitimitetsvurdering

En viktig forutsetning for at militære innblandinger i politikk skal bli vellykket er at det eksisterer enhet innad i offiserskorpset om behovet for og ønskeligheten av militær inngripen. Det trengs ikke full enighet, men antallet aktive motstandere innen offiserskorpset må ikke være for stort. Videre forutsetter det effektive kommandolinjer slik at kuppmakere på toppen får iverksatt sine ordrer selv om de underordnede er mer nøytralt innstilte. Den mest umiddelbare grunnen til at kuppforsøket ikke lyktes, var den passivitet, handlingslammelse eller nølen som preget store deler av statens tvangsmaktapparat. Dertil kommer den aktive motstanden fra de sentrale militære enheter i Moskva og enkeltstående ledere i Forsvaret, MVD og KGB. Kuppmakernes *aktive støtte* i de væpnede styrker var rett og slett utilstrekkelig.¹⁸² Hva skyldtes denne passiviteten og nølingen?

Blandt den militære ledelsen var det bare flyvåpenets øverstkommanderende Sjaposjnikov som helt fra starten gikk mot kuppet. Resten støttet aktivt kuppet eller ventet for å se hvor stor støtte kuppet hadde. På militærdistrikt- (MD) og flåte-nivå inntok de fleste sjefene en nøytral posisjon. Bare 3 MD-sjefer og 2 flåtesjefer ble fjernet umiddelbart etter kuppet. Leppingwell konkluderer med at for *offiserskorpset som helhet* var både aktive kupptilhengere og aktive kuppmotstandere i mindretall.

Han hevder at flertallet sannsynligvis besto av offiserer som var villige til å godta kuppet uten å støtte det aktivt.¹⁸³

Mye taler for at vente-og-se-holdningen, eller i det minste holdningen som gikk ut på å unnlate å handle før man var tvunget til det, omfattet så mange militære sjefer at det oppsto en strategisk valgsituasjon hvor logikken gikk i kuppmakernes disfavør: Alle ventet på alle. Gjerdesitterne handlet utifra målet om å alliere seg med seierherren, uansett hvem det skulle bli. Men det var nødvendig med noe tid for at seierherren skulle kunne avtegne seg. Og før den hadde avtegnet seg ville ikke gjerdesitterne forplikte seg. Kuppmakerne trengte resultater som kunne få gjerdesitterne til å velge deres side. Men siden gjerdesitterne var såpass mange, svekket det kuppmakernes evne til å oppnå resultater. Og når resultatene var mangelfulle fikk kuppmotstanderne initiativet, noe som naturligvis svekket kuppmakernes muligheter til å oppnå overbevisende resultater. (Kuppmakerne oppnådde m.a.o. ikke det kritiske flertall som var nødvendig for at gjerdesitterne skulle bli aktive støttespillere. Mer om dette nedenfor.)

Det fortonte seg rimelig å anta at de to mulige utfallene hadde like vinnnersjanser i tida før kuppforsøket. Styrkeforholdet mellom reformtilhengerne og de konservative hadde skiftet flere ganger de siste månedene. Det er vanskeligere å vurdere hvordan offiserene rangerte de to utfallene: Utifra utviklingen de siste 2-3-åra er det rimelig å anta at hvis de fritt fikk velge mellom fortsatte reformer eller reversering, ville flertallet av offiserer velge reversering. Men i den gitte situasjonen var "reversalternativet" forbundet med en ekstra kostnad: kostnadene med å gå til et så drastisk skritt som å avsette den sittende presidenten og risikere å måtte slå ned folkelig motstand. I kupp-situasjonen ville deres valg i alle tilfeller bli avgjørende for deres karrierer som yrkesmilitære. Konsekvensene for en offisers

framtidige karriere av å aktivt velge taperens side, uansett hvem det måtte bli, måtte antas å bli svært negative.¹⁸⁴

Det kuppmakerne feilberegnet og som gjerdesitterne ventet på å se omfanget av, var motstanden mot kuppet i befolkningen, i de militære styrker selv samt i de øvrige sikkerhetsstyrkene. Denne motstanden var en funksjon av de sittende myndigheters legitimitet. Leppingwell konkluderer med at kuppmakerne korrekt hadde vurdert de sittende Sovjetledelsens fallende popularitet og partiets og den gamle sovjetordenens legitimitet, men de overså eller undervurderte hvor langt prosessen med overføring av legitimitet til nye demokratiske prosedyrer og institusjoner var kommet. De undervurderte stillingen til de demokratiserte politiske institusjonene sentralt og på republikknivå og oppslutningen om verdien av konstitusjonell kontinuitet.¹⁸⁵ Mens lederskifte i Sovjet tidligere ikke hadde vært omfattet av konstitusjonelle regler og følgelig ble avgjort ved rein maktkamp i partiet, forelå det nå slike spilleregler: Sovets øverste leder skulle velges av Det øverste sovjet. De undervurderte legitimiteten til de direkte valgte øverste sovjetere og/eller presidenter på republikknivå og konsekvensene av å fjerne dem eller sette dem til side, spesielt Jeltsin som også satt i det politiske sentrum. Problemene hadde m.a.o. ikke forsvunnet om de hadde klart å arrestere Jeltsin før han fikk anledning til å barrikadere seg i det russiske parlamentet, selv om det på kort sikt antakeligvis hadde blitt lettere. Jeltsins stilling var blitt spesielt sterk etter det direkte valget på russisk president. Det Gorbatsjov manglet av legitimitet ble kompensert av Jeltsin. Det å styrte Jeltsin ble ansett for å være illegitimt både av tilstrekkelig mange i viktige politiske sentra som Moskva og Leningrad og i de militæres rekker selv. Selv om Jeltsin ikke var kandidaten som sto sterkest blant offiserene (Rysjkov var kandidaten som hadde størst oppslutning i offiserskorpset ved presidentvalget i Russland), hadde han en ikke ubetydelig støtte også her.¹⁸⁶ Men særlig blant de vernepliktige sto Jeltsin sterkt.¹⁸⁷

Det å rette et kupp mot Jeltsin ville innebære at man gikk helt på tvers av viljen til befolkningen, særlig i Moskva, og at man utfordret mange vernepliktiges lojalitet til Jeltsin.

Usikkerheten om evnen til å gjennomføre et kupp var altså stor. Dette økte antakelig antallet gjerdesittere og svekket kuppmakeres handlingsevne tilsvarende. I Sovjet var denne usikkerheten ekstra stor fordi kuppmakerne ikke tidligere hadde erfaring med militærstøttede inngrep i den politiske arvefølgen med åpen bruk av våpenmakt. Nordlinger peker på at usikkerheten om egen evne til å gjennomføre et vellykket kupp ofte fungerer avskrekkende for "første-gangs-innblandinger". Etter én vellykket intervensjon, er usikkerheten mindre og dermed mindre avskrekkende. Det er en medvirkende årsak til at man i land som har opplevd én militær intervensjon i det politiske systemet, ofte opplever flere intervensjoner.¹⁸⁸

Det kan hevdes at ulike legitimitetsvurderinger innen offiserskorpset er av mindre betydning så lenge *militærledelsen* vurderte forholdene som gunstige for kupp og den samtidig hadde effektiv kontroll over de ulike ledd i militærorganisasjonen. Her kommer vi inn på den andre viktige årsaken til at kuppet ble med forsøket: Militærledelsen sto i spissen for væpnede styrker som manglet et sentralt kjennetegn ved en effektiv militær organisasjon: enhetlighet.

Militær splittelse

Splittelsen blant offiserene gikk f.o.f. langs et generasjonsskille som naturlig nok i stor grad overlappet med et skille mellom høyere og midlere/lavere offiserer. Nasjonale/etniske skillelinjer gjorde seg ikke så sterkt gjeldende på officersnivå siden officerskorpset var sterkt slavisk (f.o.f. russisk) dominert. Men på mannskapsnivå (menige) var det, som vi har sett, alvorlige splittelser etter nasjonale linjer.

Generasjonssplittelsen i officerskorpset skyldtes ifølge Meyer hovedsaklig to forhold: spørsmålet om junioroffiserenes arbeidsvilkår og levekår og spørsmålet om militærreform.

Lønningene for lavere og midlere offiserer lå så lavt at de falt godt under den offisielle fattigdomsgrensen. De privilegiene som tidligere hadde kompensert for lavere lønninger, hadde raskt forvitret. I tillegg ble denne officersgruppa hardest rammet sosialt av tilbaketrekkingen fra Øst-Europa. Bare som følge av 1988-vedtaket om tilbaketrekking av styrker fra Øst-Europa, sto 200.000 offiserer (og deres familier) uten skikkelig boligtilbud og ble i mange tilfeller henvist til å bo i telt i militærleire. Alternative jobbmuligheter var få, og pensjonsrettighetene var naturlig nok begrenset. Det som forårsaket splittelse var at militærledelsen ofret meget begrenset oppmerksomhet på disse offiserenes problemer før de havnet høyt på den nasjonale politiske dagsorden i 1990. I tider med lavere budsjettammer var lederne mer opptatt av å redde påkostede våpenprogrammer. De yngre offiserene reagerte meget negativt på sine overordnede holdning til deres problemer.¹⁸⁹ I tillegg reagerte de mot generalers praksis med å gi stillinger og privilegier til sine klienter. Dette hemmet deres egne forfremmelsesmuligheter.¹⁹⁰

Vi har sett at høyere offiserer, med enkelte unntak, var motstandere av omfattende militærreform. Meyer hevder at et overveldende flertall av offiserene på lavere nivå var tilhengere av overgang til en helprofesjonell hær hvor styrkene skulle være mindre, men bedre, og godt betalte, motiverte og trent. Siden lavere offiserer daglig var i nærkontakt med de problemene som Forsvaret slet med innad, var det ikke unaturlig at de så dette som løsningen. Den øverste ledelsen derimot var eldre og sterkere knyttet til tradisjonell tenkning som la større vekt på kvantitet. Dessuten var ledelsens makt og prestisje bl.a. en funksjon av Forsvarets størrelse.

Et tredje forhold, spørsmålet om større ansvar for republikkene i militærpolitiske spørsmål, hadde en mer uklar effekt på splittelsen mellom ledelsen og offiserer på lavere nivå. På den ene siden hadde mange yngre offiserer sympati med kravet om større arbeidsdeling mellom sentrum og republikkene. Mange lavere offiserer sto i en lite ønskverdig situasjon hvor de skulle kommandere menige med sviktende lojalitet. På den annen side ble deres arbeidsforhold og levekår forverret av republikkmyndighetenes disposisjoner, noe som trakk i retning av sterk sentralisering. Om offiserer på lavere og mellomnivå sto i klemme mellom to motstridende hensyn, var det liten tvil om hvor flertallet av de menige sto: her var følelsen av institusjonell tilhørighet med Sovjetforsvaret brutt ned.¹⁹¹ Republikkenes bestrebelser for økt kontroll i militære spørsmål hadde derfor sterk støtte på lavere mannskapsnivå.

Leppingwell trekker fram et annet forhold som splittet ledelsen fra yngre offiserer: ulik holdning til de politiske organene i Forsvaret. Han bygger her på en syntese av de to ulike syn vi har vært inne på tidligere angående karakteren av forholdet mellom militære og politiske offiserer. Militære ledere anså PHD som et nyttig instrument for å styrke moralen, integrere soldater fra ulike nasjonaliteter og for å sikre politisk pålitelige

soldater. Dette var en form for passiv politisering hvor "rituell støtte" til SUKP var viktigere enn "dyp tro". Yngre offiserer derimot, opplevde stadig at deres timeplaner for militære aktiviteter ble forstyrret av PHD-offiserenes avbrytelser.¹⁹² På toppen av dette kom det forhold at mannskapsreduksjonene særlig rammet yngre *militære* offiserer, mens de politiske offiserene ble skjermet i mye sterkere grad.¹⁹³ Dette bidro naturligvis til å splitte lavere/midlere offiserer både fra ledelsen og fra de politiske offiserene. Militærledelsen ble dessuten ved iverksettelsen av personellreduksjonen beskyldt for å "kvitte seg med" uttalte reformvennlige lavere offiserer.

Meyer hevder splittelsene ble forsterket av andre forhold som vi har berørt tidligere: Glasnost tillot ulike oppfatninger innen Forsvaret om politiske og yrkesmessige spørsmål å komme tilsyne. De halv-demokratiske lovgivende forsamlingene ga de yngre offiserene som ble valgt, en uavhengig maktbase til å føre en politisk kamp mot sin egen ledelse. Partiets sterkt fallende innflytelse i sovjetisk politikk gjorde det til et lite fristende forum for lavere/midlere offiserer med politiske ambisjoner. I stedet søkte de mot andre krefter. Opphevelsen av partiets maktmonopol innebar at der det tidligere bare hadde vært én kanal for offiserers politiske deltakelse, sto det nå mange kanaler åpne. Høyere offiserer derimot fikk sterkere innflytelse og ble mer synlige i det konservativt dominerte kommunistpartiet, men det skjedde i takt med svekkelsen av partiets innflytelse i sovjetisk politikk: de fikk større tyngde i partiet nettopp fordi *partiet* fikk mindre tyngde.¹⁹⁴

Situasjonen var altså den at offiserskorpset var politisert, men offiserene var trukket i forskjellige retninger. De var politisk mobiliserte, men denne mobiliseringen førte dem ikke sammen i en mer enhetlig politisk fraksjon. I tillegg rådde de over et mannskap hvor splittelsene gjenspeilet splittelsene i samfunnet forøvrig.

Den manglende aktive militære støtte til kuppet var umiddelbart forbløffende: Det man trodde var en kommunistisk monolitt hvis institusjonelle egeninteresser ville tjenes av kuppmakernes løfte om å gjeninnføre sterk sentral kontroll og kommunistisk styre, fungerte ikke som kuppmakernes effektive håndlanger. Marx-ismens-leninismens fremste våpendragere hadde oversett det Meyer konkluderer med var en av marxistisk-leninistisk teoris holdbare påstander: Det militære apparat i et land reflekterer nødvendigvis de innebygde motsetningene og konfliktene i det samfunn det representerer.¹⁹⁵ Dette betyr selvfølgelig ikke at vi kan generalisere med at militære intervensjoner vil mislykkes i splittede samfunn fordi de militære styrker selv er splittet. Et splittet offiserskorp er m.a.o. ikke noen tilstrekkelig betingelse for at et militærkupp eller militærstøttet kupp mislykkes. De øvrige omstendighetene i Sovjet bidro også til at kuppforsøket endte med fiasko. Den viktigste tilleggsforklaringen var kupp- makernes feilvurdering av legitimiteten til de politiske institu- sjonene både sentralt og på republikknivå, en legitimitet som ikke var solid i befolkningen som helhet betraktet, men som var tilstrekkelig stor blant viktige befolkningsgrupper, særlig i Moskva og i flere av de ikke-russiske republikkene. Mye blod ville flyte hvis kuppledelsen skulle trumfe igjennom sin vilje. Det ville under de rådende omstendigheter i Sovjet også medføre stor usikkerhet for Forsvaret som institusjon. Vi er m.a.o. tilbake der vi var: Uansett hvilket av de to alternativene de militære valgte, risikerte de institusjonell katastrofe. Valgte de å stille seg lojale overfor de politiske myndigheter og fortsatt reformprosess risikerte man at Sovjetstaten gikk i oppløsning, med de følger det ville få for Forsvaret. Valgte man å aktivt støtte kuppet ved å slå ned motstand, risikerte man at spenningene både i de væpnede styrker og i samfunnet forøvrig ville bli aktivert for fullt. Da ville Forsvaret måtte ta opp det Nordlinger kaller "profesjonelt nedverdiggende politi-oppgaver":

Soldiers thus rarely overthrow legitimate governments because they do not want to bring on, or deal with, the disorderly and violent behavioral expressions of popular censure.¹⁹⁶

I situasjonen Sovjet befant seg i, løp man ikke bare risikoen for å måtte utføre politi-oppgaver, men også for regulær borgerkrig, m.a.o. at de ikke bare måtte rette våpnene mot sine sivile landsmenn, men også sine uniformerte kolleger. Det ville virkelig innebære usikkerhet for Forsvarets framtid. De som var for å reversere reformene, men avventende i.f.t. kupp, var jo *bevisst* splittelsen i de militære rekker. Dette faller godt sammen med hva Nordlinger peker på:

[...] in most officer corps there is a larger or smaller group that adheres to the civilian ethic - the normative-legalistic belief in the principle of civilian supremacy. [...] soldiers are decidedly reluctant to overthrow legitimate governments because such attempts are not only sure to fracture military cohesiveness, they are also likely to fail.¹⁹⁷

Med den usikkerheten som knyttet seg til det politiske styrkeforhold, til motstanden et kupp ville møte i samfunnet og fra konstitusjonelt lojale offiserer samt til kontrollen over eget mannskap, kan det derfor ses som rasjonelt å innta en vente-og-se-holdning. Men som nevnt foran: Logikken i denne situasjonen ledet til de aktive kuppmotstandernes seier.

I land hvor det relative maktforholdet mellom sivile myndigheter og landets væpnede styrker er sterkt asymmetrisk i de militæres favør og hvor viljen til å beskytte offiserskolleger som har forbrutt seg mot konstitusjon eller lover, er sterk, kan kostnadene med å delta i et mislykket kuppforsøk være små. Dette var en urealistisk antakelse i Sovjet hvor avskjedigelse av ledende offiserer som var falt i unåde hos ledelsen, slett ikke var

uvanlig. Det kan ha vært vanskelig å vurdere nytten ved å delta vs. se på et vellykket kupp, men en sovjetisk offiser ville ha adskillig mindre problemer med å vurdere kostnadene med å delta i et mislykket kupp: De ville bli store. I den foreliggende situasjon med stor usikkerhet om styrkeforholdet mellom reformkreftene og de konservative, vil det ha trukket i retning av å sitte på gjerdet.

Det kan også hevdes at kuppmakerne faktisk på forhånd hadde oppmuntret en slik vente-og-se-holdning i.o.m. at de i manifestet som ble trykket 23. juli advarte mot faren for borgerkrig og uttrykte tillit til at de militære ikke ville tillate at den brøt ut. De kan m.a.o. da ha undergravd sine egne muligheter for å lykkes ved å øke offiserenes bevissthet/forventninger om kostnadene slik at gevinsten ved å delta selv i et vellykket kupp (som ville møte sterk motstand) ville synes tvilsom. Et annet forhold som kan ha bidratt til kuppmakeres lite besluttsomme atferd og mange offiserers nøling i.f.t. å velge side var at den foreliggende unionsavtalen reduserte noe av frykten for at Sovjetforsvaret ville gå i oppløsning. Avtalen ville riktignok innebære større ansvarsfordeling mellom sentrum og republikkene i militære spørsmål, men den ville ikke innebære regelrett oppdeling av de væpnede styrker.¹⁹⁸

Den passivitet og nølen som viste seg på alle nivåer (og i MVD, KGB) og som gjorde at kuppmakerne raskt mistet initiativet, kan også ha vært resultat av det dårlige selvbildet de militære hadde. Mange offiserskorps blir disponert for å gripe inn når de føler de ikke blir tilstrekkelig anerkjent av sivile makthavere.¹⁹⁹ I Sovjet gjorde den sviktende anerkjennelsen av de militære seg også gjeldende i store deler av befolkningen. Å støtte et kupp som betydelige deler av sivilbefolkningen motsatte seg, ville bidra til alt annet enn å lege tillitskrisen.

Det mislykkede kuppet var klimaks på den politiseringsprosessen som Sovjets væpnede styrker hadde gjennomgått i siden reformledelsen tok over i partiet i 1985. Kuppforsøke ledet til forårsaket det stikk motsatte av av kuppmakerne siktet mot: Sovjetunionen gikk raskt i full oppløsning og partiets dager ved makten var talte. Vi kan nå vurdere hvor fruktbare de ulike perspektivene på forholdet mellom politiske og militære myndigheter er hvis vi ser på de ulike epokene under ett.

Konklusjon

I kapittel 2 presenterte vi to ulike hovedperspektiver på forholdet mellom sivile og militære myndigheter i Sovjet. Et perspektiv la hovedvekten på den gjensidige avhengigheten og symbiosen mellom parti og forsvar. Den langvarige sivil-militære stabiliteten bygget på det interessefellesskapet begge parter hadde i den eksisterende, sterkt sentraliserte orden. Det andre hovedperspektivet så derimot en grunnleggende interessekonflikt mellom partiet og offiserene. Partiet fryktet militær bonapartisme og søkte å forebygge dette ved et sterkt utbygd politisk kontrollapparat i Forsvaret. Dette medførte imidlertid en ny institusjonell konflikt som bare lot seg løse ved at partiet førte en utenrikspolitikk med utstrakt bruk av militære virkemidler og ved at ledende offiserer ble tatt opp som medlemmer i viktige politiske styringsorganer. Dette perspektivet spådde et gradvist mer spent forhold mellom parti og offiserer i takt med at den militære profesjon ble mer krevende som følge av den teknologiske utviklingen. Offiserene ville i det lange løp ikke finne seg i partiets omfattende innblanding i Forsvarets indre liv siden dette svekket den militære effektivitet. Også toppoffiserene ville sette sin lojalitet til Forsvaret foran sin lojalitet til partiet.

Problemet med det første perspektivet er at det ikke åpnet for at en *dyp* konflikt kunne oppstå mellom parti og forsvar. Det andre perspektivet åpnet for konflikt og endring, men konflikten fikk, i alle fall i første omgang, en ganske annen karakter enn teorien forutsatte. Da konflikt bygget seg opp under Gorbatsjov-styret, var den militære ledelsen blant de fremste forsvarere av den gamle orden og av partiorganene i Forsvaret. Dessuten var det under Bresjnev-epoken vanskelig å se noen tendens mot en dypere institusjonell konflikt mellom parti og forsvar slik man skulle forvente utifra "konfliktperspektivet".

Det dominerende synet om at parti og forsvar var i samme politiske båt og hadde like sterke interesser i at Sovjet-ordenen overlevde, maktet altså ikke å forutse den voksende konflikten mellom den reformorienterte partiledelsen og den konservativt dominerte forsvarsledelsen under Gorbatsjov.

I dette perspektivet ble det gitt lite rom for Forsvaret som *selvstendig* politisk aktør. Offiserene ville ikke engasjere seg som en enhetlig aktør mot partiledelsen, men ta del på ulike sider i kampen om kontrollen over partiet. Således kan dette perspektivet sies å ha forutsett offiserskorpsets manglende evne til å framstå som en relativt enhetlig, selvstendig aktør før og under kuppforsøket. Her drøftet man imidlertid ikke en situasjon hvor selve regimet og/eller statens territorielle enhet var truet, men f.o.f. en arvefølgestrid innen partiet. Med utgangspunkt i dette perspektivets vektlegging av hvor sterkt forsvarsledelsens interesser var knyttet til den sentraliserte sovjetordenens fortsatte eksistens, skulle man forvente et mer resolutt og enhetlig svar fra offiserenes side når selve ordenen var i fare. Utifra dette perspektivet kan vi forstå de militære ledernes rolle i kuppforsøket, men de enkeltstående militære ledernes aktive motstand og det store antall nølere forblir uforklart. Tesen om hvor lett et militærkupp ville kunne gjennomføres i Sovjet slo heller ikke til.

Hvis kriterier for gode teorier er at de i tillegg til å forklare en *tilstand* også skal forklare når (under hvilke betingelser) *endring* vil oppstå og i hvilken retning endringen vil gå i, må de to hovedperspektivene sies å lide av alvorlige svakheter. Foran har vi imidlertid også gjort bruk av et tredje skjema for å analysere de militæres politiske atferd, et skjema som ser på når *motiver* for militær politisk handling oppstår og hvilke *muligheter* de militære har til å oversette motiver til praktisk politisk handling. Alt i alt ser dette ut til å være av størst nytte for både å forstå den langvarige sivil-militære stabiliteten i Sovjet, den voksende

konflikten mellom sivil og militære ledelse under Gorbatsjov, kuppforsøket og hvorfor det mislyktes.

Den langvarige stabiliteten mellom partiet og Forsvaret kan dermed sies å ha vært betinget av at partiledelsen i det alt vesentlige ivaretok det forsvarsledelsen anså som landets og Forsvarets grunnleggende interesser. Det forelå dermed meget begrensede motiver for de militære å gripe inn mot partiet. Partiets stilling var også såpass sterk at mulighetene til militær politisk intervensjon var begrenset til å være en alliert for ulike rivaler ved politiske lederskifter.

Denne tilnærmingen styrkes ved en analyse av utviklingen etter Gorbatsjovs maktovertakelse i 1985. Da utfordres de militæres interesser av reformpolitikken på punkt etter punkt. Både nasjonale interesser slik de ble definert av militærledelsen, og deres snevrere institusjonelle egeninteresse led som følge av den nye politikken med glasnost, perestroika og demokratisering. Reformpolitikken brøt i korthet med det som tidligere hadde skapt sivil-militær stabilitet. Følgen ble en voksende konflikt mellom reformledelsen og forsvarsledelsen. Demokratiseringen åpnet opp for offiserenes mer aktive deltakelse i den politiske dragkampen. Reformpolitikken skapte m.a.o. en hel rekke militære motiver for politisk inngripen for å reversere reformene. Offiserene fikk også delta på lik fot med andre i mer pluralistiske politiske forsamlinger enn tidligere, men da som enkeltindivider og ikke som institusjon.

Det kan dermed se ut som at den tidligere sivil-militære stabiliteten var mindre avhengig av PHD's antatte politiske kontrollfunksjon enn av partiets velvilje overfor Forsvaret generelt. PHD var for det første konservativt dominert, d.v.s. i meget begrenset forstand et instrument for den reformorienterte partiledelsen. Og selv for de konservative kreftene hadde PHD begrenset effektivitet når det gjaldt å mobilisere offiserene til

aktiv motstand mot reformpolitikken. PHD-ledelsen maktet ikke å forhindre at selv politiske offiserer på både høyere og lavere nivåer åpent knyttet sterke bånd til reformkreftene. Generasjonsplittelsen blant de militære offiserene og de enkelte meget aktive reformorienterte politiske offiserene illustrerer også at konfliktene kunne gå på tvers av institusjonsgrensene snarere enn langs dem.

Motivene bak de militæres deltakelse i kuppforsøket i 1991 var i hovedtrekk de samme som hadde motivert politiseringen av offiserskorpset årene forut. I forrige kapittel argumenterte vi for at kuppforsøkets fiasko f.o.f. skyldtes de begrensede mulighetene forsvarsledelsen hadde til å styrte den politiske ledelsen, selv om faktorer som dårlig planlegging av kuppet og "uheldig" sammensetning av unntakstilstandens 8-manns-komité også spilte inn. De begrensede mulighetene var f.o.f. en følge av de politiske institusjonenes legitimitet i viktige deler av befolkningen. Institusjonenes legitimitet ble styrket av demokratiseringen av institusjonene og desentraliseringen av politisk makt til republikkene. Kuppet overså det faktum at selv om partiets legitimitet var alvorlig svekket og følgelig ville være en mindre barriere mot et kupp enn tidligere, hadde det foregått en forskyvning av legitimitet til demokratiserte politiske institusjoner sentralt og lokalt.

I tillegg var Forsvaret selv splittet og demoralisert som en følge av utviklingen under Gorbatsjov-epoken. Forsvarsledelsen manglet effektiv kontroll over sin egen organisasjon, og ordre ble enten aktivt sabotert eller ikke satt ut i livet umiddelbart. Kuppfiaskoens mest umiddelbare årsak var nøling og passivitet blant offiserer på lavere nivåer, noe som undergravde kuppledelsens muligheter for å lykkes. Flertallet av offiserene hadde sannsynligvis mest å tjene på at reformpolitikken ble reversert, men de var bevisst faren for at et kupp som møtte motstand ville kunne lede landet ut i borgerkrig. En borgerkrig ville naturligvis

medføre stor usikkerhet for offiserene selv og for Forsvaret som institusjon. Ergo var det sikrest å avvete situasjonen. En utstrakt vente-og-se-holdning tjente ikke kuppledelsens interesser.

De militæres framtidige politiske rolle

15 år etter at Kolkowicz ga ut sitt mye omtalte og diskuterte hovedverk i 1967, kom han med en artikkel som gikk mer upåaktet hen. Han modifiserte synet på det innebygde, latente konfliktforholdet mellom SUKP og Forsvaret. Systemet hadde stagnert og var truet av kollaps. Samtidig var partiet ute av stand til å ta de nødvendige valg og risikable beslutninger som et revitalisert system fordret. Kollaps var både mulig og sannsynlig, men Forsvaret ville i en slik situasjon gripe inn for å beskytte staten og samfunnet og gjenopprette orden og stabilitet. Det mest sannsynlige "post-hegemoniske intervensjons-scenario" ville være en koalisjon av parti og forsvar, men med Forsvaret som seniorpartner i forsøket på å revitalisere samfunnet. Det ideologiske mobiliseringsgrunnlaget ville være en syntese av nasjonalisme, kommunisme og militarisme. Den kommunistiske komponenten ville beholdes fordi den var det eneste formelle og grunnleggende settet av ideer og normer som forelå og som flere generasjoner hadde internalisert.²⁰⁰

Kollapsscenariet slo til, hans spådom om militær intervensjon likeså, men ikke utfallet. Det gjenstår fortsatt å se karakteren av det "post-hegemoniske" system, hvilket grunnlag forholdet mellom sivile og militære myndigheter vil baseres på og hvilken politisk rolle de militære vil spille. "Symbioseperspektivet" vil hevde at forholdet mellom sivile og militære i tsar-Russland bygde på en sterk sammenvevning av sivil og militær elite. Revolusjonen i 1917 endret ikke på dette. Sannsynligheten er

dermed stor for at det også i framtida vil foreligge en sterk integrasjon mellom statens politiske og militære ledelse.

En beslektet oppfatning er at både tsar-Russland og Sovjetunionen baserte sin internasjonale maktposisjon på militærmakt, men hvor denne militarismen var ledet av *sivile*. Denne militarismen bunnet i at både Russland og Sovjet var sosialt og økonomisk-teknologisk for svake og tilbakeliggende til å bygge sin posisjon på noe annet (økonomisk nivå, politisk og sosial konsensus). Dette impliserer at hvis den økonomiske omstillingsprosessen i Russland mislykkes, er det en historisk presedens for at Russland vil falle tilbake på den såkalte "paradoksale militarismen".

Oppfatningen om at de militære i Sovjet søkte mot mer reindyrkede militære kriterier for sitt virke, impliserer at de væpnede styrker vil søke større institusjonell selvstendighet i.f.t. de politiske myndigheter enn de har hatt tidligere. Hvis nye demokratiske myndigheter forsøker å få større innsyn og kontroll over det offiserene anser for å være "indre militære anliggender", vil det bygges opp et konfliktfylt forhold mellom sivile og militære myndigheter. Motsatt vil, ifølge denne oppfatningen, den sivil-militære stabiliteten øke hvis den politiske ledelsen innvilger de militære såkalt "profesjonell autonomi". Hvis derimot bevegelsen mot mer profesjonelle og selvstendige væpnede styrker faller sammen med at den militære ekspertisen rettes mot nasjonale forhold, med stigende politisk uro og med svake demokratiske institusjoner, innebærer det at viktige kjennetegn ved latin-amerikansk politikk vil ha meldt seg i det russiske politiske systemet.

I tråd med det vi konkluderte overfor, virker det imidlertid mer fruktbart å ta utgangspunkt i motiv-mulighet-perspektivet. Det innebærer et litt forsiktigere forhold til "endelige utfall", men det kan klargjøre bedre hvilke faktorer som vil være avgjørende for

utviklingen framover. Hva kan vi da si om de militæres sannsynlige politiske rolle i morgendagens russiske politiske system? For det første kan vi si at kuppfiaskoen kan ha forsterket den usikkerheten offiserene har om sin egen evne til å gjennomføre et vellykket kupp. Denne usikkerheten virker ofte avskrekkende på "første-gangs-innblandinger" i det politiske liv. Tilsvarende er en av årsakene til enkelte lands gjentatte erfaringer med militære inngrep at denne usikkerheten er mindre etter første gang.

For det andre vil det avhenge av i hvilken grad den framtidige forsvarsledelsen makter å gjenopprette disiplin og effektive kommandolinjer. Dette er blant de høyest prioriterte målene til dagens forsvarsledelse, uten at det er noen grunn til å tro at det ligger politiske ambisjoner bak dette. Større etnisk homogenitet og en bevegelse i retning av et reinere vervet forsvar, vil gjøre denne prosessen lettere. Samtidig kan profesjonelle væpnede styrker i skjøre demokratier lettere bli en "stat i staten" utenfor de sivile ledes kontroll, selv om man har mange eksempler på at også militærorganisasjoner med verneplikt har intervensjonistiske tendenser.

For det tredje vil mulighetene til å gripe direkte inn i det politiske system avhenge av det nye regimets legitimitet. Det er grunn til å tro at denne i Russland, hvor demokratiske verdier har svak historisk forankret egenvekt, f.o.f. vil avhenge av hvor effektivt de politiske institusjonene makter å løse de grunnleggende økonomiske og sosiale utfordringene landet er stilt, og vil stilles overfor. Lojaliteten til demokratiske spilleregler forvirrer raskt i så dype kriser som Russland kan måtte gjennomgå.

For det fjerde vil det avhenge av i hvilken grad den politiske ledelsen makter å forhindre at det oppstår militære motiver for å gripe inn. Den vil måtte unngå å trække de militære for hardt

på tærne, og den vil måtte bevise sin egen styringsevne. Det er klare tegn til at dagens ledelse med Jeltsin i spissen må trå varsomt i spørsmål som opptar forsvarsledelsen. De militære er innvilget en stor grad av kontroll over utformingen av forsvarspolitikken, og den sivile deltakelsen i utarbeidelsen av 1992-utkastet til ny militærdoktrine var minimal. Jeltsin-regjeringen har, til tross for at den går inn for radikalt mindre stående styrker, signalisert at forsvarsbudsjettet ikke skal kuttes ytterligere. Midlene som spares ved mindre mannskap, skal om-disponeres til våpen og våpenutvikling. Videre er det tegn til at ledelsen må gå ytterst forsiktig fram i utenrikspolitiske spørsmål som berører "vitale nasjonale interesser". I spørsmålene om Kurilene, tilbaketrekking av tropper fra de baltiske statene, behandlingen av russere i andre ex-sovjetiske stater, m.m. har det vært et klart sammenfall mellom militære interesser og "høyprofilerte" nasjonalister. En regjering som er stilt overfor en kraftig opposisjon, vil ikke ha råd til å gjøre seg til uvenner med Forsvaret.

For det femte vil de problemene Russland står overfor i overskuelig framtid, antakelig være så formidable at de fleste vil ha store betenkeligheter med å ha det politiske ansvaret. Dette gjelder også de militære. En eventuell militær maktovertakelse hvor de militære beholder styringen selv, vil innebære store påkjenninger for Forsvaret. Dette kan endre seg hvis sammenbruddet blir totalt og rent anarki truer. Men det er grunn til å tro at de militære i så fall vil vente lengst mulig med å gripe inn.

Under forutsetning at den sivile politiske ledelsen klarer å unngå det totale sammenbrudd, er det mest trolig at de militære vil avstå fra å forsøke å tilegne seg makten selv. Dette vil også avhenge av hvordan deres interesser blir ivaretatt av de sivile makthaverne. Under forutsetningen om at totalt sammenbrudd unngås og under forutsetning at den sittende ledelsen står overfor en relativt jevnbyrdig politisk opposisjon, er det mer

trolig at de vil kunne etablere seg som en aktør med veto-makt i spørsmål som den anser som grunnleggende. En annen viktig faktor vil være en ny grunnlovs ordlyd. Om Forsvaret der får som eksplisitt oppgave å vokte grunnloven, vil det snart kunne oppstå farlige situasjoner i tilfeller med dyp konflikt mellom f.eks. lovgivende og utøvende myndighet. Da vil beskyldningene om konstitusjonelle brudd fort oppstå, og Forsvaret vil lett kunne finne seg i en dommer-rolle eller bli trukket inn i et oppgjør mellom stridende sivile grupper. De fleste militære politiske intervensjoner foranlediges av at sivile banker på kasernedørene og ber de militære gripe inn. Konstitusjonelle kriser har også ofte virket som påskudd og rettferdiggjort maktsøkende generalers innblanding.

Andre stater som i likhet med Russland har manglet en militær politisk tradisjon, har opplevd at dette ikke er noen fullgod garanti mot militære intervensjoner. Likevel er dette trolig blant de bedre aktiva i prosessen for et rotfestet sivilt styre i Russland. Dessuten vil Russlands størrelse og dets geopolitiske interesser redusere behovet de militære måtte ha for å søke seg mot nasjonale, strengt ikke-militære oppgaver som ledd i å rettferdiggjøre sin eksistens. Hovedutfordringen mot stabile sivil-militære forhold under sivil ledelse ligger i de innebygde spenningene som de sosiale og økonomiske omstillingene innebærer.

ENGLISH SUMMARY

Civil-military stability and conflict in the Soviet Union

The relationship between the Party and the military officers in the Soviet Union has been seen as one of fundamental conflict and of interdependence/symbiosis respectively. The first part of the study presents and reviews the various explanations of the relatively stable civil-military relations and the limited political role of the armed forces that could be observed in the Soviet Union over a long period of time. This stability is then analysed by applying a scheme often used in the study of armed forces' military behaviour, referring to military motives and opportunities for political intervention.

Second, the study proceeds to the Gorbachev years, 1985-91 seeking to clarify those factors which led to the steady politisation of the officer corps and the growing conflict between the military and political leadership. The reform process gradually challenged the factors that had previously produced civil-military stability. The implications of the new political thinking, military glasnost, the nationalities question, the aggravating economic crisis which put greater pressure on defence expenditure, and the democratization of the political institutions put the military effectively on the defensive, particularly from 1989 on. What makes such an analysis less clear-cut is the support given to the reforms by the military leadership. When economic recovery seemed to remain a vision and the military no longer was allowed to be a key player in the formulation of concrete disarmament proposals, the military leadership withdrew its support to the reforms and disarmament policy. 1990 witnessed overt, active military opposition to the political leadership. But at the same time centrifugal political

forces made the political leadership increasingly more dependent on the military. Thus 1990 was also marked by the political leadership's attempts to placate the military. In April 1991 the balance shifted once again. The growing despair of the conservatives' forces reached its climax in the failed August coup.

Moving from a more chronological analysis the study then contrasts the Corbatsjev era and the long period preceding it in terms of how the political leadership catered for the national interests (as perceived by the officers) and the military corporate interests. Even though the changes under Gorbatsjev produced a whole range of interventionist motives, the coup failed. Poor planning of the coup contributed to the failure, but the main reason was the lack of active support within the military itself. This in turn was related to two factors: the politisation of the armed forces split officers and servicemen alike along generational and national lines. This resulted in lack of effective command lines and a widespread wait-and-see attitude among military personnel during the coup days. Second, the legitimacy of the new political institutions and ground rules created uncertainty regarding the eventual reaction among the civilian population and within the armed forces itself. This seriously hindered the plotters' offensive in the first critical phase. The legitimacy of the new institutions had not withered away to such an extent that the plotters were presented the opportunity for a smooth political intervention.

The study concludes with some remarks on the relevancy of the most debated theories of Soviet civil-military relations in understanding and predicting the actual course of development during the Gorbachev years.

NOTER

1. På russisk: "Glavnoe Politicheskoe Upravlenie" (GlavPU), på engelsk: "Main Political Administration" eller av og til "Main Political Directorate".
2. Kolkowicz, R.: *The Soviet Military and the Communist Party*. Princeton: Princeton University Press, 1967, s.84-87; Colton, T.J.: *Commissars, Commanders and Civilian Authority. The Structure of Soviet Military Politics*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1979, s.9-15.
3. Det har eksistert en rekke flotiljer, men i seinere tid har det bare vært én aktiv flotilje, nemlig den kaspiske med hovedkvarter i Baku. Scott, H.F. & Scott, W.F.: *The Armed Forces of the USSR*. Boulder: Westview Press, 1981, s.216.
4. På 1980-tallet ble det opprettet et nivå over militærdistriktene, fem såkalte teatre for strategisk militær aktivitet. Se Donnelly, C: *Red Banner. The Soviet Military System in Peace and War*. Jane's Information Group, 1988, s.213-14.
5. Colton, op.cit., s.11-14.
6. Ibid., s.15.
7. Ibid., s.49.
8. Ibid., s.19.
9. Kolkowicz, op.cit., s.87-95.
10. Colton, op.cit., s.226.
11. Huntington, S.: *The Soldier and the State. The Theory and Practice of Civil-Military Relations*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1957; og *Political Order in Changing Societies*. New Haven: Yale University Press, 1968.

12. Kolkowicz, op.cit., s.20-22.
13. Ibid., s.347.
14. Ibid., s.341-42.
15. Finer, S.E.: *The Man on Horseback*. Boulder: Westview Press, 1988, s.93; Colton: op.cit., s.142-43.
16. Kolkowicz siterer *Krasnaia zvezda* 9.5.56. Krusjtsjov kunne naturlig nok ikke ta til motmæle mot påstanden om at Stalins disposisjoner (inkl. utrenskningene i 1937/38) var skjebnesvangre for krigens første fase. Men han kunne heller ikke tillate at partiet og de militære partiorganenes betydning for seieren ble redusert til fordel for de væpnede styrker selv. Kolkowicz, op.cit., s.184-86.
17. Sjukov sitert i Kolkowicz, op.cit., s.129-30.
18. Ibid., s.121-30.
19. Ibid., s.131. "Partiets innflytelse i alle aspekter av mannskapets liv og aktiviteter" var standardformuleringen for partiets rolle i de militære styrker.
20. Om Stalingradgruppa og Krusjtsjov, se Kolkowicz, op.cit., kap. VII.
21. Sakarov sitert i Kolkowicz, s.301. Om hvordan Krusjtsjov gradvis også kom i konflikt med Stalingradgruppa, se s.259-278.
22. Odom, W.E.: "The Party Connection", *Problems of Communism*, Sept-Oct. 1973, s.14-16.
23. Ibid., s.17.
24. Ibid., s.20-21.
25. Ibid.

26. Unntaket var i desemberopprøret i 1825 da de ville omforme eller velte monarkiet, men hvor de ble slått ned av andre militære enheter lojale overfor tsar Nikolai 1.
27. Ibid., s.25.
28. Sapir, J.: *The Soviet Military System*. Cambridge: Polity Press, 1991, s.225-234 og s.238-242.
29. Odom, op.cit., s.26.
30. Colton, op.cit.
31. Ibid., s.39.
32. Ibid., kap. 3.
33. Ibid., s.58-66.
34. Ibid., s.68-74.
35. Ibid., s.48-56.
36. Unntakene gjaldt to kortere perioder: under utrenskningene i 1937/38 og i 1957/58. Ibid., s.119.
37. Ibid., s.120.
38. Ibid., s.62.
39. Downs, A.: *Inside Bureaucracy*. Boston: Little/Brown, 1967, s.148-51.
40. Colton, op.cit., kap.4.
41. Ibid., s.175-95.

42. Kruzsjsjov hevder i sine memoarer at viseforsvarsminister Moskalkenko under konfrontasjonen med Sjukov beskyldte Sjukov for å ønske å gripe makten. Sjukov nektet for det og beskyldte Moskalkenko for tidligere å ha oppfordret han til å ta makten. Kruzsjsjov trodde Sjukov snakket sant angående Moskalkenko. Se *Khrushchev Remembers. The Galsnost Tapes*. Boston: Little, Brown & Company, 1990, s.62-63.
43. Slike forklaringer skiller seg fra mer strukturorienterte forklaringer på militæres politiske atferd, som f.eks. økonomisk utvikling og modernisering (utdanningsnivå, urbanisering).
44. Colton, op.cit., s.226-27.
45. Finer, op.cit., s.22-26.
46. Nordlinger, E.A.: *Soldiers in Politics.: Military Coups and Governments*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1977, s.93-95. Nordlinger peker på spesielt tre forhold som fører til legitimitetstap: 1. Når regjeringen anses for å ha ansvaret for djupe økonomiske kriser og inflasjonsspiraler. 2. Når regjeringen ikke makter å kontrollere at politisk protest kanaliseres gjennom etablerte politiske institusjoner og politisk uro og vold oppstår. 3. Når regjeringen bryter konstitusjonelle regler eller er ansvarlige for omfattende politisk korrupsjon.
47. Colton, op.cit., s.228-231.
48. Finer, op.cit., s.90-91.
49. Colton, op.cit., s.232-235. Colton utarbeider i denne forbindelse en typologi for ulike grader av militær politisk innblanding. For andre typologier, se bl.a. Nordlinger, op.cit., Finer, op.cit., og Welch, C.E.: *No farewell to arms? Military disengagement from politics in Africa and Latin America*. Boulder: Westview Press, 1987.

50. Odom, W.E.: "The Party-Military Connection. A Critique", i Herspring, D.R. & Volgyes, I. (eds.): *Civil-Military Relations in Communist Systems*. Boulder: Westview Press, 1978, s.47.
51. Finer, op.cit.; Horowitz, D.L.: *Coup Theories and Officers' Motives*, Princeton: Princeton University Press, 1980; Reif, L.L.: "Seizing Control: Latin American Military Motives, Capabilities, and Risks," *Armed Forces and Society*, Vol.10, No.4, Summer 1984.
52. Colton, op.cit., s.259-61.
53. Ibid., s.276-77.
54. Ibid., s.268.
55. Ibid., s.265.
56. Herspring, D.R.: *The Soviet High Command 1967-89: Personalities and Politics*. Princeton: Princeton University Press, 1990. Jeg kommer tilbake til dette i neste del.
57. Garthoff, R.L.: "The Military in Russia, 1861-1965" i van Doorn, J. (ed.): *Armed Forces and Society. Sociological Essays*. The Hague: Mouton, 1968, s.255-56.
58. Colton, op.cit., s.271-72. Et av unntakene var Stalins forfremmelser på slutten av 1930-tallet da han favoriserte sine kamerater fra borgerkrigen.
59. Finer, op.cit., s.94.
60. Legitimiteten var ikke fullgod. Det man manglet av legitimitet for å oppnå stabilitet, ble kompensert med indre represjon.
61. Colton, op.cit., s.279.
62. Ibid., s.278. (Min uth.)

63. Omtalt i Gustafson, T.: "The chances of a military takeover in the Soviet Union", *RFE-RL Radio Liberty Research Bulletin* (heretter: *RFE-RL*), 210/85, s.1-2.

64. Herspring, D.R.: *The Soviet High Command 1967-1989. Personalities and Politics*. Princeton: Princeton University Press, 1990, s.166-68.

65. Ibid., s.245.

66. Det følgende er i stor grad basert på MccGwire, M.: *Perestroika and Soviet National Security*, Washington D.C., 1991.

67. Meyer hevder at det først rådet betydelig forvirring om hvordan begrepene "tilstrekkelig forsvar" eller "rimelig tilstrekkelighet" skulle fortolkes. Denne forvirringen var reell, ikke utslag av ulike institusjoners tilsiktede definisjoner for å påvirke debatten. Etter hvert ble den dominerende forståelsen av begrepet at Sovjet måtte ha tilstrekkelig militærmakt til å motstå et angrep under de verst tenkelige forhold, men ikke være så sterke at de truet andre staters sikkerhet, d.v.s. at de ikke skulle være i stand til å utføre offensive operasjoner. Se Meyer, S.T.: "The Sources and Prospects of Gorbachev's New Political Thinking on Security", *International Security*, Vol.13, No.2 (Fall 1988), s.145.

68. MccGwire, op.cit., s.308-9.

69. Nichols, T.M.: "The Military and 'The New Political Thinking: Lizichev on Leninism and Defense'", *RFE-RL*, 80/87.

70. Herspring, *The Soviet High Command*, s.245-47.

71. Nahaylo, B.: "The Soviet Military and the Kremlin's Moratorium on Nuclear Tests", *RFE-RL*, 381/86.

72. Gorbatsjovs tale på Sentralkomiteens møte i januar 1987, publisert bl.a. i Røde Stjerne 28.1.87. Sitert i Herspring, *The Soviet High Command*, s.242.

73. Ibid. s.242-43.

74. Sitert i Colton T.: "Perspectives on Civil-Military Relations in the Soviet Union" i Colton, T.J. & Gustafson, T. (eds.): *Soldiers and the Soviet State*, Princeton, 1990, s.5.

75. For Jeltsins "overhøvlng", som ble publisert i Røde Stjerne 17.6.87, se bl.a. Parrot, B.: "Political Change and Civil-Military Relations", i Colton & Gustafson, op.cit., s.85.

76. Sitert i Colton, "Perspectives on ..", s.5.

77. Sivilforsvaret ligger under forsvarsdepartementet.

78. Se Nahaylo, B.: "Ukrainian mother's protest attracts numerous letters on the Afghanistan theme", *RFE-RL*, 188/87.

79. Det ble uttalt at den "politiske ledelsen lenge hadde forsøkt å finne en løsning på problemet i Afghanistan." Se Nahaylo, B.: "More selective glasnost about Afghanistan", *RFE-RL*, 167/87.

80. Teague, E.: "Polemics over 'Euromissiles' in the Soviet press", *RFE-RL*, 113/87.

81. Debatten startet med publisering av debatten på rundbordskonferansen i *Literaturnaya gazeta* i mai 1987. Se Hartman, G.: "Soviet general staff theorist defends the military", *RFE-RL*, 221/87.

82. Se Rumer, E.: "Soviet writers clash over morality of nuclear deterrence", *RFE-RL*, 299/87.

83. Koizumi, N.: "Perestroika in the Soviet Military", Hasegawa, T. & Pravda, A. (eds.): *Perestroika: Soviet Domestic and Foreign Policies*, London, 1990, s.162.

84. Se Rice, C.: "The party, the military, and decision authority in the Soviet Union", *World Politics* 40, No.1 (October 1987); Legro, J.W.: "Soviet crisis decision-making and the Gorbachev reforms",

Survival, Vol.XXXI, No.4 (July-August), 1989; Meyer, "The Sources and Prospects.."

85. MccGwire, op.cit., s.325; Meyer, "The Sources and Prospects..", s.131, Legro, op.cit., s.350-51.

86. Ibid., s.325.

87. Legro, "Soviet Crisis decision-making.." note 55 har referanser til noen av de aktuelle artiklene. Se også Meyer, "The Sources and Prospects..".

88. MccGwire; Meyer; Dobrianski & Rivkin.

89. Se Meyer, "The Sources and Prospects..", s.152.

90. Ibid.

91. Jasov i en artikkel i *Pravda* 27.7.87 omtalt av Wettig, G.: "Sufficiency in defense - a new guideline for the Soviet military posture?", *RFE-RL*, 372/87.

92. Se Meyer, "The Sources and Prospects..", s.140.

93. Meyer viser til artikler/bøker av Jasov, Akromejev og Kostev (viseadmiral) som eksempler på denne typen kritikk. Ibid., s.143.

94. Meyer viser til uttalelser/artikler av Varennikov, Jasov, Akromejev, Kostev, Serebrijannikov, Volkogonov, Tretjak. Ibid., s.138, s.140, s.143, s.149.

95. Ibid., s.138. Her refereres Jasovs pamflett: "På vakt for sosialismen og freden".

96. Herspring, *The Soviet High Command*, s.257.

97. Parrot, op.cit., s.88.

98. Foye, S.: "The Soviet Military under Siege", *Report on the USSR*, 24.2.89.
99. Akromejev ble seinere Gorbatsjovs spesialrådgiver i militære spørsmål, noe som tyder på at uenigheten ikke kan ha vært total.
100. McCWire, op.cit., s.321 og s.323.
101. Rumer, E.: "Military follows party lead on arms control", *RFE-RL*, 494/87.
102. Nichols, "The military and "The new political.."
103. Rumer, "Military follows party.."; Meyer, "The Sources and Prospects.."
104. Weikhardt, G.G.: "Democratization and Glasnost in the Soviet Armed Forces", *Report on the USSR*, 19.5.89.
105. Foye, S.: "Baltic Nationalism and the Soviet Military", *Report on the USSR*, 30.6.89; Crow, S.: "Soviet Conscripts Fall Victim to Ethnic Violence", *Report on the USSR*, 13.10.89.
106. Fuller, E.: "Georgians Win Concessions on Military Service", *Report on the USSR*, 7.7.89.
107. Herpsring, D.R.: "The Soviet Military Reshapes in Response to Malaise", *Orbis*, Vol.35, No.1 (Spring 1991, s.187-88.
108. Foye, "Baltic Nationalism and the Soviet.."
109. Ibid.; Fuller, "Georgians Win Concessions.."
110. Foye, S.: "Growing Antimilitary Sentiment in the Republics", *Report on the USSR*, 15.12.89.
111. Mihalisko, K.: "Report from Kiev University on Future of Student Military Obligations", *Report on the USSR*, 27.1.89.

112. Foye, "The Soviet Military under Siege."
113. Foye, S.: "Students and the Soviet Military", *Report on the USSR*, 23.9.89.
114. Uttalelse av generaloberst Krivosjejev publisert i Røde Stjerne 31.8.89. Se Foye, S.: "Students and the Soviet Military", *Report on the USSR*, 29.9.89.
115. Foye, "Growing antimilitary sentiments.."
116. Ibid.
117. *The Soviet Economy in 1988: Gorbachev Changes Course*. A paper presented by the Central Intelligence Agency and the Defense Intelligence Agency to the National Security Economic Subcommittee of the Joint Economic Committee, Congress of the United States, 14 April, 1989, s.15.
118. Alexiev, A.: "Is There a Professional Army in the Soviet Future?" *Report on the USSR*, 6.1.89; Foye, S.: "New Soviet Chief of General Staff Speaks Out", *Report on the USSR*, 24.3.89.
119. Se Foye, S.: "The Soviet Military under Siege".
120. *The Soviet Economy Stumbles Badly in 1989*. A paper presented by the Central Intelligence Agency and the Defense Intelligence Agency to the Technology and National Security Subcommittee of the Joint Economic Committee, Congress of the United States. 20 April 1990, s.2.
121. Chaldymov var en av de som stod for konferansen i 1988. Savinkin og Lopatin er to andre reformtilhengere som stod sentralt i debatten deretter. Alle tre var politiske offiserer.
122. Arnett, R. & Fitzgerald, M.C.: "Restructuring the Armed Forces: The Current Soviet Debate", *The Journal of Soviet Military Studies*, Vol.3, No.2 (June 1990), s.195-99.

123. Tsjernavin gjorde dette allerede i 1988. Tsypkin, M.: "Will the Soviet Navy Become a Volunteer Force?", *Report on the USSR*, 2.2.90.

124. Meyer, S.: "How the Threat (and the Coup) Collapsed", *International Security*, Vol.16, No.3 (Winter 1991/92), s.12.

125. Foye, S.: "Yazov Survives Contentious Confirmation Debate", *Report on the USSR*, 21.7.89. Det øverste Sovjet var formelt ikke beslutningsdyktig p.g.a. mangelfullt oppmøte. Avstemningen, der Yazov såvidt fikk flertall, ble likevel kjent gyldig.

126. Foye, S.: "Role of Political Organs in Armed Forces Questioned", *Report on the USSR*, 11.8.89.

127. Clarke, D.: "USSR Admits Krasnoyarsk Radar Violates ABM Treaty", *Report on the USSR*, 3.11.89.

128. Foye, "Role of Political Organs.."

129. Foye, S.: "Central Committee Calls for Limits on Criticism of Soviet Military", *Report on the USSR*, 28.7.89.

130. Sentralkomiteens avdelinger for stats-rettslige og ideologiske spørsmål.

131. Memorandum fra sentralkomiteen publisert i Røde stjerne 6.7.89, sitert i Foye, "Central Committee Calls.."

132. Jasov sitert i Røde stjerne 25.12.88, gjengitt i Foye, "Soviet Military under Siege.."

133. Weickhardt, G.G.: "Moiseev versus Yazov: Backlash in the Armed Forces? *Report on the USSR*, 1.12.89.

134. Foye, S.: "The Soviet Armed Forces in 1989", *Report on the USSR*, 26.1.90.

135. Publiserte tall er svært varierende og delvis motstridende. Andelen som møtte opp var lavest i de baltiske republikkene, Georgia og Armenia. Generalstaben offentliggjorde i juni tall som viste at for USSR som helhet møtte bare 26% av de vernepliktige. En måned seinere gikk imidlertid generalstabens nestsjef ut med tall som viste at 95 % hadde møtt opp! Foye, S.: "Defense Issues at the Party Congress", *Report on the USSR*, 27.7.90.

136. Herspring, "The Soviet Military Reshapes..", s.188.

137. Dette tallet inkluderte soldater omkommet ved ulykker, mishandling og selvmord. Tallet oversteg de offisielle sovjetiske tapstallene for Afghanistan-krigen. Foye, S.: "'Noncombat Deaths': Gorbachev Decree Reflects Army's Woes", *Report on the USSR*, 21.9.90.

138. Paradoksalt nok beholdt forslagsstillerne betegnelsen "politiske offiserer" til tross for at de ikke skulle ha politiske oppgaver.

139. Foye, S.: "Radical Military Reform and 'The Young Turks'", *Report on the USSR*, 13.4.90.

140. Arnett & Fitzgerald, op.cit., s.202-3.

141. Foye, S.: "The Radicalization of a Defense Establishment Theorist: Vladimir Serebryannikov 1985-90" og Foye, S.: "Hardliner Calls for Military Reform", i *Report on the USSR*, h.h.v. 22.6.90 og 26.10.90.

142. Foye, S.: "The Soviet Armed Forces: Lead-Up to the Party Congress", *Report on the USSR*, 13.7.90.

143. Sitert i Foye, S.: "Soviet Army's New Political Chief on Reform of Military-Political Organs", *Report on the USSR*, 3.8.90.

144. MccGwire, op.cit., s.332.

145. Ibid., s.321.

146. Foye, S.: "Gorbachev and His Generals" og Foye, S.: "The Soviet Armed Forces in a Time of Change", i *Report on the USSR*, h.h.v. 18.5.90 og 19.10.90.

147. Herspring, "The Soviet Military Reshapes..", s.193.

148. Opplyst i en komité-høring i Det øverste Sovjet. Foye, S.: "Murders of Soviet Military Officers", *Report on the USSR*, 29.6.90.

149. Foye, S.: "Chief of General Staff Critizes Draft Party Platform", *Report on the USSR*, 2.3.90.

150. Foye, "The Soviet Armed Forces: Lead-Up.."

151. Tedstrom, J.: "Military Opposition to Cuts in Military Expenditure", *Report on the USSR*, 16.3.90.

152. Foye, S.: "Rumblings in the Soviet Armed Forces", *Report on the USSR*, 16.3.90.

153. Zamaschikov, S.: "A New Job for General Rodionov", *Report on the USSR*, 2.3.90.

154. Sitert i Foye, "The Soviet Armed Forces: Lead-Up.."

155. Ibid.

156. Rahr, A.: "Gorbachev Moves to Placate and Forestall Disgruntled Military Establishment", *Report on the USSR*, 16.3.90.

157. Foye, "Gorbachev and His Generals." En av Gorbatsjovs nærmeste medarbeidere, Jakovlev, benektet både ryktene om utplasing og at generalene hadde lagt press på Gorbatsjov. Den seinere utviklingen gir større støtte til at ryktene var sanne enn at de var usanne. Jakovlev meldte seg ut av SUKP i protest mot det han kalte stalinistenes kupp-planer.

158. Tolz, V.: "The USSR This Week", *Report on the USSR*, 21.9.90. s.38.

159. Tolz, V.: "The USSR This Week", *Report on the USSR*, 28.9.-90. s.25-26; 5.10.90. s.27. Dette måtte kunne karakteriseres som usedvanlig grundige forberedelser til en parade.

160. Tsyppin, M.: "Karem Rash: An Ideologue of Military Power", *Report on the USSR*, 3.8.90.

161. Lepingwell, J.W.R.: "Military Deputies in the USSR Congress", *Report on the USSR*, 18.5.90.

162. Ibid.

163. Ibid.

164. Foye, "Rumblings in the Soviet.."

165. Foye, "The Soviet Armed Forces: Lead-Up.."

166. Den russiske republikk var den eneste uten eget parti på republikknivå inntil sommeren 1990.

167. Gorbachev, M.: *Speech in Odessa Military District*, (August 17, 1990), Moskva, 1990.

168. Foye, S.: "Gorbachev, the Army, and the Union", *Report on the USSR*, 7.12.90.

169. Foye, "Gorbachev and His Generals."

170. Foye S.: "Gorbachev ant Depolitization of the Army", *Report on the USSR*, 14.9.90.

171. Foye, "The Soviet Armed Forces: Lead-Up.."

172. Almquist, P.: "The Letter of the 53", *Russia and the World*, Issue 19, 1991.

173. Sentralmyndighetene i Moskva benektet at de hadde gitt ordre om å aksjonere mot TV-tårnet i Vilnius og innenriksdepartementet i Riga. Den offisielle forklaringen var at militærkommandanten i Vilnius handlet på egen hånd. Også Jasov hevdet dette var tilfelle, men la ansvaret på myndighetene i Litauen. Mange stilte seg tvilende til at han handlet på egen hånd. Det var lite sannsynlig at militær sjefen kunne kommandere luftbårne avdelinger (som står under egen kommando). En av lederne for Soyuz, Viktor Alsknis, hevdet planen var å fjerne myndighetene i Litauen for så å innføre direkte presidentstyre med støtte fra den lokale "nasjonale redningskomiteen", men at motet hadde sviktet Gorbatsjov i siste liten og at han derfor prøvde å legge all skyld på de militære. En annen oppfatning er at aksjonene var provokasjoner fra konservative krefter som ville svekke Gorbatsjov. Uansett hvem som ga ordrene, den politiske ledelsens håndtering av saken var ikke egnet til å styrke Gorbatsjovs stilling blant haukene.

174. Vanligvis betegner begrepet "kupp" et slag mot staten, et brudd på den konstitusjonelle kontinuiteten. Det grunnlovsstridige er m.a.o. et definisjonsmessig kjennetegn ved et kupp. Begrepet "konstitusjonelt kupp" er derfor etter min mening mer forvirrende enn oppklarende.

175. Mann, D.: "An Abortive Constitutional Coup d'Etat?", *Report on the USSR*, 5.7.91; McMichael, S.: "Moscow Prelude: Warning Signs Ignored", *Report on the USSR*, 6.9.91.

176. Sitert i Mann, "An Abortive Constitutional.."

177. Sitert i McMichael, "Moscow Prelude.."

178. Gromov hadde en sentral rolle i Vilnius i januar 1991 og var fysisk tilstede under aksjonen. McMichael, "Moscow Prelude.."

179. Ibid.

180. Ibid.

181. Meyer, S.M.: "How the Threat (and the Coup) Collapsed", *International Security*, Vol.16, No.3 (Winter 1991/92), s.19-20.

182. Motstanden og passiviteten innen KGB og MVD, bl.a. Alfa-styrkenes vegring mot først å arrestere Jeltsin tidlig om morgenen 19. desember og seinere mot å storme det russiske parlament, var også viktig for kuppforsøkets utfall, men jeg skal videre konsentrere meg om de væpnede styrker.

183. Leppingwell, J.W.R.: "Soviet Civil-Military Relations and the August Coup", *World Politics* 44 (July 1992), s.562-64.7

184. De militære ledere som åpent og utvetydig støttet kuppforsøket har da også stort sett blitt avsatt og enkelte også arrestert. Tilsvarende ville karrieremulighetene bli sterkt forbedret av å aktivt velge vinnerens side. Etter kuppet ble dette illustrert ved at Sjaposjnikov og Gratsjov, sjefene for h.h.v. flyvåpenet og bakkestyrkenes luft-bårne styrker, ble forfremmet til forsvarsminister og 1. viseforsvarsminister. Seinere er som kjent Sjaposjnikov blitt SUS' øverste militære leder og Gratsjov russisk forsvarsminister.

185. Leppingwell: "Soviet Civil-Military..", s.560-561.

186. Jeltsin hadde pleiet kontakter blant høytstående offiserer og som president bl.a. knyttet til seg generaler som Kobets og Volkogonov foruten sin egen visepresident, oberst Rutskoj. Oldberg, I.: "Augustikuppen 1991 och den sovjetiska krigsmakten." *Anteckningar från øst-gruppen*, nr.13. 27.9.91. xx

187. Se Leppingwell, "Soviet Civil-Military..", s.556-58. Når det gjelder de militære representantene i det russiske parlament og deres stemmegivning etter generasjon, se Meyer, "How the Threat..", s.28-29.

188. Nordlinger, E.A.: *Soldiers in Politics.: Military Coups and Governments*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1977, s.209.

189. Meyer, "How the Threat..", s.19-20.

190. Gorbatsjov opplyste Det øverste Sovjet sommeren 1989 om at han fikk mange brev fra yngre offiserer som klaget over dette. Rahr, A.: "Gorbachev Discloses Details on Defense Council", *Report on the USSR*, 15.9.89.
191. Meyer, "How the Threat..", s.25-29.
192. Leppingwell, "Soviet Civil-Military..", s.545-547.
193. Meyer, "How the Threat..", s.13.
194. Ibid., s.8-16.
195. Ibid., s.4.
196. Nordlinger, op.cit., s.94-95.
197. Ibid., s.95.
198. Leppingwell mener militærledelsens bekymring ikke gjaldt unionsavtalen i seg selv, men frykt for at avtalen ikke ville bli ratifisert av alle partene. Leppingwell, "Soviet Civil-Military..", s.553. Denne tesen svekkes av kuppforsøkets "timing".
199. Se Finer, S.E.: *The Man on Horseback*. Boulder: Westview Press, 1988, s.54-63.
200. Kolkowicz, R.: "Military Intervention in the Soviet Union: Scenario for Post-Hegemonial Synthesis", i Kolkowicz, R. & Korbonski, A. (eds.): *Soldiers, Peasants and Bureaucrats. Civil-Military Relations in Communist and Modernizing Societies*. London: George Allen & Unwin, 1982.